

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav románských studií

Diplomová práce

Bc. Eva Tereza Bílkovská

Téma „lágru“ v italské ženské memoárové literatuře

The topic of concentration camp in Italian women's memoir literature

Praha 2015

Vedoucí práce: **PhDr. Mgr. Alice Flemrová, Ph.D.**

Poděkování:

Děkuji PhDr. Mgr. Alici Flemrové, Ph.D. za odborné vedení diplomové práce.

Děkuji celé své rodině za podporu a trpělivost.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 25. 7. 2015

.....

Eva Tereza Bílkovská

Klíčová slova (česky)

Millu, Tedeschi, Nissim Momigliano, ženy, italská literatura, Židé, Osvětim

Klíčová slova (anglicky):

Millu, Tedeschi, Nissim Momigliano, women, italian literature, Jews, Auschwitz

Abstrakt (česky)

Tato diplomová práce mapuje italskou ženskou memoárovou tvorbu pojednávající tematiku „lágru“. Faktografická část práce se věnuje nejen situaci Židů ve 30. a 40. letech 20. století, ale především ženské memoárové tvorbě a jejím specifickým znakům. Ústřední analytická část práce se zaměřuje na život a dílo třech autorek přeživších holokaust: Luciany Nissim, Liany Millu a Giuliany Tedeschi. Závěrečná část je věnována srovnání těchto autorek a jejich literární tvorby v kontextu „koncentračnické“ literatury.

Abstract (in English):

The topic of the master's thesis is Italian women's memoir literature which deals with the theme of concentration camp. The factual part is devoted not only to the situation of Jews in the 30th and 40th years of the 20th century, but especially women's memoirs literature and its specific features. The analytical part is focused on live and work of three writers and holocaust survivors: Luciana Nissim, Liana Millu and Giuliana Tedeschi. The final part of the thesis is devoted to a comparison of the women writers and their literary work in the context of „concentration literature“.

*„Considerate se questa è una donna,
senza capelli e senza nome
senza più forza di ricordare
vuoti gli occhi e freddo il grembo
come una rana d'inverno.“*

*„Považte, je-li toto žena,
bez vlasů a beze jména,
co už nemá sílu vzpomínat.
Oči prázdné a klín studený
jak žába v zimě.“*

*Primo Levi
(Je-li toto člověk)*

OBSAH

1	ÚVOD.....	8
2	FAKTOGRAFIE A SPECIFIKA ŽENSKÉ REFLEXE.....	10
2.1	ŽENY A HOLOKAUST V HISTORIOGRAFICKÉM KONTEXTU	10
2.1.1	<i>Židé a holokaust v Itálii ve 30. a 40. letech</i>	<i>10</i>
2.1.2	<i>Pronásledování Židů ve 30. a 40. letech očima žen.....</i>	<i>14</i>
2.1.3	<i>Koncentrační tábory: Osvětim – Birkenau a Ravensbrück.....</i>	<i>16</i>
2.1.4	<i>Reflexe holokaustu z pohledu žen.....</i>	<i>24</i>
2.2	ŽENSKÁ MEMOÁROVÁ TVORBA NA TÉMA HOLOKAUSTU	27
2.2.1	<i>Přehled ženské memoárové tvorby.....</i>	<i>27</i>
2.2.2	<i>Specifika ženské memoárové tvorby</i>	<i>33</i>
3	OSUDY A DÍLA.....	42
3.1	AUTORKY: NISSIM MOMIGLIANO, MILLU, TEDESCHI	42
3.1.1	<i>Luciana Nissim Momigliano</i>	<i>42</i>
3.1.2	<i>Liana Millu.....</i>	<i>55</i>
3.1.3	<i>Giuliana Fiorentino Tedeschi</i>	<i>64</i>
3.2	DALŠÍ AUTORKY	75
3.2.1	<i>Frida Misul</i>	<i>75</i>
3.2.2	<i>Alba Valech Capozzi</i>	<i>77</i>
4	ZÁVĚR.....	79
5	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	84
6	SEZNAM OBRÁZKŮ	86
7	RIASSUNTO	87

1 ÚVOD

Ve své diplomové práci jsem se rozhodla věnovat tématice „lágru“ v memoárech italských žen přeživších holokaustu.

V Itálii se bezprostředně po osvobození, konkrétně v letech 1946 až 1947, objevilo celkem šest svědectví autorů, kteří se rozhodli psát o své hrozné zkušenosti z koncentračního tábora.¹ Nejznámější publikací pocházející z té doby je bezesporu svědectví *Je-li toto člověk* autora Prima Leviho. Vedle této osobnosti napsalo a publikovalo svá svědectví i pět italských Židovek přeživších koncentrační tábory Osvětim: Luciana Nissim Momigliano, Liana Millu, Giuliana Tedeschi, Frida Misul a Alba Valech Capozzi. Všechny tyto publikace, včetně díla Prima Leviho, které vznikly bezprostředně v poválečném období, se bez výjimky dočkaly velmi chladného přijetí publika a téměř okamžitě upadly v zapomnění. Pouze některá svědectví byla znovu vydána až o několik let později. Lze usuzovat, že doba bezprostředně po válce ještě nebyla na přijetí tohoto tématu dostatečně zralá.

Svědectví mužů byla vždy vnímána jako primární pramen informací v oblasti studií pojednávajících tematiku holokaustu. Zatímco memoárová literatura žen existovala pouze v jejich stínu, jako druhotný pramen. Důvodů může být hned několik, ale tím nejpravděpodobnějším je ten, že na holokaust bylo a je nahlíženo jako na kolektivní zkušenost. Jako na katastrofu, která nepostihla pouze muže, ženy nebo děti, ale celý židovský svět.

Primo Levi nebyl k osudům žen lhostejný. Hned v úvodní části svého svědectví, poukazuje na jejich utrpení: „*Považte, je-li toto žena, bez vlasů a beze jména, co už nemá sílu vzpomínat. Oči prázdné a klín studený jak žába v zimě.*“ Levi se snaží čtenáři předložit obraz ženy, které bylo v lágru odňato vše, co ženu dělá ženou - jak fyzická krása, tak paměť, ale i mateřský instinkt.

Mnozí si vybaví ženu spíše jako oběť doktora Mengeleho či jako oběť vykořisťování a sexuálního násilí. Jenže ženy i muži žili a umírali v koncentračních táborech ve velmi podobných podmínkách. Tento fakt ovšem bývá v obecném mínění často zastiňován.

Každý si při pomyšlení na italskou „koncentračnickou“ memoárovou literaturu primárně bezpochyby vybaví emblematickou postavu svědka Prima Leviho. Ovšem již málokdo si vzpomene na výše zmiňované ženské autorky.

V této práci bych chtěla vyzdvihnout právě svědectví italských žen přeživších šoa a poukázat na to, že i ženské memoáry si zaslouží pozornost publika, protože ženy i muži sice

¹ MOMIGLIANO LEVI, Paolo. *Storia e memoria della deportazione*, Firenze: Giuntina, 1996, s. 21

žili ve stejně otřesných podmínkách, ale ženské memoáry svou specifičností nabízejí čtenáři zcela nový a zajímavý pohled na tento „svět ve světě“.

Výběr tohoto tématu pro mě nebyl nikterak složitý, neboť vše, co se vztahuje k tematice holocaustu, mne velmi zajímá. Již ve své bakalářské práci jsem se věnovala životu a dílu Prima Leviho. Dalším důvodem mého výběru byl i fakt, že existuje jen velmi málo prací, které se zabírají tematikou šoa právě očima žen. A v neposlední řadě jsem přesvědčena o tom, že problematika holocaustu by měla být neustále připomínána, aby nebyla zapomenuta zvěrstva, která páchali lidé na lidech.

Diplomová práce bude rozdělena do dvou větších celků – na část faktografickou a část analytickou. Ve faktografické části podám stručný přehled událostí, které se odehrály v Itálii ve 30. a 40. letech v souvislosti s pronásledováním Židů. V další podkapitole se budu toto období snažit nastínit z pohledu žen. Pak připomenu místa, kde byly ženy nejčastěji vězněny před deportací, a přiblížím dva koncentrační tábory, které sloužily výhradně k věznění žen – Osvětim-Birkenau a Ravensbrück. Poté se pokusím načrtnout problematiku vztahu žen a šoa, tedy jakými způsoby bylo a je nahlíženo na ženy jako na oběti. Následně rozeberu ženskou memoárovou tvorbu jako takovou. Nejdříve budu stručně charakterizovat žánr memoárové literatury a následně se pokusím podat ucelený přehled ženské memoárové tvorby vznikající v letech 1946 – 2006. V další podkapitole se zaměřím na specifika ženské memoárové tvorby a budu se snažit vystihnout rozdíly mezi mužskou a ženskou tvorbou. V této souvislosti vytyčím nejčastější témata objevující se v ženských memoárech.

V analytické části rozeberu tři konkrétní autorky, které zažily realitu lágru na vlastní kůži a o své zkušenosti se rozhodly vyprávět bezprostředně po osvobození. Svou pozornost budu věnovat: Lianě Millu, Lucianě Nissim Momigliano a Giulianě Tedeschi. Zaměřím se na jejich život a stěžejní díla, která vznikla v prvních dvou letech po osvobození. V neposlední řadě zmíním a stručně rozeberu další dvě autorky: Fridu Misul a Albu Valech Capozzi. Tímto podám ucelený přehled ženské memoárové tvorby, vycházející ve 40. letech 20. století v Itálii.

V závěru své práce se pokusím porovnat výše zmíněné autorky a jejich svědectví, protože i přes tematiku, která tyto publikace na první pohled spojuje, se v nich objevuje několik odlišností. Mým cílem bude najít právě tyto společné, ale i rozdílné prvky a porovnat způsob, jakým autorky uchopily a zpracovaly své zkušenosti.

2 FAKTOGRAFIE A SPECIFIKA ŽENSKÉ REFLEXE

2.1 ŽENY A HOLOCAUST V HISTORIOGRAFICKÉM KONTEXTU

2.1.1 Židé a holokaust v Itálii ve 30. a 40. letech 20. století

Pronásledování Židů ve 30. a 40. letech 20. století, konkrétně v období mezi roky 1938 a 1944, lze považovat za jednu z nejtragičtějších kapitol novodobých dějin Evropy. Toto období je významné především pro židovský národ, který se v té době musel podrobit nejrůznějším opatřením. Židům byla soustavně upírána všechna občanská práva dokonce až po samotné právo na život. Téměř šest milionů Židů z celého kontinentu bylo hromadně vyvražděno nebo posláno do koncentračních táborů.

Pronásledování italských Židů lze rozdělit na dvě rozhodující fáze. První fáze trvala od září roku 1938 až do odstoupení Mussoliniho dne 25. července 1943 a spočívala v omezování a potlačování práv Židů. Poté následovala druhá fáze, znamenající pronásledování a vyhlazování Židů, které se odehrávalo za německé okupace a za trvání Italské sociální republiky v Saló, tedy od 8. září 1943 do 25. dubna 1945.

1. fáze – omezování a potlačování práv Židů (1938 – 1943)

Pronásledování Židů ve fašistické Itálii nabývalo zcela jiného charakteru než v nacistickém Německu. Zpočátku se Hitler u svého italského spojence setkal s velmi malou ochotou ke spolupráci. Důvodem bylo to, že tamní židovská menšina se dokonale sžila s italskou společností a nikdo na ně nenahlížel jako na spoluobčany „odlišné rasy“. ² Sám Viktor Emanuel III. tvrdil: „Židé mohou získat jakékoliv postavení a také je získávají... Pro nás jsou Židé plnokrevnými Italy“ ³ Antisemitismus se v Itálii ve 30. letech nijak zvlášť neprojevoval, jakoby se jednalo spíše o něco abstraktního. ⁴ Dokonce mnozí Židé se s nadšením připojili k fašistickému hnutí a zastávali místa na vysokých pozicích Mussoliniho vlády. ⁵ Samotný Mussolini byl totiž po celý život střídavě filosemitou a antisemitou, což se nacistům moc nezamlouvalo. ⁶

Antisemitismus se začal rozvíjet a šířit spolu se zavedením protižidovských zákonů, které tvořily nejdůležitější prvek nacistického systému hodnot. Vzhledem k tomu, že si Itálie nechtěla znepřátelit stále sílící Německo a zároveň chtěla zachovat rovnocenné spojení,

² JOHNSON, Paul. *Dějiny dvacátého století: (ze všech končin světa)*, Praha: Rozmluvy, 2008, s. 478

³ Tamtéž, s. 478

⁴ Tamtéž, s. 479

⁵ CHIAPPANO Alessandra. *Luciana Nissim Momigliano: una vita*, Firenze: La Giuntina, 2010, s. 23

⁶ JOHNSON, Paul. *Dějiny dvacátého století: (ze všech končin světa)*. cit. dílo, s. 479

byla nucena, dne 7. září 1938, přijmout rasové zákony.⁷ V důsledku čehož se po dobu celých sedmi let oficiálně stala antisemitským státem. Itálie tento krok učinila, i když se protizidovské zákony příliš neslučovaly s fašistickou ideologií. Po jejich přijetí došlo k rozsáhlému pronásledování Židů. Giuliana Tedeschi na dobu bezprostředně po přijetí rasových zákonů vzpomíná:

„La prima reazione fu di grande stupore e incredulità, perché gli ebrei italiani fin dalla metà dell’800 erano inseriti nel tessuto sociale e nella vita del paese ricoprendo incarichi pubblici anche rilevanti e partecipando con onore a tutte le guerre nazionali fin dal Risorgimento. Non erano più abituati da lungo tempo a provvedimenti ristrettivi né a persecuzioni. Essi facevano parte di una borghesia nazionale prospera e agiata e in grande maggioranza avevano aderito al fascismo.“⁸

„První reakcí byl údiv a nevěřícnost, protože italští Židé byli od poloviny 19. století začleněni do sociální struktury země a zastávali veřejné funkce, také se účastnili se ctí všech národních válek už od Risorgimenta. Po dlouhou dobu již nebyli zvyklí na omezující nařízení ani na pronásledování. Byli součástí prosperující a majetné národní buržoazie a velká většina z nich se připojila k fašismu.“

Přijetí rasových zákonů znamenalo pro Židy mnohá zásadní omezení. Nacisté chtěli tuto menšinu zcela separovat od zbytku společnosti. Počátkem září byla vydána první opatření týkající se především cizinců. Těm, kteří přijeli do Itálie po roce 1919, bylo odebráno občanství a do šesti měsíců byli nuceni opustit zemi. Další z postihů se týkal žáků a studentů vyznávajících židovské náboženství, kteří nemohli nadále navštěvovat školy ani jiné vzdělávací instituce. V důsledku přijetí rasových zákonů byla spousta Židů propuštěna ze zaměstnání, a tudíž si nemohli nadále obstarávat prostředky pro obživu. Židé na nově vzniklou situaci zareagovali různými způsoby. Ti, kteří si to mohli dovolit, emigrovali do Palestiny, Spojených států či Jižní Ameriky. Zhruba tisícovka z nich emigrovala přes hranice se Švýcarskem. Jiní si za velmi vysoké úplatky mohli zajistit falešné dokumenty o svém „árijském“ původu. Ostatní pronásledovaní se bohužel museli přizpůsobit stále se zhoršujícím podmínkám. V říjnu 1938 *Gran Consiglio del fascismo* (Velká fašistická rada) zakázal ze

⁷ PICCIOTTO FARGION, Liliana. *Gli ebrei in provincia di Milano*: Milano: Arcadia Editore, 1992, s. 13

⁸ TEDESCHI, Giuliana. *C’è un punto della terra...*, Firenze: La Giuntina, 1993, s. 5

zákona rovněž smíšené sňatky. Na podzim téhož roku bylo zorganizováno sčítání židovského obyvatelstva na italském území.

2. fáze – pronásledování a vyhlazování Židů (1943 – 1945)

8. září 1943, kdy bylo oficiálně vyhlášeno příměří mezi Itálií a spojenci, došlo k zásadnímu zlomu. Apeninský poloostrov byl rozdělen na dvě části. Jednu část tvořily jižní regiony a ostrovy, které byly pod kontrolou spojeneckých vojsk. Tato část poloostrova byla osvobozena, a tak pronásledování Židů nacházejících se na tomto území skončilo. Ovšem rasové zákony zde zůstaly nadále v platnosti podobu dalších třech měsíců.

Zatímco střední a severní Itálie se stala součástí Třetí říše, kdy 18. září 1943 byla vyhlášena Italská sociální republika se sídlem v Saló, v blízkosti jezera Lago di Garda.⁹ Do jejího čela byl dosazen Mussolini. Na tomto území došlo k přijetí obdobných, či dokonce shodných rasových zákonů, které byly uplatňovány v nacistickém Německu. Od této chvíle se osudy Židů ocitly zcela v nacistických rukou.

V důsledku událostí docházelo hned po září 1943 ke zhoršování dosavadní situace, neboť byly podnikány rozsáhlé a brutální útoky na Židy. Tedy zároveň s příměřím nastala druhá fáze pronásledování Židů, která měla za cíl tuto menšinu zcela vyhladit.

V Itálii vládl obrovský strach po dobu celých osmnácti měsíců. Nacistům se podařilo zcela vytěsnit tuto menšinu od zbytku společnosti. Jen pár Židů se zachránilo díky pomoci svobodných Italů, kteří jim nabídli úkryt, i přes nebezpečí, kterému se vystavovali.¹⁰

V září byly zahájeny jednak brutální razie proti židovskému obyvatelstvu, boj proti partyzánům, ale také započaly deportace vězňů do koncentračních táborů. Již 15. září 1943 nacisté zatkli a deportovali dvacet dva Židů z Merana. V následujících dnech proběhl i masakr padesáti Židů u jezera lago Maggiore. Již 9. října 1943 specializovaná italská policie začala podnikat razie v Terstu a v dalších italských městech za aktivní spolupráce Italské republiky Saló. Nejkrutější razie se uskutečnila 16. října 1943 v Římě, kde nacisté zatkli a následně odvěkli více než tisíc římských Židů rovnou do koncentračního tábora.¹¹ Pouze 17 deportovaných přežilo. Na konci listopadu se uskutečnily policejní zásahy na severu Itálie, např. v Toskánsku, Boloni, Turíně, Janově či v Miláně. Nacisté spolu s italskou fašistickou policií zatýkali všechny Židy bez ohledu na věk, pohlaví či zdravotní stav. Ovšem ještě na

⁹ CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano: Edizioni Unicopli, 2014, s. 134

¹⁰ TEDESCHI, Giuliana. *Memoria di donne e bambini nei Lager nazisti*, Torino: editore S. Zamorani, 1995, s. 8

¹¹ FIORAVANZO, Monica. *Mussolini e Hitler*. Roma: Donzelli, 2009, s. 81

konci roku 1943 nebyli zatýkáni ti Židé, kteří měli alespoň jednoho rodiče nebo manžela či manželku „árijské rasy“.

Dne 14. listopadu 1943 byl ve Veroně uspořádán kongres pod záštitou fašistické strany nově vzniklé Italské sociální republiky. Z tohoto setkání vzešel tzv. Veronský manifest, který ustanovil osmnáct základních bodů. K židovské otázce se vztahoval bod č. 7, který stanovil, že všichni příslušníci židovské rasy jsou cizinci a během války budou považováni za nepřátele.¹² Tento ideologický manifest byl 30. listopadu 1943 rozšířen o nařízení č. 5, které oznamovalo, že všichni Židé budou deportováni do koncentračních táborů. Další zákon z ledna 1944 se týkal konfiskace veškerého židovského majetku. Tato nařízení se však ještě nevztahovala na Židy vážně nemocné, starší šedesáti let a na narozené ze smíšeného manželství.¹³ Odpovědnost za protižidovské razie nesla z velké části i Italská sociální republika, protože Mussolini podpisem Veronského manifestu a schválením policejního nařízení č. 5, podpořil politiku mířenou na zatýkání a deportaci italských Židů. Od této chvíle rasová politika už neprobíhala pouze na úrovni administrativní a sociální diskriminace, ale směřovala k celkové eliminaci židovského národa.

Dvě oblasti byly řízeny rovnou z Říše: *Alpenvorland* (Trento, Bolzano a Belluno) a *Adriatisches Küstenland* (Terst, Udine, Gotizia, Pola, Lubiana, Fiume). V těchto oblastech byly zřízeny dva internační tábory: jeden v Bolzano-Gries a druhý v oblasti Risiera di San Sabba poblíž Terstu. Odtud byly následně vypravovány přímé vlaky do koncentračních táborů. První transport do Osvětimi odjel dne 22. února 1944 z Fossoli. Nejohroživější období deportací se odehrálo od září 1943 do prosince 1944.¹⁴

Pronásledování Židů v číslech

Ještě před zavedením rasových zákonů, v roce 1938, bylo provedeno sčítání obyvatel židovské národnosti žijících na území Itálie. Na celém apeninském poloostrově se nacházelo celkem 58 412 Židů, tedy se jednalo o 1% z celkového počtu obyvatel.¹⁵ Vzhledem k tomu, že protižidovská politika vyvolala vlnu emigrací, zabíjení a deportací, zapříčinila se tak o úbytek židovského obyvatelstva o celých 48%. Oblasti, které se vyznačují nejvyšším počtem zatčených: Řím, Boloňa, Como, Cuneo, Florencie, Fiume, Milán, Terst a Benátky. Řím, s počtem 1030 zadržených, je registrovaný jako město s největším počtem deportovaných.¹⁶

¹² PICCIOTTO FARGION, Liliana. *Gli ebrei in provincia di Milano*: Milano: Arcadia Editore, 1992, s. 16

¹³ Tamtéž, s. 16

¹⁴ PICCIOTTO FARGION, Liana. *Il libro della memoria*. Milano: Mursia, 2002 s. 29

¹⁵ Tamtéž, s. 854

¹⁶ Tamtéž, s. 30

Podle výzkumu historičky Liany Picciotto bylo zatčeno a deportováno celkem 6 806 osob z celé Itálie a po válce se jich vrátilo pouze 837.¹⁷

2.1.2 Pronásledování Židů ve 30. a 40. letech očima žen

Historik a univerzitní profesor Ernesto Galli della Loggia, v publikaci *Donne e uomini nelle guerre mondiali* (Ženy a muži ve světových válkách), dospěl k závěru, že první světová válka byla válkou mužů, zatímco druhá světová válka byla válkou žen. Právě proto, že ženy byly nuceny se během druhé světové války osamostatnit a zaujmout místa mužů.

„(...) le donne, non solo riempissero gli spazi lasciati vuoti dai loro compagni lontani, ma anche che si cimentassero per la prima volta con la guerra mondiale (prima guerra mondiale) avevano vissuto un momento rilevante da un punto di vista sociale, ma nel corso del primo dopoguerra gli spazi femminili si erano nuovamente ridotti e il fascismo, con la sua forte impronta sessista, aveva cercato di rinchiudere le donne nelle case, riducendole al tradizionale ruolo di spose e di madri.“¹⁸

„(...)ženy, nejenže zaplnily prázdná místa po svých mužích, kteří byli daleko, ale také poprvé zakusily světovou válku (první světovou válku). Prožily významné okamžiky ze společenského hlediska, ovšem v době po první světové válce byl jejich prostor znovu potlačen a fašismus, který byl silně sexistického rázu, se snažil ženy opět uzavřít do domácností a odkázat je na jejich tradiční role manželek a matek.“

Mnohé historické prameny zdůrazňují, že nacistický režim zabránil procesu emancipace žen, která se začala prosazovat v celé Evropě počátkem první světové války. Mnoho žen v té době bylo nuceno opustit své domovy, aby nahradily mužskou pracovní sílu ve fabrikách.¹⁹ Hitler se nikdy netajil svou averzí vůči emancipaci žen. Považoval ženy za méněcenné a prohlašoval, že by se ženy měly věnovat výhradně aktivitám, které jim náležejí, jako péče o děti a o domácnost, nikoliv aktivní politická účast.

Období, které následovalo po 8. září 1943, se neslo ve znamení nejistoty a zmatku. Židé na nově vzniklou situaci reagovali různými způsoby. Mnozí vojáci či důstojníci prchali

¹⁷ PICCIOTTO FARGION, Liana. *Il libro della memoria*. Milano: Mursia, 2002 s. 28

¹⁸ CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano: Edizioni Unicopli, 2014, s. 53

¹⁹ CHIAPPANO Alessandra, *Essere donne nei Lager*, Firenze: La Giuntina, 2009, s. 45

do hor. Jednak proto, aby se vyhnuli zatčení, ale také proto, aby založili první partyzánské skupiny. V této době se i mnoho žen přidalo k aktivnímu odboji, kde sehrály velmi důležitou roli. Ženy tvořily neoddělitelnou část tohoto společenství, jelikož zastávaly několik zásadních funkcí: vařily, praly, šily, pomáhaly zraněným, účastnily se aktivně schůzí a v případě potřeby byly připraveny i k boji se zbraní. Jejich nejdůležitějším úkolem bylo ovšem předávání informací. Nejenže udržovaly nezbytné kontakty s ostatními brigádami, ale také s rodinami partyzánů.²⁰

Již od počátku ženy jednaly s obrovským odhodláním. Historička a badatelka Anna Bravo jejich jednání označuje jako *maternage di massa*.²¹ Existují mnohá svědectví o tom, jak ženy ukrývaly vojáky, pomáhaly vězňům uprchlým z fašistických táborů či obstarávaly civilní oblečení. Mnohé ženy byly politicky aktivní i v exilu, konkrétně ve Francii. Odtud na dálku udržovaly vztahy s Itálií, a dokonce se jim podařilo zorganizovat sérii stávek ve fabrikách na severu Itálie. Mnohé z nich kvůli tomu byly zadrženy a následně deportovány do Německa.²²

Výraznou postavou tohoto období byla italská komunistka Teresa Noce, která ve svých memoárech *Rivoluzionaria Professionale* (Profesionální revolucionářka) popisuje perspektivu a očekávání těch, kteří se pokoušeli o převrat i během doby, kdy byl fašismus ve své nejttotalitnější fázi.²³

Dlouhodobé pronásledování žen značně komplikovalo jejich každodenní život. Měly omezené možnosti, jak se vyhnout zatčení. Mnoho žen se rozhodlo skrývat. Častokrát se tento plán jevil jako jediná možná cesta, avšak s malými dětmi či starými rodiči se situace velmi komplikovala. Dalším možným způsobem byl úkryt v klášterech, kde mnoho žen se svými dětmi našlo útočiště. Můžeme vzpomenout například dcery Giuliany Tedeschi, které se svojí chůvou přečkaly v klášteře až do konce války. Jiní bohužel takové štěstí neměli a byli odvezeni do koncentračních táborů.

Období vyznačující se nejvyšším počtem zatčených bylo jaro roku 1944. Mezi oblastmi, které byly nejvíce zasaženy rozsáhlými deportacemi žen, patří zejména oblast tzv. *Adriatisches Küstenland*. Nejpočetnější ročníky zadržovaných žen se pohybovaly v rozmezí od 1920 – 1927.²⁴ Badatelé Nicola Tranfaglia a Brunello Mantelli vyhodnotili data týkající se zaměstnanosti: nejpočetnější skupinou byly dělnice, poté nezaměstnané, řemeslnice a úřednice, zatímco žen intelektuálek bylo pouze pět.²⁵

²⁰ BENELLI, Giuseppe. *La donna nella Resistenza in Liguria*, Venezia: La nuova Italia Editrice, 1979, s. 49

²¹ CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano: Edizioni Unicopli, 2014, s. 200

²² Tamtéž, s. 133

²³ Tamtéž, s. 201

²⁴ PICCIOTTO FARGION, Liana. *Il libro della memoria*. Milano: Mursia, 2002, s. 75

²⁵ CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano: Edizioni Unicopli, 2014, s. 139

Vznikaly celé tábory, které byly určeny výhradně ženám. V květnu 1939 nacisté uvedli do provozu tábor Ravensbrück, ve kterém bylo vězněno více než 100 000 žen z celé Evropy. V roce 1942 byl zřízen tábor Osvětim – Birkenau.

Z Itálie bylo deportováno do koncentračních táborů celkem 3 202 Židovek a po válce se jich vrátilo pouze 408.²⁶

2.1.3 Koncentrační tábory: Osvětim-Birkenau a Ravensbrück

V nacistických koncentračních táborech našly smrt miliony dětí, starců, mužů a žen, Poláků, Francouzů, Italů, Holanďanů, Němců, Řeků, Maďarů, Rusů a Jugoslávců. Mezi nimi bylo šest milionů Židů a spolu s nimi i Romové, homosexuálové a političtí odpůrci.²⁷

Tato kapitola se bude zabývat především dvěma koncentračními tábory, které byly určeny výhradně ženám – Osvětim-Birkenau a Ravensbrück. Dříve než se budu věnovat popisu těchto dvou „lágrů“, považuji za nezbytné zmínit internační tábory, ve kterých byli Židé (nejenom ženy) soustředováni před samotnou deportací.

Internační tábory: Fossoli, Bolzano-Gries, Risiera di San Sabba

Zatčení vězni byli nejdříve drženi v městských věznicích či v sídlech SS. Následně byli deportováni v tzv. *Durchgangslager* – internačních (či sběrných) táborů, jakými byly např. Fossoli, Bolzano-Gries nebo Risiera di San Sabba v blízkosti Terstu. V těchto táborech nebyli zadržováni pouze Židé, ale i političtí odpůrci. Pro mnohé se jednalo o první kruté setkání s vězeňskou realitou a potažmo se strachem, násilím a se ztrátou vlastního domova a soukromí. Jednalo se o obzvláště bolestivou zkušenost pro ženy, které již nebyly pod ochranou svých rodin.

Některé transporty vězňů byly vypravovány přímo do Osvětimi, aniž byli vězni nejprve soustředěni ve sběrném táboře. Například dne 6. prosince 1943 a 30. ledna 1944 byl vypraven vlak z Milána přímo do Osvětimi.²⁸

Tábor ve Fossoli byl oficiálně otevřen 5. prosince 1943 a spravovala ho *Perfettura di Modena* (modenská prefektura) a italská policie.²⁹ Počet zadržovaných v tomto táboře neustále narůstal důsledkem nekončících nacistických razíí. Tábor však nebyl naprosto

²⁶ PICCIOTTO FARGION, Liana. *Il libro della memoria*. Milano: Mursia, 2002, s. 28

²⁷ TEDESCHI, Giuliana. *Memoria di donne e bambini nei Lager nazisti*, Torino: editore S. Zamorani, 1995, s. 5

²⁸ CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano: Edizioni Unicopli, 2014, s.140

²⁹ FIORAVANZO, Monica. *Mussolini e Hitler*. Roma: Donzelli, 2009, s. 97

odříznut od okolního světa. Vězni zde měli možnost zasílat zprávy svým blízkým, nebo si prostřednictvím svobodných dělníků opatřit lepší stravu. Zpočátku, tak jak dokazují mnohá svědectví, rodiny zůstávaly pohromadě. Následně byly ženy a děti odděleny od mužů. Z Fossoli bylo vypraveno celkem šest transportů. První odjel 19. února 1944 a měl namířeno do tábora Bergen Belsen. Poslední vlak byl vypraven 2. srpna 1944 do Osvětimi, Ravensbrücku a Buchenwaldu.³⁰ V roce 1944, vzhledem k nové situaci na frontě, se Němci rozhodli tábor ve Fossoli uzavřít a místo něj využívali tábor Gries v blízkosti Bolzana. Počátkem srpna 1944 byl tábor definitivně evakuován a jeho funkce se změnila. Sloužil jako sběrný tábor pro ženy a muže italské národnosti, kteří byli následně deportováni na práci do Německa. Tuto funkci splňoval tábor až do podzimu téhož roku. Táborem prošlo celkem 2 461 zadržených.³¹

Ve svědectvích přeživších se internační tábor jeví jako místo, kde životní podmínky nebyly až tak otřesné. Vězni ještě doufali, že tu setrvají až do osvobození. Oproti koncentračnímu táboru, kam byli následně přesunuti, internační tábor Fossoli nehodnotí nijak zvlášť negativně. Například Luciana Nissim Momigliano v jednom ze svých rozhovorů na tábor vzpomíná vcelku kladně:

„Io ho un ottimo ricordo di Fossoli. Era così italiano! (...) Era molto strano. Fossoli, era molto amichevole. Poi sono arrivati i tedeschi ed è diventato... il giorno dopo ci hanno deportato. Ma il mese in cui c'erano gli italiani, c'era un certo komandante Avitabile, non stavamo male. (...) Era tutto molto amichevole, niente a che fare con un campo (come quello in cui) poi dopo sono stata.“³²

„Mám velmi dobrou vzpomínku na Fossoli. Tábor byl tak italský! (...) Bylo to divné. Fossoli bylo velmi přátelské. Pak přijeli Němci a stal se... den poté nás deportovali. Ale ten měsíc, kdy tam byli Italové, byl tam jistý velitel Avitabile, se nám nedařilo špatně. (...) Vše bylo velmi přátelské, nemělo to nic společného s táborem, kde jsem se ocitla potom.“

V létě roku 1944 byli Němci nuceni tábor Fossoli zničit a přesunout jej na jiné místo. Výběh padl na Bolzano hned z několika důvodů: jednak strategická pozice v blízkosti železničního uzlu, ale také proto, že se nacházel v oblasti Alto Adige, která byla kontrolována nacistickými jednotkami. Tábor byl zbudován na okraji města a následně zprovozněn

³⁰ CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano: Edizioni Unicopli, 2014, s. 147

³¹ PICCIOTTO FARGION, Liana. *Il libro della memoria*. Milano: Mursia, 2002, s. 31

³² CHIAPPANO Alessandra. *Luciana Nissim Momigliano: una vita*, Firenze: La Giuntina, 2010, s. 71

21. července 1944. Byl aktivní po dobu deseti měsíců a bylo odtud vypraveno celkem 15 transportů do koncentračních táborů. V únoru 1945 nálety spojenců nadále neumožňovaly provádět transporty, a tedy zhruba pět tisíc vězňů zůstalo v táboře a byli nuceni k těžké fyzické práci.³³ Tábořem prošlo celkem 9500 vězňů. Většina z nich pocházela ze severní Itálie.

Dalším sběrným tábořem byl tábor La Risiera di San Saba, který byl umístěn v periferní části Terstu. Objekt byl postaven již v roce 1913 a původně sloužil ke zpracování rýže. Od 8. září 1943 zde byl zřízen tábor pro italské vojáky. Postupně byli do tábora soustřeďováni jak političtí vězni, tak Židé zatčení převážně v oblasti *Litorale Adriatico*.³⁴ Tábor sloužil jednak jako internační, ale i jako tábor koncentrační. Bylo zde zavražděno mnoho italských, chorvatských a slovinských partyzánů. Nebyly zde zbudovány plynové komory, a tak většina vězňů byla ubita či zavražděna zastřelením a následně spálena v krematoriích.

V internačních táborech byli vězněni společně jak muži, tak i ženy. Jak političtí vězni, tak Židé. Většina vězněných na internační tábory vzpomíná spíše jako na přestupní stanici před Osvětimí či Ravensbrückem.

Je pozoruhodné, že muži byli deportováni do různých táborů po celé Evropě, zatímco ženy byly deportovány výhradně do německého Ravensbrücku či do polské Osvětimi – Birkenau.³⁵ Pouze malá část z nich byla poslána do tábora Bergen Belsen. V následující kapitole se proto budu snažit podat základní informace o těchto dvou hlavních táborech.

Osvětim - Birkenau

Koncentrační tábor Osvětim byl zprovozněn v červnu roku 1940 s příjezdem prvního transportu politických vězňů polské národnosti.³⁶ Od roku 1942 se tábor stal hlavním místem určeným k řešení židovské otázky a zároveň největším vyhlazovacím táborem 2. světové války.

Tábor splňoval hned tři hlavní požadavky ze strany nacistů: jednak to byl pracovní tábor, koncentrační tábor a současně vyhlazovací tábor. Proč si nacisté vybrali právě polskou Osvětim? Jednak proto, že město leželo na významném železničním uzlu; byly zde již

³³ CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano: Edizioni Unicopli, 2014, s. 157

³⁴ Tamtéž, s. 153

³⁵ Tamtéž, s.138

³⁶ CHIAPPANO Alessandra. *Luciana Nissim Momigliano: una vita*, Firenze: La Giuntina, 2010, s. 91

vybudované stavby, které mohly být nadále využívány; ale také proto, že se v blízkosti objektu nacházelo mnoho volných pozemků, které byly později zabráný k rozšíření tábora.³⁷

V listopadu 1943 byl táborový komplex rozdělen na tři části, na tři velké tábory: Osvětim I, Osvětim II – Birkenau a Osvětim III (nebo Monowitz).

Ženský tábor Osvětim – Birkenau byl oficiálně zprovozněn v březnu roku 1942, kdy do tábora dorazily první transporty. První transport přijel z Německa a byl složen z velké části z kriminálnic, politických vězeňkyň, ale také ze svědkyň Jehovových. Všechny tyto ženy byly německé národnosti. Poté následovaly transporty příjíždějící z Popradu a z Bratislavy a další dva transporty polských žen, které byly zatčeny kvůli spolupráci s odbojem. Během jara 1942 následovaly další příjezdy vlaků z Německa a z Polska.³⁸ Až do konce července 1942 ženský tábor Birkenau administrativně spadal pod tábor Ravensbrück. Část tábora Osvětim – Birkenau byla nejprve pod velením Fritze Hartjensterina a v listopadu 1944 jeho funkci převzal Josef Kramer.³⁹

Zpočátku byl ženský tábor situován v tzv. *Stammlager* (základní tábor) v deseti blocích oddělených od tábora, kde byli věznění muži. V polovině srpna 1942, vzhledem k neustále narůstajícímu počtu vězňů, byli nacisté nuceni ženský tábor přesunout do Birkenau, konkrétně do sektoru BIa, který se skládal z třiceti baráků.⁴⁰

Tyto sektory určené ženám byly nazývány *Frauen Konzentrationslager*. V období od listopadu 1944 až do osvobození, do ledna 1945, bylo v ženském táboře registrováno až na 131 000 žen. Podmínky v táboře byly otřesné, jak popsal ve své výpovědi dokonce jeden z velitelů tábora Rudolf Höss:

„Come già dissi le condizioni del campo femminile erano di gran lunga peggiori, sotto tutti gli aspetti, e così fu fin dall'inizio, quando ancora faceva parte del campo base. Fin da quando cominciarono a giungere i contingenti ebrei dalla Slovacchia, in pochi giorni l'affollamento divenne tale che le baracche si riempirono fino al soffitto, mentre i servizi igienici e sanitari avrebbero potuto bastare per un terzo del numero dei detenuti.“⁴¹

„Jak jsem již řekl, podmínky žen byly zdaleka ty nejhorší, ve všech ohledech, a tak tomu bylo od začátku, ještě když byl součástí (ženský tábor) základního tábora. Od chvíle, kdy

³⁷ CHIAPPANO Alessandra. *Luciana Nissim Momigliano: una vita*, Firenze: La Giuntina, 2010, s. 91

³⁸ Tamtéž, s. 102

³⁹ CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano: Edizioni Unicopli, 2014, s.173

⁴⁰ CHIAPPANO Alessandra. *Luciana Nissim Momigliano: una vita*, Firenze: La Giuntina, 2010, s. 103

⁴¹ HÖSS, Rudolf. *Comandante ad Auschwitz*, Torino, Einaudi, 1997, s. 119

začaly přijíždět Židé ze Slovenska, za pár dnů bylo přelidnění takové, že baráky byly plné až ke stropu, zatímco toalety a koupelny mohly stačit tak pro jednu třetinu vězňů.“

Jak potvrzují dostupná svědectví přeživších žen, „přijímací rituál“ měl vždy stejný scénář. Hned po příjezdu do tábora byla prováděna selekce v blízkosti *Judenrampe*, zhruba ve vzdálenosti dvou kilometrů od Birkenau. Poté byly ženy svléknuty do naha, byly jim oholeny vlasy a následně byly umístěny do karantény. A až poté jim byla přidělena práce, pod vedením *Kommandos*. V táboře se mluvilo především německy a polsky, což Italkám způsobovalo velký problém v komunikaci.

Pro ženy bylo nesmírně traumatizující být denně v kontaktu se smrtí a s realitou vyhlazovacího tábora. Mnoho baráků se dokonce nacházelo v bezprostřední blízkosti plynových komor a krematorií. Na tyto mučivé pocity Giuliana Tedeschi vzpomíná:

„E siccome io ho vissuto molti, molti mesi al confine del mio campo, dove c'era il ferro spinato, il filo spinato, con il confine della zona del crematorio, il crematorio ce l'avevo sempre davanti. Quella era diventata una tortura, perché se di notte uscivamo per andare al gabinetto, vedevamo questo camino con questa fiamma, infuocata, che illuminava tutto il campo, l'odore della carne bruciata che si diffondeva in tutto il campo e naturalmente il pensiero cos'era "Un giorno o l'altro vado anch'io a finire lì". Continuamente avevamo notizie di selezioni che avvenivano all'ospedale, che avvenivano alle docce, quindi era veramente il pensiero dominante, quello che terrificava tutti, era questo del crematorio.“⁴²

„Vzhledem k tomu, že jsem žila mnoho, mnoho měsíců na okraji tábora, kde byl ostnatý drát, oddělující zónu krematorií, krematorium jsem měla pořád před sebou. Byla to muka, protože když jsme v noci chodily na záchod, viděly jsme ten komín a hořící plamen, který osvětloval celý tábor, cítily jsme pach spáleného masa, který se šířil po celém táboře a samozřejmě jsme si říkaly: „Jednoho dne tam skončím i já“. Neustále jsme dostávaly zprávy o selekcích, které se uskutečňovaly na ošetřovně, ve sprchách, takže převládající myšlenka, která děsila všechny, byla na krematorium.“

Ze svědectví Liany Millu *Il fumo di Birkenau* (Dým z Birkenau), je patrné, že podmínky v ženském táboře Birkenau byly daleko horší než v mužské části Osvětimi. Sama autorka při jedné příležitosti měla možnost tento tábor vidět na vlastní oči:

⁴² CHIAPPANO Alessandra, *Essere donne nei Lager*, Firenze: La Giuntina, 2009, s. 194

„Quel lager non era brutto. Abituate alle luride baracche di Birkenau ci parve quasi superbo; non vi erano baracche, ma vere case, dall'aspetto pulito, e, meraviglia della meraviglie, davanti a qualcuna di esse c'era persino un piccolo giardino!“⁴³

„Ten tábor nebyl ošklivý. Vzhledem k tomu, že jsme byly zvyklé na špinavé baráky v Birkenau, zdál se nám skoro překrásný, nebyly tam baráky, ale opravdové domy, čistého vzhledu, a, světe div se, před některými domy byla dokonce malá zahrádka!“

Boj o přežití v táboře nebyl snadný. Velmi často záleželo na tom, na jakou práci byly ženy přiděleny. Jejich šance na přežití se zvyšovala, pokud pracovaly v uzavřeném prostoru - v kuchyni, ošetrovně nebo v průmyslových objektech, které byly umístěny v prostorách lágru. Mnoho žen pracovalo venku, například při budování silnic či nových struktur tábora. Tyto práce byly fyzicky nesmírně náročné a ženy takovému náporu nedokázaly dlouhodobě čelit.

Je známo, že v Osvětimi byly prováděny i vědecké experimenty na lidech a především na ženách. Hlavním cílem těchto zruďných pokusů bylo najít rychlou a účinnou metodu sterilizace.

V Osvětimi bylo registrováno celkem 131 000 žen z celé Evropy, z toho zhruba 82 000 Židovek, 31 000 Polek a 11 000 Romek. Ještě 17. ledna 1945 se podle dostupných informací v táboře pohybovalo 10 381 žen. Tisíce žen byly totiž převezeny z Osvětimi do tábora Bergen Belsen. 27. ledna bylo v Osvětimi osvobozeno celkem 4000 žen.

Ravensbrück

V roce 1938 jednotky SS zakoupily pozemky v blízkosti města Fürstenberg, které se nachází zhruba sto kilometrů od Berlína. Na toto místo byli v listopadu 1938 posláni vězni z tábora Sachsenhausen a skupina žen z Lichtenburgu, aby vybudovali tábor Ravensbrück.⁴⁴ Ten byl zprovozněn 18. května 1939, kdy bylo do tábora přivezeno 876 žen. Většinou se jednalo o německé političky, komunistky nebo sociální demokratky. Tábor byl původně zbudován pro zhruba pět tisíc vězňů, avšak během války se jejich počet výrazně zvýšil. Na konci války bylo zjištěno, že táborem Ravensbrück prošlo zhruba 123 000 vězňů.

V červnu 1941 byly v táborovém komplexu vybudovány průmyslové objekty. Tím nejznámějším byla fabrika Siemens. Již v roce 1942 byl tábor přeplněn, a proto bylo nutné postavit dalších dvanáct baráků. V roce 1945 jich bylo celkem čtyřicet pět. Zpočátku byly

⁴³ MILLU, Liana. *Il fumo di Birkenau*, Firenze: La Giuntina, 2011, s. 136

⁴⁴ CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano: Edizioni Unicopli, 2014, s. 181

životní podmínky v táboře relativně únosné, avšak situace se zhoršila během války s příjezdem tisícovek žen z východní Evropy.

Hlavní bránou se vcházelo hned na *Laferplatz*, který sloužil k apelům. Kolem něj se nacházely nejdůležitější stavby tábora: *Kommandantur*, toalety a sprchy, kuchyně, bunkr a v neposlední řadě i krematorium, vedle kterého byla zbudována v roce 1945 plynová komora.⁴⁵

Součástí Ravensbrücku byl také tábor zvaný *Jugendlager*, tedy tábor určený pro mladistvé. Byl umístěn zhruba kilometr od hlavního tábora a od roku 1942 – 1944 zde byly vězněny Němky považované za kriminálnice. Během doby svého provozu v něm bylo uvězněno zhruba 1200 dívek.⁴⁶ V roce 1944 se funkce tábora změnila. Byly zde vězněny ženy, které se nacházely v kritickém fyzickém stavu a které byly určeny k eliminaci.⁴⁷

Vedle nacistů, kteří jen zřídka přicházeli do kontaktu s vězňami, zastávaly pozici *Kommandos* také spoluvězeňkyně. Každému bloku velela tzv. *Blockowa*, na níž závisel život celého bloku. Pod ní spadala tzv. *Stubowa*, a ta měla na starost noclehárny. A poté zde byla tzv. *Kolonkova*, zodpovědná za jednotlivé pracovní skupiny. Podobný systém panoval i v Osvětimi. Vězenkyně, které zastávaly tyto pozice, se samozřejmě těšily daleko lepšímu zacházení.

Počátkem roku 1942 Ravensbrück, stejně jako jiné koncentrační tábory, začal systematicky likvidovat vězenkyně považované za nepotřebné. Tábor Ravensbrück měl vlastní krematorium a v roce 1944 vybudoval i plynovou komoru. Tedy počátkem roku 1945 byly již vězenkyně likvidovány přímo v táboře. Toto nacistické řádění si vyžádalo 5000 – 6000 obětí.⁴⁸

V táboře byly zpočátku vězněny především Němky a Rakušanky, poté následovaly Polky, Rusky a Francouzky. Největší příliv nových vězenkyň ze všech koutů Evropy přišel počátkem roku 1942. V roce 1944 sem byly sváženy ženy, které se zúčastnily Varšavského povstání v srpnu roku 1944, a po nich následovaly Židovky z Maďarska. Počátkem roku 1945 evakuace táborů na východě zapříčinila obrovské přelidnění tábora. Většina italských Židovek byla právě v té době přemístěna z Osvětimi-Birkenau do Ravensbrücku. Takový byl případ i Giuliany Tedeschi:

⁴⁵ CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano: Edizioni Unicopli, 2014, s. 182

⁴⁶ Tamtéž, s. 182

⁴⁷ Tamtéž, s. 183

⁴⁸ Tamtéž, s. 191

„(...) eravamo in uno Straflager sovrappopolato, cinto da un muro altissimo che, a differenza di Auschwitz, impediva di vedere il paesaggio circostante. Dopo due giorni passati accovacciate sul pavimento delle baracche, addossate l'una all'altra, avevamo tutte i pidocchi. E' stato terribile. (...) Eravamo stremate, affamate, assetate.“⁴⁹

„(...) byly jsme v jednom přeplněném lágru, obehnaném vysokými zdmi, které na rozdíl od Osvětimi nedovolovaly pohled na okolní krajinu. Po dvou dnech, co jsme byly schoulené na zemi jednoho baráku, namačkané jedna na druhé, jsme měly všechny vši. Bylo to hrozné. (...) Byly jsme vysílené, hladové, žíznivé.“

Tábor byl evakuován 27. – 28. dubna 1945, kdy bylo několik tisíc vězňů nuceno nastoupit k pochodu smrti. Některé během pochodu zemřely, jiné využily nestřeženého okamžiku a podařilo se jim uprchnout. Den poté našla Rudá armáda v táboře „pouze“ 3000 na smrt nemocných vězenkyň. Těch, které nebyly pochodu schopny. Po celou dobu fungování tábora v něm našlo smrt zhruba 26 000 žen.

Obrázek 1 Nacistické tábory v Evropě ve 40. letech 20. století

⁴⁹ PADOAN, Daniela. *Come una rana d'inverno*, Milano: Bompiani, 2007, s. 114

2.1.4 *Reflexe holokaustu z pohledu žen*

První vlna pokusů o studium problematiky holokaustu s ohledem na pohlaví oběti, přišla již v 80. letech ze Spojených států, zejména díky rozvoji *Gender studies*.⁵⁰

První diskuse na toto téma se zrodila díky Američance Joan Ringheim, která roku 1983 zorganizovala první mezinárodní konferenci týkající se tematiky žen jakožto obětí holokaustu. Právě ona upozornila na ženský rozměr v oblasti studií týkající se této tematiky. Tvrdila, že je třeba se zabývat rozdílnostmi mezi zkušenostmi žen a mužů, ale také mezi rozdílnými výpověďmi samotných žen. Toto setkání vzbudilo velký zájem, vyvolalo mnoho kladných reakcí, ale zároveň i vlnu kritiky.⁵¹

Mnozí badatelé a intelektuálové se od Joan Ringheim distancovali. Domnívali se, že její studie by mohla bagatelizovat téma holokaustu a snížit tak jeho rozsah, protože systematické vyhlazování se netýkalo pouze žen, ale bez výjimky všech Židů. Například Americká spisovatelka s židovskými kořeny Cynthia Ozick tvrdí, že obdobná genderová studie nemůže nikterak přispět k výzkumu v oblasti šoa, jelikož podle jejího názoru:

„L'Olocausto è accaduto alle vittime, che non erano viste come uomini, donne o bambini, ma come Ebrei.“⁵²

„Holokaust postihl oběti, na které nebylo nahlíženo jako na muže, ženy nebo děti, ale jako na Židy.“

Naopak americká badatelka Myrna Goldenberg zastávala názor, že hororem koncentračního tábora si prošli identickým způsobem ženy i muži. Avšak rozdílný byl způsob, jakým toto peklo bylo vnímáno. Tedy, i když se jednalo o tentýž kontext a o tentýž koncentrační tábor, odlišný byl způsob vnímání toho „světa ve světě“ a s ním spojené násilí, které bylo denně pácháno na vězňících.⁵³

Osmdesátá léta se nesou nejen ve znaku genderových studií, ale v té samé době se objevují další studie týkající se nacismu a holokaustu. Autorkami takových studií byly historičky Marlene Heinemann, Sybil H. Milton či Myrna Goldenberg. Všechny tyto publikace jsou silně feministického charakteru. Jedním z historiků zabývajících se

⁵⁰ Genderová studia (z anglického, též používaného *gender studies*) je mezioborová vědní a studijní disciplína zkoumající kulturně vzniklé rozdíly mezi muži a ženami, tedy zaměřené na rod: gender

⁵¹ CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano: Edizioni Unicopli, 2014, s.26

⁵² CHIAPPANO Alessandra, *Essere donne nei Lager*, Firenze: La Giuntina, 2009, s. 12

⁵³ NISSIM MOMIGLIANO, Luciana. *Ricordi della casa dei morti*, Firenze: La Giuntina, 2008, s. 141

problematikou žen na pozadí holokaustu byl i Američan Raul Hilberg, který zdůrazňoval důležitost *Gender studies*:

„La "soluzione finale" mirava nelle intenzioni dei suoi inventori ad assicurare l'annientamento di tutti gli ebrei (...) Tuttavia la strada verso l'annientamento era segnata da eventi che colpivano in modo specifico gli uomini in quanto uomini e le donne in quanto donne.“⁵⁴

„Vynálezci „konečného řešení“ měli v úmyslu zajistit vyhlazení všech Židů (...) Nicméně cesta k vyhlazení byla poznamenána událostmi, které zasáhly lidi specifickým způsobem muže, jakožto muže, a ženy jakožto ženy.“

Možná právě díky aktivitě Raula Hilberga byla v roce 1995 v Jeruzalémě uspořádána první konference – *The First International Conference on women during the Holocaust* (První mezinárodní konference na téma žen během holokaustu). Záznam z tohoto setkání byl publikován v roce 1998 a o tři roky později byl přeložen do italštiny a vydán pod názvem *Donne nell'Olocausto* (Ženy během holokaustu). Jedná se o publikaci, která zahrnuje takřka dvacet let studií. Anna Rossi Doria⁵⁵ poté napsala, že se jedná o dílo, které periodizuje dějiny Židovek v západní Evropě, ale také rekonstruuje dějiny holokaustu vůbec.

V roce 1982 vznikla první sbírka svědectví italských přeživších. Jednalo se o výpovědi podané výhradně ústně, nikoliv písemně. Na tomto projektu spolupracovala Univerzita v Turíně a ANED⁵⁶. Tato sbírka se tak poprvé zasloužila o vyzdvihnutí tematiky žen na pozadí událostí holokaustu.⁵⁷

Co se týče Itálie, prakticky do 80. let nebyly publikovány žádné historiografické studie, které by se zabývaly výhradně deportacemi na italském území. První významné studie týkající se tohoto tématu se objevily až v 90. letech. Můžeme zmínit například *Il libro della memoria* Liliany Picciotto z roku 1991 či *Compagni di viaggio*⁵⁸ Itala Tibaldiho z roku 1994.

V té samé době se uskutečnila další významná událost. V roce 1994, rok před konferencí v Jeruzalémě, *Consiglio Regionale del Piemonte* a ANED uspořádali první setkání v Turíně týkající se výhradně žen deportovaných do nacistických *Konzentrationslager*.

⁵⁴ HILBERG, Raul. *Carnefici, vittime, spettatori*, Milano: Oscar Mondadori, 2005, s. 125

⁵⁵ Anna Rossi Doria – univerzitní profesorka, badatelka v oblasti ženských politických dějin v 19. a 20. století

⁵⁶ ANED - l'Associazione nazionale ex deportati nei campi nazisti (Národní asociace bývalých deportovaných do nacistických táborů)

⁵⁷ NISSIM MOMIGLIANO, Luciana. *Ricordi della casa dei morti*, Firenze: La Giuntina, 2008, s. 140

⁵⁸ TIBALDI, Italo. *Compagni di viaggio. Dall'Italia ai Lager nazisti. I trasporti dei deportati 1943-1945*, Milano: 1993

Důležitou osobností tohoto kongresu byla bezesporu Lidia Beccaria Rolfi⁵⁹, která vždy pokládala za velmi důležité zabývat se deportacemi z pohledu žen, jelikož podle ní jen tak je možné se zabývat historiografií holocaustu komplexně. Záznam z tohoto setkání publikoval badatel Lucio Monaco v roce 1995 pod titulem *La deportazione femminile nei lager nazisti* (Deportace žen do nacistických lágrů).⁶⁰

Tento seminář se zasloužil o uvědomění si rozdílností mezi mužskou a ženskou memoárovou tvorbou. Předtím byla totiž pozornost upírána pouze na mužskou literaturu, jako na hlas vypovídající za všechny oběti. Lidia Beccaria Rolfi význam shledání z roku 1994 shrnuje následovně:

„Dopo questo convegno non sarà più possibile liquidare i discorsi sull'Olocausto dicendo „C'erano anche le donne e i bambini“. Chi vuole discutere sull'argomento dovrà fermarsi e porsi alcune domande: chi erano quelle donne, che cosa ha voluto dire arrivare nei Lager con i figli, portare avanti una gravidanza in Lager, partorire in Lager al buio, aiutate soltanto dalla „pietà“ delle campagne che a rischio della vita (...) sentivano il bisogno di aiutare le altre per essere ancora donne, non numeri, non pezzi, Stucke.“⁶¹

„Po tomto setkání již nebude možné odbýt hovory na téma holokaustu slovy: „Byly tam také ženy a děti“. Kdo chce hovořit na toto téma, bude se muset pozastavit a položit si některé otázky: kdo byly tyto ženy, co to znamenalo přijet do tábora s dětmi, být v lágru těhotná, porodit v lágru potmě, jen za pomoci soucitu spoluvězeňkyň riskujících svůj život (...), neboť cítily potřebu pomoci ostatním, aby byly ještě ženami, ne čísly, ne kusy, ne Stucke.“

Na tento seminář navázali badatelé Bruno Maida⁶² a Alessandra Chiappano⁶³ dalším setkáním, které se uskutečnilo v roce 2008. Jejich cílem bylo zjistit, jakého pokroku se toto téma dočkalo za posledních třináct let.⁶⁴

Všechny tyto studie a setkání bezpochyby přispěly k rozšíření publika zajímavějšího se o ženskou memoárovou tvorbu a tím tak připravily úrodnou půdu pro vznik dalších memoárů a studií.⁶⁵

⁵⁹ Lidia Beccaria Rolfi (1925 – 1996) – spisovatelka a autorka několika svědectví, přeživší tábor Ravensbrück

⁶⁰ MONACO, Lucio. *La deportazione femminile nei lager nazisti*. Milano: F. Angeli, 1995

⁶¹ D'ANTUONO, Nicola. *Vita ebraica e mondo moderno*, Napoli, Giannini, 2011, s. 59

⁶² Bruno Maida – historik a profesor na univerzitě v Turíně

⁶³ Alessandra Chiappano (1963 – 2012) – univerzitní profesorka a badatelka v oblasti studií šoa

⁶⁴ CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano: Edizioni Unicopli, 2014, s. 14

2.2 ŽENSKÁ MEMOÁROVÁ TVORBA

2.2.1 Přehled ženské memoárové tvorby vycházející v Itálii v letech 1946-2006

Memoárová tvorba jako žánr

Žánr memoárové literatury je považován za součást literatury dokumentární. Jedná se o díla, která shrnují autorovy vzpomínky na minulost, tedy na to, co prožil, co viděl a u čeho byl přítomen jako svědek. Vždy by se mělo jednat o autentické a pravdivé zachycení skutečnosti, nikoli o fikci. V memoárové literatuře lze rozeznat dva autorské typy, podle toho, jakým způsobem se staví ke skutečnosti. Jedni popisují události subjektivně a druzí se snaží zachytit děj z objektivnějšího stanoviska, což ale není vždy možné.⁶⁶

Jednotlivé události bývají prezentovány v chronologickém sledu, nebo mohou být rozděleny podle témat. V memoárech může dojít i ke zkrácení výpovědi, jelikož ne vždy si autor dokáže jasně vybavit veškeré události, ale také proto, že autor si sám vybírá, jaké informace uveřejní. Vždy se tedy jedná o do jisté míry subjektivní výpověď.

Na memoárové texty můžeme nahlížet hned dvěma způsoby. Buď je lze vnímat jako opravdové dokumenty nebo jako výhradně literární texty. Svědectví z koncentračních táborů vyprávějí o tak mimořádně tragické zkušenosti našich dějin, že dokonce přesahují kategorii běžných pamětí. Přeživší se většinou stává jednak autorem, vypravěčem, ale zároveň i postavou příběhu.⁶⁷ Tyto texty jsou tedy především epického charakteru a jsou vyprávěny obvykle v ich-formě. Součástí sepsaných pamětí bývají často různé dokumenty, které podtrhují věrohodnost výpovědi. Takovými dokumenty může být korespondence, mapy či fotografie.

Je zřejmé, že většinu memoárové tvorby vycházející v poválečném období, tvořily právě paměti z koncentračních táborů a po určitou dobu zastávaly funkci historických dokumentů.

Publikace, které vyprávějí o zkušenostech z koncentračního tábora, se těší i v dnešní době velkému čtenářskému zájmu právě díky svému autentickému a pravdivému zachycení této temné kapitoly našich novodobých dějin.

Memoárové texty se mezi sebou liší a nelze je všechny zařadit přesně do jedné skupiny. Německý badatel Thomas Taterka memoárovou tvorbu pojednávající tematiku

⁶⁵ CHIAPPANO Alessandra, *Essere donne nei Lager*, Firenze: La Giuntina, 2009, s. 13

⁶⁶ VÁLEK, Vlastimil. *Memoárová literatura 20. století*, Brno: CERM, 2000, s. 12

⁶⁷ CHIAPPANO, Alessandra. *Luciana Nissim Momigliano: una vita*, Firenze: La Giuntina, 2010, s. 165

koncentračních táborů označoval jako *Lagerliteratur*. Korpus těchto textů definoval následovně:

„(...) essi nel loro complesso costituiscono, pur nella loro difformità, una polifonia di voci che va letta e compresa nella sua interezza, se si vuole ottenere una conoscenza del Lager.“⁶⁸

„(...) dohromady představují, ve své rozmanitosti, polyfonii hlasů, která má být čtena a chápána ve své celistvosti, pokud chceme poznat, co byl koncentrační tábor.“

Někteří přeživší začali psát svá svědectví ihned po návratu z koncentračního tábora. Jejich vzpomínky jsou silně emotivního charakteru, neboť zkušenost z tábora měli ještě v živé paměti. Míra zkreslení u těchto pamětí bývá menší.

Většina přeživších po svém návratu z lágru ovšem nedokázala přenést své zkušenosti na papír, neboť byli poznamenáni silným traumatem. Jiní často volili cestu úplného zapomnění, aby se tak mohli navrátit do „normálního života“. Nenapsali svá svědectví proto, že potřebovali určitý čas, aby se vzpamatovali, nebo proto, že se obávali, že by jim nebylo uvěřeno.⁶⁹ Druzí psali až poté, co se alespoň částečně vyrovnali s prožitými traumaty.⁷⁰ Ti, kteří napsali svá svědectví později, se ke své zkušenosti staví o něco klidněji a vyrovnaněji. Avšak s tímto časovým odstupem častokrát dochází k určitému zkreslení událostí.

Ovšem tato situace nenastala u všech. Můžeme třeba vzpomenout Prima Leviho, který začal psát své svědectví ještě v lágru. Dalším takovým dílem jsou i *Taccuini* (Zápisky) autorky Lidie Beccarie Rolfi, která začala psát ještě v táboře Ravensbrück. Svědectví bylo vydáno ovšem daleko později.⁷¹

Psaní totiž navrátilce z lágrů osvobozovalo od bolesti, a tedy plnilo jakousi sebeočistnou funkci. Mnozí svědkové potvrdili, že pro ně bylo mnohem jednodušší psát než hovořit o hrůzách, kterými si prošli. Kolikrát ani nepočítali s tím, že by jejich svědectví mohla být vydána a nabídnuta tak širšímu publiku.

Lawrence Langer⁷² vyzoroval, že pokud svědek hodlá vyprávět svůj příběh, musí se obrátit na dva druhy paměti: na *deep memory* (hloubková paměť), která odkazuje na brutální zkušenost koncentračního tábora; a na *common memory* (společná paměť), kterou zná rodina

⁶⁸ CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano: Edizioni Unicopli, 2014, s. 59

⁶⁹ BRAVO, Anna. *La vita offesa*, Milano: Franco Angeli Libri, 1986, s. 27

⁷⁰ WIEVIORKA, Annette. *L'era del testimone*, Milano: Raffaello Cortina Editore, 1999, s. 75

⁷¹ CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano: Edizioni Unicopli, 2014, s. 78

⁷² Lawrence L. Langer (1929) – americký profesor a vědec bádající v oblasti výzkumu šoa.

a známí. Čtenář, aby pochopil svědkovu výpověď, se musí vcítit právě do *deep memory*, jen tak může pochopit bolest, kterou přeživší nosí v sobě.⁷³

Spousta navrátilců z lágru cítila povinnost vyprávět nejen za sebe, ale i za ostatní, kteří se bohužel nevrátili. Toto můžeme pozorovat ve svědectvích, která jsou vyprávěna jednak ze subjektivního pohledu – „já“ či z kolektivního „my“.

Přeživší své zkušenosti psali jednak proto, aby se vnitřně osvobodili, ale také proto, že cítili vnitřní povinnost psát i za ty, kteří bohužel už promluvit nemohli. Ovšem psát znamená také dosvědčit a uchovat vzpomínku na to, že Osvětim opravdu existovala, protože jak říkal Primo Levi, pokud bude jednoho dne vše zapomenuto, může se vše odehrát znovu.

Přehled italské ženské memoárové tvorby v letech 1945 – 2006

V prvních dvou letech po skončení války, vyšlo několik memoárových děl. Pět z nich patřilo právě přeživším ženám a všech pět svědectví bylo napsáno bezprostředně po osvobození. V roce 1946 vydala své svědectví Frida Misul pod titulem *Fra gli artigli del mostro nazista: la più romanzesca delle realtà, il più realistico dei romanzi*. (Ve spárech nacistického monstra: románovější než skutečnost, realističtější než román). Další svědectví patřilo Lucianě Nissim Momigliano, a neslo název *I Ricordi della casa dei morti* (Zápisky z domu mrtvých). Ve stejný rok spatřilo světlo světa svědectví *Questo povero corpo* (Toto ubohé tělo) autorky Giuliany Tedeschi a publikace *A 24029* Alby Valech Capozzi. Rok poté, v roce 1947, vyšla dvě významná díla: *Il fumo di Birkenau* (Dým z Birkenau) Liany Millu, ale také *Je-li toto člověk* Prima Leviho.

Všechna tato svědectví, která byla sepsaná bezprostředně po skončení války, byla vydána v malých nakladatelstvích, v počtu jen několika výtisků. Publikace se bohužel setkaly s velmi chladným přijetím publika a brzy tak upadly v zapomnění. Jen některá díla se později dočkala nových vydání.

Federico Cereja⁷⁴ tvrdí, že memoáry, které vznikaly bezprostředně po skončení války, jsou právě těmi nejcennějšími, díky svému krátkému rozsahu jsou velmi autentické a výstižně zobrazují hrůzy koncentračního tábora:

⁷³ LANGER, Lawrence L. *Holocaust testimonies: the ruins of memory*. New Haven: Yale University Press, 1991, s. 104

⁷⁴ Federico Cereja (1945 – 2005) – bývalý profesor na univerzitě v Turíně, badatel v oblasti výzkumu holokaustu

„Appaiono quindi un certo numero di memorie che, proprio perché vengono scritte immediatamente, a ridosso degli avvenimenti hanno la caratteristica di essere brevi, volutamente esemplari. In esse vengono raccontati pochi episodi, i più emblematici, e l'aspetto „infernale“ della vicenda vissuta è molto sottolineato, basta e questo proposito scorrere i titoli e dare un'occhiata alle copertine delle opere volutamente raccapriccianti e, al tempo stesso, realistiche.“⁷⁵

„Objevuje se určité množství memoárů, kdy právě proto, že byly napsány okamžitě po skončení událostí, jejich vlastností je krátký rozsah, chtějí být příkladné. Je v nich vyprávěno pár epizod, těch nejemblematičtějších, a aspekt těchto „pekelných“ zážitků je velmi zdůrazněn. Stačí se v této souvislosti podívat na tituly a přebaly knih, které jsou úmyslně odstrašující a zároveň realistické.“

Období 50. let se vyznačuje velmi nízkou produkcí nových svědectví. Toto bylo dozajista zapříčiněno nízkým zájmem ze strany publika. Většina přeživších chtěla zapomenout na tuto otřesnou kapitolu dějin. V tomto období můžeme vzpomenout snad jen dílo ...*Ma domani farà il giorno* (...Ale zítra bude další den) od italské komunistky Teresy Noce, které vyšlo roku 1952. Dílo je zajímavé hned z několika důvodů. Jednak proto, že je vyprávěno výhradně z ženského pohledu, a navíc z pohledu komunistky. Mimo jiné Noce poskytuje čtenáři podrobné popisy tábora Ravensbrück, které do té doby nebyly dostupné. O dva roky později, konkrétně v roce 1954, bylo znovu publikováno dílo Liany Millu *Il fumo di Birkenau*.

Primo Levi, při příležitosti desátého výročí od osvobození, v časopise *Torino. Rivista mensile della Città*, napsal následující:

„A dieci anni dalla liberazione dei Lager, è triste e significativo dover constatare che, almeno in Italia, l'argomento dei campi di sterminio, lungi dall'essere diventato storia, si avvia alla più completa dimenticanza“⁷⁶

„Deset let od osvobození lágrů, je smutné a zároveň důležité konstatovat, že alespoň v Itálii je téma vyhlazovacích táborů, vzdáleno tomu, aby se stalo historií, a začíná být pomalu zapomenuto.“

⁷⁵ CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano: Edizioni Unicopli, 2014, s. 46

⁷⁶ MOMIGLIANO LEVI, Paolo. *Primo Levi: testimone e scrittore di storia*, Firenze: La giuntina, 1999, s. 57

Dalo by se říci, že od roku 1947 – od vzniku prvních memoárů, až do roku 1957, paměť italských Židů se propadla do období ticha a více méně do úplného zapomnění.⁷⁷

Na konci 50. let, konkrétně roku 1958, se v Turíně uskutečnila výstava s tematikou deportací a holokaustu. Toto setkání vzbudilo velký zájem u mladých lidí. Ti se tak mohli setkat s přeživšími a ptát se jich na zkušenosti z koncentračního tábora. Výstavy se zúčastnili například Bruno Vasari⁷⁸, Lidia Beccaria Rolfi či Alberto Todros⁷⁹.⁸⁰ Mezi přítomnými byl i Primo Levi.

V roce 1959 byl publikován román *Chi ti ama così* (Kdo tě tak miluje) autorky maďarského původu Edith Brück. Román nese silně autobiografické rysy. Vypráví otřesnou zkušenost teprve patnáctileté Edith, která se jako mladá dívka byla nucena vypořádat se smrtí matky v koncentračním táboře. Edith Brück si k napsání své zповědi zvolila italštinu a ne maďarštinu, byť ta byla jejím rodným jazykem.

V té samé době se na italském knižním trhu objevila i některá svědectví zahraničních autorek. Na konci 50. let vychází například memoáry Maďarky Olgy Lengyel, které v Itálii vyšly pod názvem *I forni di Hitler* (Hitlerovy pece). Autorka přenesla do knihy své zkušenosti ošetřovatelky z koncentračního tábora Birkenau. Dílo bylo původně napsáno v roce 1946. Dnes již bohužel není k dostání.⁸¹

Zájem o tematiku holokaustu se vrátil znovu v 60. letech, protože společnost se změnila a nová generace se začala zajímat o vzpomínky přeživších. Velkou zásluhu nese Primo Levi, protože jeho kniha *Je-li toto člověk* se dostávala stále do širšího povědomí, dokonce i do školních učebnic.

V roce 1960 bývalí deportovaní Giorgina Bellak a Giovanni Melodia vydali antologii s názvem *Donne e bambini nei lager nazisti*⁸² (Ženy a děti v nacistických lágrech). Jedná se o velmi důležitou publikaci, jelikož jako jedna z prvních nahlíží na deportaci žen nejen z dějepisného pohledu, ale i z pohledu literárního.

V 70. letech se ještě téměř nic nevědělo o táboře Ravensbrück ani o politických deportacích, protože většina žen se o své hrozné zkušenosti rozhodla mlčet. Tedy až do doby, kdy Lidia Beccaria Rolfi a Anna Maria Bruzzone prolomily dlouhé ticho a v roce 1978

⁷⁷ MOMIGLIANO LEVI, Paolo. *Storia e memoria della deportazione*. Firenze: Giuntina, 1996, s. 67

⁷⁸ Bruno Vasari (1911 – 2007) – italský spisovatel, partyzán, antifašista, přeživší Mauthausen, posléze prezident organizace ANED, autor několika svědectví.

⁷⁹ Alberto Todros (1923 – 2003) – italský antifašista, přeživší Mauthausen, autor několika svědectví

⁸⁰ CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano: Edizioni Unicopli, 2014, s. 47

⁸¹ Tamtéž, s. 47

⁸² BELLAK, Giorgina a GIOVANNI MELODIA. *Donne e bambini nei lager nazisti*. Milano: Associazione nazionale ex deportati politici nei campi nazisti, 1996

vydaly knihu *Le donne di Ravensbrück*⁸³ (Ženy z Ravensbrücku). Na konci 70. let, konkrétně roku 1978 vyšel nový autobiografický román Liany Millu *I ponti di Schwerin*⁸⁴ (Zvěřinské mosty).

80. léta byla velmi bohatá na memoárovou tvorbu a na studie týkající se tematiky holocaustu. Byla publikována spousta nových svědectví přeživších, kteří teprve až teď, po čtyřiceti či padesáti letech, se rozhodli vyprávět svůj příběh. Tato nová svědectví se ovšem lišila od těch, která vznikala bezprostředně po osvobození. Texty vznikající ve 40. a 50. letech se týkaly především samotného zatčení, pobytu v táboře a osvobození. Přeživší píšící svá svědectví v 80. letech se snažili spíše zrekapitulovat svůj dosavadní život. Na konci 80. let vznikla důležitá antologie *La vita offesa* (Zraněný život) uspořádaná Annou Bravo a Danielem Jallou, ve které je pojednáváno téma deportace skrze svědectví přeživších autorů.

Roku 1986 Primo Levi vydal své další, a zároveň poslední, dílo *Potopení a záchránění*. Rok poté spáchal sebevraždu. Luciana Nissim po jeho smrti prohlásila:

„con la sua morte scompariva colui che aveva parlato per tutti.“⁸⁵

„s jeho smrtí zmizel i ten, který mluvil za všechny.“

Jako by Leviho smrt vyprovokovala ostatní přeživší k tomu, aby opět promluvili. Rok 1988 byl poměrně výrazný, protože byla publikována další významná díla jako *Lettera alla madre*⁸⁶ (Dopis matce) od Edith Brück. Jedná se o velmi dojemné dílo, ve kterém autorka vede fiktivní rozhovor s matkou, která bohužel našla smrt v plynové komoře. V ten samý rok vyšlo rovněž svědectví *La camicia di Josepha*⁸⁷ (Josephina košile) od Liany Millu a nakonec dílo *C'è un punto della terra* (Na zemi je jedno místo) od autorky Giuliany Tedeschi.

Memoárová tvorba a studie týkající se tematiky holocaustu obecně se v 90. letech těšily velkému zájmu. V roce 1996 Lidia Beccaria Rolfi vydala v nakladatelství Einaudi svědectví *L'esile filo della memoria. Ravensbrück 1945: un difficile ritorno alla libertà*⁸⁸ (Tenká nit paměti. Ravensbrück 1945: těžký návrat ke svobodě). Rolfi se v této knize vrátila především ke své zkušenosti z lágru, ale také popsala osvobození a svůj návrat do vlasti. Na

⁸³ ROLFI, Lidia Beccaria a Anna Maria BRUZZONE. *Le donne di Ravensbrück testimonianze di deportate politiche italiane*. Ed. 2. Torino: Einaudi, 2003.

⁸⁴ MILLU, Liana. *I ponti di Schwerin*. Poggibonsi: A. Lalli, 1978

⁸⁵ GUADAGNI, Anna Maria. *La memoria del bene. Luciana Nissim*, in «Diario», II, 8 febbraio 1997, p. 19.

⁸⁶ BRÜCK, Edith. *Lettera alla madre*. 1. ed. Milano: Garzanti, 1988

⁸⁷ MILLU, Liana. *La camicia di Josepha: racconti*. Genova: ECIG, 1988

⁸⁸ BECCARIA ROLFI, Lidia. *L'esile filo della memoria: Ravensbrück, 1945 : un drammatico ritorno alla libertà*. Torino: Einaudi, 1996

konci 90. let vydala své poslední svědectví *Dopo il fumo. Sono il numero A 5384 di Auschwitz Birkenau*⁸⁹ (Po dýmu. Jsem číslo A 5384 z Osvětimi Birkenau) Liana Millu. V té samé době vyšlo i třetí dílo autorky Edith Brück *Signora Auschwitz* (Paní Osvětim) a svědectví *Auschwitz è di tutti*⁹⁰ (Osvětim patří všem) Marty Ascoli.

V roce 2004 Anna Cherchi publikovala své první svědectví *La parola libertà. Ricordando Ravensbrück*⁹¹ (Slovo svoboda. Při vzpomínce na Ravensbrück). O rok později vychází druhé vydání svědectví *Questo povero corpo* (Toto ubohé tělo) Giuliany Tedeschi. V roce 2006 vyšlo, až po autorčině smrti, svědectví Liany Millu *Tagebuch: il diario del ritorno dal lager* (Tagebuch: deník o návratu z lágru).

2.2.2 *Specifika ženské memoárové tvorby*

*„La scrittura femminile sull’esperienza concentrationaria presenta dunque caratteristiche sue proprie, che la differenziano da quella maschile non tanto e non sonanto per i temi che vengono affrontati, ma per le modalità del racconto che rinvia di continuo alla percezione femminile dell’esperienza estrema del Lager.“*⁹²

„Ženské texty vyprávějící o zkušenosti z koncentračního tábora tedy vykazují svoje vlastní charakteristiky, kterými se odlišují od těch mužských, nejen co se týče témat, kterým se věnují, ale také způsobem výpovědi, která neustále odkazuje na ženské vnímání extrémní zkušenosti z lágru.“

Při bližším zkoumání memoárových děl přeživších žen lze bezpochyby dojít k závěru, že způsob, jakým ženy vnímaly věznění v táboře, se od toho mužského liší. Taková skutečnost samozřejmě není vázána na globální kontext, protože hrůzami koncentračního tábora si prošli stejně tak muži, jako ženy. Rozdíl je ovšem ve vnímání reality tohoto „světa ve světě“. I Giuliana Tedeschi tyto rozdílnosti v ženské a mužské literatuře popisuje v jednom ze svých rozhovorů:

„(...) lettura del Lager fatta da una donna è completamente diversa, nello spirito, da quella fatta da un uomo. Sono convinta che le donne abbiano vissuto questa esperienza in

⁸⁹ MILLU, Liana. *Dopo il fumo: sono il n. A 5384 di Auschwitz Birkenau*. 1. ed. Brescia: Morcelliana, 1999

⁹⁰ ASCOLI, Marta. *Auschwitz è di tutti*, Milano: Rizzoli, 2011

⁹¹ CERCHI, Anna. *La parola libertà. Ricordando Ravensbrück*, Edizioni dell’Orso, 2004

⁹² CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano: Edizioni Unicopli, 2014, s. 82

*maniera più sfaccettata e in un certo senso più ricca. (...) sono convinta che, fisicamente, le donne abbiano subito traumi superiori a quelli sopportati dagli uomini.*⁹³

„(...)interpretace lágru podaná ženou se absolutně liší, svým duchem, od té mužské. Jsem přesvědčena, že ženy svou zkušenost žily daleko rozmanitěji a v určitém smyslu vydatněji. (...) jsem přesvědčena, že po fyzické stránce ženy podstoupily daleko větší traumata, než ta, která snášeli muži.“

Muži si prošli podobnými, ne-li identickými podmínkami jako ženy. Svě zkušenosti však ličí velmi objektivně. Naproti tomu ženská memoárová tvorba se vyznačovala daleko větší subjektivitou. Ženy kladly důraz na city, vztahy či na gesta solidarity. V jejich svědectví se objevuje patrně větší zájem o jednotlivé osudy vězněných žen, o každodenní život v lágru či o jejich vlastní tělo.⁹⁴

Giuliana Tedeschi tvrdí, že svědectví žen jsou ve stínu těch mužských. V době, kdy se ženy rozhodly mluvit o svých zkušenostech, muži již okupovali literární scénu. Ženám trvalo o něco déle, než začaly veřejně hovořit. Možná proto, že to pro ně bylo velmi bolestné.⁹⁵ Jiné ženy o svých zkušenostech jednoduše nepsaly a nemluvily, protože se o jejich svědectví v podstatě nikdo nezajímal, nikdo jim nechtěl naslouchat a nikdo neměl zájem jejich vzpomínky publikovat.

Existují však skutečně specifika ženské memoárové tvorby na téma lágru, kterými se odlišuje od té mužské? A pokud ano, o jaké odlišující prvky se jedná? Pokud se blíže podíváme na jednotlivá svědectví, můžeme si povšimnout, že se ženy často pozastavují nad určitými tématy, která v mužských memoárech najdeme jen zřídka.

Tělo

Při bližším zkoumání ženských memoárových děl čtenáři jistě neunikne, že centrálním tématem těchto svědectví je téma lidského těla, na kterém bylo pácháno tolik násilí. Téma, které je zdůrazněno nejen v historiografii, ale také se ve velké míře objevuje v memoárové tvorbě přeživších žen.

V dílech nelze přehlédnout, jak bolestný, dramatický a hlavně traumatizující byl pro ženy příjezd do tábora a s ním spojený nesmírně ponižující přijímací „rituál“. Ženy byly po

⁹³ PADOAN, Daniela. *Come una rana d'inverno*, Milano: Bompiani, 2007, s. 93

⁹⁴ BRAVO, Anna. *La vita offesa*, Milano: Franco Angeli Libri, 1986, s. 471

⁹⁵ PADOAN, Daniela. *Come una rana d'inverno*, Milano: Bompiani, 2007, s. 94

příjezdu svléknuty do naha a byly jim oholeny vlasy. To všechno se odehrávalo před zraky SS, a tedy i před zraky mužů. V tento moment se ženy cítily, jakoby je nacisté úplně zprostili jejich ženské identity. Pro ženu byl celý tento přijímací proces útokem na její ženskost a sexualitu. Giuliana Tedeschi v rozhovoru s Danielou Padoan příjezd do tábora hodnotí následovně:

„Per le donne è stato tutto uno strappo continuo, un attacco alla nostra identità femminile. I capelli, la nudità, l'immediata solitudine e soprattutto il distacco dai figli. Per un uomo è diverso.“⁹⁶

„Pro ženy to byl nepřetržitý útok na jejich ženskou identitu. Vlasy, nahota, náhlá samota a především odtržení od dětí. Pro muže je to jiné.“

Takto bylo zacházeno i s vězněnými muži, ovšem ti byli na podobné jednání zvyklí, protože si jím prošli při přijímací vojenské prohlídce. Jediný moment, který byl pro muže zahanbující, bylo vytetování čísla na předloktí.⁹⁷

Pro ženy to muselo být nepředstavitelné trauma, jestliže se i po tak dlouhé době ve svědectvích k této tematice neustále vracejí. V memoárech se objevuje především téma těla jako těla, které je nuceno se ukázat, vystavit se pohledům, jako chvíle nejhlubšího ponížení. Giuliana Tedeschi na tyto chvíle vzpomíná:

„Eravamo nude, depilate, rapate, ridotte a non esser più delle donne piacenti o appetibili. E questi SS che ci passavano vicino ci attraversavano con lo sguardo come se non esistessimo: fossimo state un branco di pecore o di mucche sarebbe stata la stessa cosa. La cosa mi ha umiliata per non essere guardata come donna. (...) e nello stesso tempo la vergogna, dicevo: ma allora in fondo di me sono una...! Secondo la mentalità con cui ero stata educata, avere questa sensazione era una cosa sbagliata. Però era la sensazione che provavo.“⁹⁸

„Byly jsme nahé, oholené a již jsme nebyly pohledné a atraktivní ženy. A tihle esesáci, kteří procházeli blízko nás a přehlíželi nás, jako bychom vůbec neexistovaly: kdybychom byly

⁹⁶ PADOAN, Daniela. *Come una rana d'inverno*, Milano: Bompiani, 2007, s. 94

⁹⁷ CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano: Edizioni Unicopli, 2014, s. 216

⁹⁸ CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano: Edizioni Unicopli, 2014, s. 212

stádo ovcí či krav, bylo by to totéž. Ponižovalo mě, že na mě již nebylo nahlíženo jako na ženu. (...) a zároveň jsem cítila zahanbení, říkala jsem si: takže v hloubi duše jsem jen obyčejná...! Podle mentality, v níž jsem byla vychována, bylo špatné cítit něco takového. Ale já to tak cítila.“

Nejednalo se jenom o odhalení těla v době, kdy každý své tělo spíše zakrýval. Nejhorší však bylo konfrontovat se s nahotou ostatních, například s těly starších či těhotných žen. Pro matky bylo velmi traumatické svléknout se před vlastními dospívajícími dětmi, protože dříve byly vztahy mezi rodiči a dětmi velmi rezervované.

Přijezd do tábora pro většinu žen znamenal i ztrátu menstruačního cyklu. Důvodem byl s největší pravděpodobností šok, špatná strava, nedostatek základních vitamínů nebo injekce, která jim byla podána při příjezdu do tábora.⁹⁹ Jak poznamenala Giuliana Tedeschi: z praktického hlediska to tak bylo lepší, ovšem z lidského hlediska šlo o útok na jejich ženskost.¹⁰⁰ Badatelka a historička Marlene Heinemann, která se zajímala o tematiku objevující se v ženských memoárech, potvrzuje, že se jednalo o jistý druh násilí:

„Amenorrhoea must be considered a form of psychological assault on a woman's identity, since most women had no idea whether fertility would return if they survived...“¹⁰¹

„Ztráta menstruačního cyklu musí být vnímána jako forma psychologického útlaku, která narušuje ženskou identitu, od této chvíle většina žen netušila, jestli vůbec budou moci mít děti, kdyby přežily...“

Další téma, které se bezpochyby váže na ženské tělo, je bezesporu téma sexuálního zneužívání. O tomto se v memoárových dílech dočítáme jen velmi málo. Důvodem je zřejmě velká citlivost tématu a stud, který doprovázel většinu přeživších žen. V poválečném období bohužel koloval takový stereotyp, že ženy, které přežily koncentrační tábor, za to určitě zaplatily svým tělem. Tématu sexuality, ve svědectvích pocházejících ze 40. let, se věnuje snad jen Liana Millu ve dvou povídkách v *Il fumo di Birkenau*. Toto téma bylo rozváděno ve větší míře až ve svědectvích, která byla publikována později, v 70. či 80. letech.¹⁰²

⁹⁹ NISSIM MOMIGLIANO, Luciana. *Ricordi della casa dei morti*, Firenze: La Giuntina, 2008, s. 144

¹⁰⁰ CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano: Edizioni Unicopli, 2014, s. 218

¹⁰¹ HEINEMANN, Marlene E. *Gender and destiny: women writers and the Holocaust*. New York: Greenwood Press, 1986, s. 19

¹⁰² NISSIM MOMIGLIANO, Luciana. *Ricordi della casa dei morti*, Firenze: La Giuntina, 2008, s. 149

Mateřství a děti

Často objevujícím se tématem v ženských memoárových dílech je bezesporu téma mateřství. Těhotné ženy, které přijely do tábora, byly okamžitě po první selekci posílány do plynové komory. Stejný osud postihl i ženy, které byly deportovány spolu s malými dětmi. Nacisté by nikdy nedovolili narození dítěte, aby se tak nadále rozmnožovala židovská rasa, kterou se snažili za každou cenu vyhladit. Pokud se přeci jenom nějaké ženě podařilo své těhotenství utajit, vždy následoval stejný scénář. Buď zemřeli oba dva, nebo byly matky nuceny své děti nechat zabít. Mnoho žen ve svých svědectvích popsalo, že novorozeňata byla zabíjena přímo lékaři, aby tak byly zachráněny alespoň jejich matky. K této tematice se často vyjadřovala, ovšem ne příliš explicitně, Luciana Nissim Momigliano, protože jako lékařka v ošetrovně lágru *Revier* se s touto krutou realitou setkávala velmi často:

„Le donne che aspettavano un bambino lo dichiaravano... e i soldati le mandavano in gas. Ma a poco a poco questo trucco non ebbe più effetto, le donne incinte nascondevano la loro condizione, e lavoravano coraggiosamente finché era loro possibile; poi venivano in Revier e il bimbo nasceva. Ma a Birkenau non era permesso a un bambino ebreo di venire al mondo; se i tedeschi sapessero che era nato. Nella mia baracca, la dottoressa in capo uccise così due bambini neonati (...)“¹⁰³

„Ženy přiznávaly své těhotenství... a vojáci je posílali do plynu. Ale po určité době tato léčka přestala fungovat, těhotné ženy svůj stav tajily, a odvážně pracovaly, dokud to bylo možné; potom přicházely do Revier a dítě se narodilo. Ale v Birkenau židovským dětem nebylo dovoleno přicházet na svět, kdyby Němci věděli, že se narodily. V mém baráku takhle hlavní doktorka zavraždila dvě novorozeňata (...).“

Mnoho žen se nedokázalo vzpamatovat ze ztráty vlastních dětí a pozbyly rozumu. Jiné se setkaly s obtížemi, aby po pobytu v koncentračním táboře mohly vůbec znovu otěhotnět. Některé ženy, většinou ty mladší, se rozhodly nikdy nemít děti.¹⁰⁴

Každodenní život: hlad, oblečení a hygiena

¹⁰³ Tamtéž, s. 59

¹⁰⁴ BIANCHI, Bruna. *Deportazione e memorie femminili (1899-1953)*. Milano: Unicopli, 2002, s. 107

Mezi častými tématy týkajících se každodenního života v táboře byly hlad, oblečení a hygiena. Tato témata se objevují jak, v mužských, tak v ženských memoárech, neboť hlad a špatná hygiena byly na denním pořádku ve všech koncentračních táborech.

O hladu a katastrofálním nedostatku jídla se dočteme prakticky v každém svědectví. Jenže ženy tuto situaci řešily velmi zajímavým způsobem, a to takovým, že si vyměňovaly či vymýšlely recepty. Některým ženám se dokonce podařilo uschovávat malé knížečky, kam si potají své recepty poznamenávaly. Myrna Goldenberg zdůrazňuje, že vyměňování si receptů souvisí výhradně se světem žen, protože ženám byla odjakživa svěřena do rukou péče o děti, o domácnosti, ale i o přípravu pokrmů.¹⁰⁵ Toto vyměňování si receptů dokonce přispívalo k utužení přátelských vztahů mezi ostatními spoluvězenkyněmi v lágru. Chtěly věřit, že tyto recepty využijí po svém návratu domů. I Luciana Nissim se ve svém svědectví zmiňuje o výměně receptů:

„Qualsiasi decisione prendiamo, sbagliamo: abbiamo sempre fame. Tutte parlano continuamente di roba da mangiare, si insegnano a vicenda le più raffinate ricette, progettano i piatti squisiti per quando saranno di nuovo a casa.“¹⁰⁶

„Pro cokoliv se rozhodneme, mýlíme se: máme pořád hlad. Všechny mluví stále o jídle, navzájem si vyměňují ty nejrafinovanější recepty, plánují si přípravu těch nejchutnějších jídel, až budou zase doma.“

Z memoárových děl je patrné, že ženy se i v takto těžké situaci pokoušely o zachování své ženské identity. Některé si vyráběly malé tašky z juty nebo dokonce podprsenky, byť se nacházely v tak extrémních podmínkách. Snažily se tím podtrhnout svoji ženskost. Svědkem podobné situace byla i Luciana Nissim Momigliano, v době působení v táboře Lichtenau:

„Il campo di lavoro era molto diverso da un campo di sterminio, le ragazze ungheresi erano molto diverse; erano tutte molto allegre. Loro erano state tre giorni in campo (Birkeanaue), non erano neanche numerate e subito le avevano mandate a lavorare. Però gli avevano tagliato i capelli, questo era terribile per loro. La prima cosa che sono riuscite a fare per darsi una identità è stata di farsi un reggiseno. Allora queste ragazze Haftlinge con

¹⁰⁵ CHIAPPANO Alessandra, *Essere donne nei Lager*, Firenze: La Giuntina, 2009, s. 121

¹⁰⁶ NISSIM MOMIGLIANO, Luciana. *Ricordi della casa dei morti*, Firenze: La Giuntina, 2008, s. 48

magari il fazzoletto per coprire i capelli che non c'erano e col reggiseno, si sentivano molto donne. ¹⁰⁷

„Tento pracovní tábor byl velmi odlišný od vyhlazovacích táborů, maďarské dívky byly velmi odlišné; všechny byly tak veselé. V táboře Birkenau byly jen tři dny, nebyly ani očíslované a hned byly poslány do práce. Ovšem ostříhaly jim vlasy, to pro ně bylo hrozné. První věc, kterou dokázaly udělat, aby se jim navrátila jejich identita, je, že si zhotovily podprsenky. Tedy tyhle dívky Häftlinge možná s šátkem na hlavě, aby si zakryly vlasy, které neměly a v podprsence, se cítily ženami.“

Ženy velmi často trpěly nedostatkem vody k provádění každodenní očisty. Zatímco muži si se špínou či dlouhými vousy poradili daleko lépe. Pravidelná hygiena pomáhala vězňům zachovat si určitou důstojnost. Můžeme vzpomenout Lucianu Nissim, která se snažila pravidelně mýt i navzdory tomu, že v podmínkách koncentračního tábora se nejednalo o lehký úkon. I Primo Levi napsal, že bylo důležité o sebe dbát i v takto nelidských podmínkách.

Další způsob, jakým ženy čelily každodenním těžkostem, bylo organizování například hodin dějepisu či divadla. Giuliana Tedeschi ve svém svědectví *Questo povero corpo* popisuje chvíle, kdy po skončení práce si mezi sebou vyprávěly o knihách, filmech a vzdalovaly se tak od hrůz koncentračního tábora:

„E il racconto ci trasportava lontano, in un mondo dove i libri allineati nei ben noti scaffali, penne e matite sul tavolo, la musica, la radio, il grammofono, un mondo dove eravamo Uomini e Donne e non semplice ‚Mensch‘. ¹⁰⁸

„Vyprávění nás přenášelo daleko, do světa, kde knihy byly vyrovnané na dobře známých policičkách, pera a tužky na stole, muzika, rádio, gramofon, svět kde jsme byli Muži a Ženy a ne jednoduše ‚Mensch‘.

Strategie přežití

Je známo, že koncentrační tábor přežilo více žen, než mužů. Čím to mohlo být zapříčiněno? Jakým způsobem dokázaly ženy lépe snášet kruté podmínky tábora?

¹⁰⁷ NISSIM MOMIGLIANO, Luciana. *Ricordi della casa dei morti*, Firenze: La Giuntina, 2008, s. 150

¹⁰⁸ TEDESCHI, Giuliana. *Questo povero corpo*, Alessandria: Edizioni dell'Orso s.r.l., 2005, s. 32

Podle výzkumu američanky Joy Miller ženy dokázaly daleko lépe snášet podmínky v táboře, protože utvářely jakési „rodiny“.¹⁰⁹ V memoárech žen se často zmiňuje fakt, že ženy se sdružovaly a přátelily v jakýchsi miniskupinkách, které jim jakoby nahrazovaly rodinu. Jednalo se vždy o skupinky dvou či tří žen, které si navzájem pomáhaly přežít. Taková přátelství se většinou vytvářela mezi ženami stejné národnosti. Mnohá svědectví dosvědčují, že Italky se mimojiné sdružovaly i s Francouzkami. Naopak špatné vztahy udržovaly například s Polkami, zřejmě kvůli jazykové bariéře. Giuliana Tedeschi přátelství žen definovala následující metaforou:

„La vita delle prigioniere è come una maglia, i cui punti sono solidi se intrecciati l'uno all'altro; ma se il filo si recide, quel punto invisibile che si snoda sfugge fra gli altri e si perde.“¹¹⁰

„Život vězeňkyň by se dal přirovnat k oděvu, jehož stehy jsou pevné, když jsou zapletené jeden do druhého, ale když se nit ustříhne, ten neviditelný bod, který se uvolňuje, se rozplétá mezi dalšími, až se nakonec ztratí.“

O přátelství a o své „rodině“ v koncentračním táboře hovoří i Frida Misul ve svém deníku:

„Feci subito amicizia con una ragazza di nome Mirella Bemporad, che era stata deportata assieme alla madre e con altre due signore, Virginia Calò e Olga Ambonetti che vennero nella mia cella. Formammo così una famiglia e ci promettemmo di rimanere unite fino al ritorno in Patria.“¹¹¹

„Hned jsem se skamarádila s dívkou, která se jmenovala Mirella Bemporad, která byla deportována spolu s matkou a s dalšími dvěma ženami, Virginiou Calò a Olgou Ambonetti, které přišly do mé cely. Vytvořily jsme tak rodinu a slíbily jsme si, že zůstaneme pospolu až do návratu do vlasti.“

Bohužel prostředí ženského tábora si nelze představovat jako idealizované místo, kde solidarita a vzájemná pomoc byla na denním pořádku. Existují mnohá svědectví, která naopak

¹⁰⁹ NISSIM MOMIGLIANO, Luciana. *Ricordi della casa dei morti*, Firenze: La Giuntina, 2008, s. 154

¹¹⁰ TEDESCHI, Giuliana. *C'è un punto della terra...*, Firenze: La Giuntina, 1993, s. 16

¹¹¹ MISUL, Frida. *Deportazione: il mio diario* [online]. Livorno, 2014, s. 5

tvrdí, že život v lágru byl jen každodenním bojem o přežití, kde nebylo místo pro přátelství či vzájemnou pomoc. Giuliana Tedeschi se k tomuto tématu vyjádřila v jednom z rozhovorů:

„(...) era fondamentale aggrapparsi a qualcuno, soltanto che l'amicizia era limitata in un cerchio molto piccolo, molto chiuso, (...) io parlo di Auschwitz, vivevamo mescolate a prigioniere di ogni sorta di nazionalità, anche soprattutto a persone dell'est, Polonia, Russia, quindi persone con cui c'era un'incomunicabilità totale sia per la lingua sia perché queste persone erano totalmente diverse dal nostro modo di pensare e molto cattive perché non c'erano solo ebrei, c'erano anche politiche non ebrei, quindi l'antisemitismo scoppiava di nuovo anche in questo ambiente.“¹¹²

„(...) bylo důležité se k někomu přimknout, jenomže přátelství bylo omezené na velmi malý a uzavřený okruh (...) mluvím o Osvětimi, žily jsme pomíchané s ostatními vězenkyněmi různých národností, především se ženami z východu, z Polska, Ruska, takže s osobami, s kterými nebylo možné komunikovat jednak kvůli jazyku, ale také proto, že byly velmi odlišného smýšlení a byly zlé, protože tam nebyly pouze Židovky, ale i politické vězeňkyně nežidovského původu, takže antisemitismus znovu klíčil i v tomto prostředí.“

V memoárech mužů se objevují spíše vyprávění, která popisují setkání s ostatními spoluvězni náležejících ke stejné straně, o tajných politických setkáních či o sabotážích. Více než přátelství, převažuje pocit pospolitosti a vztahy mezi příslušníky stejného politického smýšlení.

¹¹² CHIAPPANO, Alessandra, *Essere donne nei Lager*, Firenze: La Giuntina, 2009, s. 114

3 OSUDY A DÍLA

3.1 AUTORKY: NISSIM MOMIGLIANO, MILLU, TEDESCHI

V následující kapitole se budu věnovat třem židovským autorkám, které zažily hrůzy koncentračního tábora Osvětim na vlastní kůži a o svých zkušenostech se rozhodly vydat svědectví ihned po osvobození. Těmi autorkami jsou: Luciana Nissim Momigliano, Liana Millu a Giuliana Tedeschi. Soustředím se nejen na jejich život, ale především na jejich první svědectví vycházející v letech 1946 a 1947.

3.1.1 *Luciana Nissim Momigliano (1919 – 1998)*

Luciana Nissim se narodila 20. října 1919 v italském Turíně. Pocházela z měšťanské rodiny asimilovaných Židů. Jejimi rodiči byli Davide Nissim a Cesira Muggia. Kromě Luciany měli Nissimovi další dvě dcery – mladší Leu a starší Fernandu. Luciana však byla rodiči vždy upřednostňována, protože ji považovali za malého génia rodiny.

Když byla ještě malé dítě, odstěhovala se s celou rodinou do Bielly. Zdejší židovská komunita se skládala jen z malého počtu rodin a čítala něco kolem čtyřiceti osob. Nissimovi se v biellském prostředí cítili velmi dobře a sžili se se zdejší společností. Luciana přicházela do styku s židovstvím jen velmi zřídka. Rodiče ji naučili modlitbu Šema a na Velikonoce slavili *Séder*. Lucianin vztah k židovství byl velmi sporadický:

„Forse circolava in casa qualche parola di giudeo piemontese, ad esempio la cameriera si chiamava havertá. Però assolutamente... mio papà aveva fatto la guerra, mio zio era morto capitano d'artiglieria in guerra, eravamo veramente assimilatissimi. Con questa piccola debolezza di essere ebrei....“¹¹³

„Možná jsme doma používali pár slov z jazyka piemontských Židů, například služce jsme říkali havertá. Ale, absolutně... můj otec se účastnil války, můj strýc zemřel ve válce jako kapitán dělostřelectva, byli jsme opravdu velmi asimilovaní. S touto malou slabostí, že jsme byli Židé....“

¹¹³ CHIAPPANO Alessandra. *Luciana Nissim Momigliano: una vita*, Firenze: La Giuntina, 2010, s. 20

Luciana prožila klidné dětství. Její matka velmi lpěla na vzdělání a naučila svou dceru číst již v pěti letech. Tímto se zasloužila o to, že Luciana nastoupila na základní školu o rok dříve. Poté navštěvovala klasické gymnázium *Quintino Sella* v Bielle, kde se projevovala jako velmi pilná a cílevědomá studentka.¹¹⁴ Po úspěšném složení maturitní zkoušky, v roce 1937, se zapsala na fakultu medicíny, což byla v té době na dívku velmi nezvyklá volba. Vzhledem k tomu, že se rozhodla věnovat tak náročnému studiu, byla nucena se přestěhovat do Turína a vzdálit se tak od své rodiny a od poměrně uzavřeného městského života v Bielle. Rodiče ji v jejím rozhodnutí plně podporovali.

Rok 1938 přinesl rasové zákony a silnou protizidovskou politiku. Pro Lucianu i její rodinu byl rok 1938 otřesným zážitkem:

*„É stato tremendissimo. É stato veramente un crollo dove tutto il mondo in cui tu credevi di muoverti e di camminare e di essere al sicuro, improvvisamente diventava un mondo ostile in cui tu non avevi piu nessun punto di riferimento. E stato tremendo il '38.“*¹¹⁵

„Bylo to otřesné. Šlo o zhroucení celého světa, ve kterém jste si mysleli, že se pohybujete a chodíte a žijete v bezpečí. Najednou se stal světem nepřátelským, ke kterém jste neměli žádný opěrný bod. Rok 1938 byl hrozný.“

Lucianě se přeci jenom podařilo přes všechna úskalí svá studia dokončit, protože na školu nastoupila o rok dříve právě díky vzdělání, které jí bylo poskytováno od raného dětství. Její mladší sestry byly ze školy kvůli židovskému původu vyloučeny. Rodina Nissimových žila vcelku nezměněným životem až do roku 1943.

V době vydání rasových zákonů Luciana navštěvovala knihovnu židovské školy, kde se setkávala s ostatními asimilovanými Židy jejího věku, kteří se nacházeli ve stejné situaci. Diskutovali o nejrůznějších tématech a Luciana zde poznala spoustu nových lidí a přátel, mezi kterými byli například: Emanuele a Ennio Artomovi, Franco Momigliano, Vanda Maestro, Giorgio Segre, Eugenio Gentili Tedeschi, Franco Tedeschi, Giorgio Lattes, Guido Bonfiglioli, Primo Levi, Lino Jonam nebo Alberto Salmoni.¹¹⁶ Všichni tito lidé sehráli důležitou roli v jejím životě a někteří se stali jejími doživotními přáteli.

Po 8. září 1943 Luciana uprchla se svojí kamarádkou Vandou Maestro do hor ve Val d'Aosta v blízkosti Brussonu. Luciana toto místo znala velmi dobře, protože zde prožila

¹¹⁴ CHIAPPANO, Alessandra. *Luciana Nissim Momigliano: una vita*, Firenze: La Giuntina, 2010, s. 21

¹¹⁵ Tamtéž, s. 27

¹¹⁶ Tamtéž, s. 30

v minulých letech několik prázdninových dnů. Brusson však nebylo ideální místo k úkrytu, protože dívky každým dnem riskovaly odhalení. Nikdo si neuvědomoval, v jakém se nacházejí nebezpečí.

Luciana byla zatčena 13. prosince 1943 a následně měsíc držena v Aostě spolu se svými přáteli Primem Levim a Vandou Maestro. Následně byli deportováni do tábora Fossoli, kde strávili zhruba měsíc, konkrétně od 20. ledna do 22. února 1944. Později se k těmto třem přátelům připojil Franco Sacerdotim a časem se mezi nimi vytvořilo velmi silné pouto.

Luciana Nissim byla deportována 22. února, spolu se svými přáteli Primem, Vandou a Francem. Netušili, kam je vezou, i když na vagoně byla obrovská cedule s nápisem Auschwitz. Tehdy ještě tento název nikomu nic neříkal. Mysleli si, že budou odvezeni do pracovního tábora, jelikož věděli, že Němcům chybí pracovní síla. V každém vagonu bylo zhruba 50-60 lidí. Celkový počet deportovaných se pohyboval okolo 550-600.¹¹⁷

Ve své knize *Ricordi della casa dei morti* (Zápisky z domu mrtvých) Luciana na několika stranách popisuje situaci, ve které se nacházeli deportovaní během cesty. Muži, ženy, staří lidé i děti se tísnili na velmi malém prostoru, shromáždění jeden na druhém a bez špetky soukromí.

„Il viaggio fu duro: ricevamo assai poco da mangiare, ogni giorno pane e formaggio o marmellata. (...) noi soffrivamo fortemente la sete. Faceva freddo la gente ammicchiava nei vagoni era preoccupata, nervosa; (...) avevano la pretesa di fare un viaggio il più comodo possibile, perciò litigavano continuamente...“¹¹⁸

„Cesta byla velmi drsná: dostávali jsme málo jídla, každý den chléb se sýrem nebo s marmeládou. (...) trpěli jsme strašnou žízní. Byla zima a lidé stísnění ve vagoněch byli znepokojení, nervozní; (...) všichni chtěli cestovat pokud možno co nejpohodlněji, proto se neustále hádali...“

Cesta trvala celkem čtyři dny. Luciana, Primo, Vanda a Franco dorazili do Osvětimi v předvečer 26. února 1944. Nejprve dorazili na *Judenrampe*, kde nacisté prováděli první selekci. Rozdělovali Židy na schopné práce a na Židy odsouzené k smrti v plynové komoře. Toto místo se nacházelo v půli cesty mezi táborem Osvětím I a Birkenau. Všichni čtyři přátelé

¹¹⁷ NISSIM MOMIGLIANO, Luciana. *Ricordi della casa dei morti*, Firenze: La Giuntina, 2008, s. 35

¹¹⁸ Tamtéž, s. 35-36

prošli první selekcí, ovšem poté byli stejně rozděleni. V jejich transportu bylo převáženo celkem 650 osob. Co se týče žen, selekcí jich prošlo pouze 29.¹¹⁹

Příjez do tábora se pro Lucianu stal velmi otřesným zážitkem, protože se poprvé setkala s realitou lágru. Samotná Luciana potvrdila, že tyto chvíle byly horší než cokoliv jiného, co následovalo potom:

„Tutto avviene ormai noi non fossimo più uomini: (...) Avevamo perduto la libertà ... e ora, a poco a poco, perderemo la nostra individualità, ogni indipendenza, e poi la nostra umanità, il coraggio, la dignità... (...) C'è solo orrore.“¹²⁰

„Všechno se odehrává tak, jako bychom již nebyli lidé: (...) Ztratili jsme svobodu... a teď postupně, ztratíme i naši osobnost, veškerou nezávislost, a potom i naši lidskost, odvahu, důstojnost... (...) Je tu jen hrůza.“

Hned po příjezdu do Osvětimi Luciana spolu s ostatními absolvovala „rituál“, kterým si musela projít každá nově příchozí *Häftling*. Nejprve byly všechny seznámeny s chodem tábora. Dále se musely nově příchozí postavit do řady podle abecedy. Následně jim byly přiděleny trojúhelníky příslušné barvy a na levé předloktí bylo vytetováno číslo. Tento okamžik se pro Lucianu stal osudovým a ve svém svědectví tento moment popsala takto:

„Ora è il mio turno: il tatuaggio è leggermente doloroso; mentre ricevo il mio numero – 75689 – dico la frase tedesca che ho imparato: „Ich bin Ärztin“. „Io sono una dottoressa.“¹²¹

„Ted' jsem na řadě já: tetování je trochu bolestivé; zatímco dostávám číslo – 75689 – vyslovím německou větu, kterou jsem se naučila: „Ich bin Ärztin“. „Já jsem lékařka.“

Posléze byly ženám odebrány veškeré cennosti a následně byly všechny svléknuty do naha a byly jim oholeny vlasy. Luciana byla následně umístěna do karantény v Bloku č. 9. Zhruba po měsíci byla propuštěna, protože vzhledem k jejímu lékařskému vzdělání jí bylo umožněno pracovat v *Revier* – v ženské nemocnici nacházející se v prostorách Osvětimi.¹²²

¹¹⁹ NISSIM MOMIGLIANO, Luciana. *Ricordi della casa dei morti*, Firenze: La Giuntina, 2008, s. 39

¹²⁰ Tamtéž, s. 40

¹²¹ Tamtéž, s. 41

¹²² CHIAPPANO, Alessandra. *Luciana Nissim Momigliano: una vita*, Firenze: La Giuntina, 2010, s. 107

Tato práce jí zajistila výrazně lepší podmínky než ostatním ženám, protože v té době tvořili židovští lékaři jakousi elitu táborové společnosti. Lucianě bylo tedy dopřáváno několik zásadních výhod. Dostávalo se jí především většího pohodlí a soukromí, ale i lepšího ošacení.

„Eppure io dovevo ritenermi già talmente fortunata in confronto alle mie compagne! Io potevo nella giornata qualche minuto per me, vivevo in una cameretta con solo cinque college, dormivo sola in un lettino, mentre le altre... numeri disperatamente anonimi, esse erano sempre insieme, a migliaia (...) soprattutto io lavoravo nella mia professione, relativamente indipendente e rispettata, mentre per loro il lavoro era una maledizione.“¹²³

„Přesto jsem měla takové štěstí oproti ostatním vězněným! Denně jsem měla několik minut jen pro sebe, žila jsem v jednom pokojíku s ostatními pěti kolegyněmi, spala jsem na lehátku sama, zatímco ostatní... zoufalá anonymní čísla, byly pořád spolu, po tisícovkách (...) hlacně jsem vykonávala svou profesi, relativně nezávislou a respektovanou, zatímco pro ostatní byla práce prokletím.“

V takovýchto podmínkách Luciana vykonávala svou profesi v ošetrovně Revier, i když v tuto práci vůbec nevěřila a připadala jí naprosto beze smyslu.¹²⁴ Nejprve pracovala v bloku *Durchfall*, poté v bloku 12 a následně v bloku 18. Na svém oddělení měla zhruba 40-50 Židovek různých národností.

I když měla Luciana díky své profesi větší volnost, pohybovala se jen v táboře Birkenau. Vždy po práci, když měla trochu času, chodívala navštívit svou kamarádku Vandu, jejíž zdravotní stav se neustále zhoršoval.

Luciana si nedělala žádné iluze o tom, jak to v táboře chodí. Dokonce často informovala nově příchozí, především Italky, o realitě fungování lágru. O chodu tábora měla poměrně dost informací, protože často asistovala jako lékařka při selekcích. Věděla velmi dobře, kdo bude ušetřen, a kdo bude poslán na smrt.

¹²³ NISSIM MOMIGLIANO, Luciana. *Ricordi della casa dei morti*, Firenze: La Giuntina, 2008, s. 60

¹²⁴ Tamtéž, s. 59

„So che i vecchi e i bambini che arrivano qui sono condannati, e che la mamma che ha un bambino in braccio, fosse pure la più bella, la più sana, la più forte delle donne, andrà inesorabile in gas col suo bimbo.“¹²⁵

„Věděla jsem, že staří a děti, kteří přijíždějí do tábora, jsou odsouzeni předem, a že máma, která má dítě v náručí, může být ta nejkrásnější, nejzdravější, nejsilnější, ale půjde nevyhnutelně do plynu i se svým dítětem.“

Vždy když do tábora přijel nový transport Italek, Luciana se snažila získat nějaké informace o své rodině. Konečně se dozvěděla, že se její rodině podařilo utéct do Švýcarska. Tato informace ji velmi uklidnila a Luciana tak měla větší chuť přežít.¹²⁶

Koncem srpna roku 1944 se jí naskytla příležitost práce lékařky v Německu, konkrétně v táboře Hessisch Lichtenau, který administrativně spadl pod tábor Buchenwald. Nabídku přijala bez váhání. Jedině tak mohla opustit tábor Birkenau – místo, kde se denně setkávala se smrtí. Tak začala její kariéra lékařky v pracovním táboře, kde pracovaly tisíce Maďarek v továrně na výrobu munice.

Dříve než opustila tábor, rozloučila se svojí přítelkyní Vandou, což bylo pro obě velmi traumatické. Jejich poslední setkání vylíčila ve své knize následovně:

„Un giorno mi dice: “Se io moriró e tu un giorno avrai una famiglia, la chiamerai Vanda la tua bambina? “ Io glielo prometto.“¹²⁷

„Jednoho dne mi povídá: „Jestli umřu a ty budeš mít jednoho dne rodinu, dáš své dceři jméno Vanda? ‘ Slíbila jsem jí to.“

Luciana opustila tábor na konci srpna roku 1944 spolu se dvěma polskými zdravotními sestrami. Přes Německo dokonce cestovaly klasickým osobním vlakem.

Jak jsem již výše zmínila, Lichtenau byl pracovní tábor a pracovaly v něm především Maďarčky, které byly předtím deportovány do Osvětimi, ale následně byly bez jakékoliv registrace převezeny na práci právě do Lichtenau. Život v novém táboře byl znatelně lepší a klidnější, protože se nejednalo o tábor vyhlazovací. Luciana si v táboře vedla vcelku dobře. Ostatní přeživší na ni ve svých svědectvích vzpomínají velmi kladně. Můžeme zmínit

¹²⁵ NISSIM MOMIGLIANO, Luciana. *Ricordi della casa dei morti*, Firenze: La Giuntina, 2008, s. 115

¹²⁶ CHIAPPANO, Alessandra. *Luciana Nissim Momigliano: una vita*, Firenze: La Giuntina, 2010, s. 115

¹²⁷ NISSIM MOMIGLIANO, Luciana. *Ricordi della casa dei morti*, Firenze: La Giuntina, 2008, s. 61

například svědectví *Seed of Sarah* Mařarky Judith Magyar Isaacson, která na Lucianu vzpomíná:

*„Infirmary was staffed by free woman prisoners with medici training who had been brought from Auschwitz: two nurses and a young Italian Jewish doctor, Luciana Nissim. A little, dark-haired woman with flashing eyes, Luciana saved lives without medication and fought the SS for each prisoner she excused from work.“*¹²⁸

„Personál ošetrovny se skládal ze tří vězňených žen, které byly povolány z Osvětimi: dvě zdravotní sestry a jedna italská židovská lékařka, Luciana Nissim. Byla to malá žena s černými vlasy a planoucímá očima, která zachraňovala životy bez léků a bojovala proti SS za každou vězňenou, které zajišťovala pracovní volno.“

Stejně jako Primo Levi, také Luciana měla v táboře svou „spojku“ s okolním světem, kterou byl dělník Mario Ottonello pocházející z Janova. Díky němu se Lucianě podařilo odeslat i několik zpráv svému příteli Francovi.

S blížícím se příchodem spojenců se jednotky SS snažily přesunout vězně a zničit lágry. Luciana a další spoluvězeňkyně byly odvezeny do Lipska a následně byly převáženy do dalších destinací. Ovšem Lucianě se spolu s další dívkou – Slovenkou – podařilo uprchnout. Útočiště našly v jedné usedlosti, kterou vlastnili Francouzi – svobodní Francouzi, kteří odešli do Německa za prací. Luciana se svojí přítelkyní u nich pracovaly až do osvobození. Po osvobození Američany v dubnu roku 1945, Luciana pracovala s ostatními lékaři v táboře pro Displaced Persons v německé Grimmě.¹²⁹

Během války se Lucianě sice podařilo odeslat alespoň pár pohlednic příteli Francovi Momiglianovi, ale se svojí rodinou se spojila až po osvobození. Pro Lucianu nebyl návrat do Itálie vůbec jednoduchý. Pokoušela se zkontaktovat se svými přáteli. Například s Primem Levim či s Mariem Ottonellem, který ji pomáhal v době věznění. Její kamarádka Vanda a Franco Sacerdoti se bohužel z koncentračního tábora nevrátili.

Po válce se Luciana opět začala věnovat studiu. Zajímala se o specializaci v oblasti pediatrie. Počátkem října roku 1945 byla jmenována jako dobrovolná asistentka na pediatrické klinice univerzity v Turíně.¹³⁰

¹²⁸ ISAACSON, Judith Magyar. *Seed of Sarah: memoirs of a survivor*. Illini Books ed. Urbana: University of Illinois Press, 1991, s. 97

¹²⁹ CHIAPPANO, Alessandra. *Luciana Nissim Momigliano: una vita*, Firenze: La Giuntina, 2010, s. 133

¹³⁰ Tamtéž, s. 158

Současně se rozhodla sepsat své vzpomínky na koncentrační tábor. Její svědectví se dočkalo prvního vydání v roce 1946 a vyšlo s podtitulem *Donne contro il mostro* (Ženy proti zrudě) a obsahovalo svědectví nejen její vlastní, ale také Pelagie Lewinské.

V listopadu roku 1946, rok po návratu z Osvětimi, se Luciana provdala za svého přítele Franca Momigliana. Usadili se ve městě Ivrea, kde byli v roce 1947 oba dva přijati do společnosti *Olivetti*. Luciana dostala na starost školku a Franco Momigliano byl zodpovědný za sektor říditelství vnitřních vztahů. Ve stejném roce otěhotněla a své dceři dala jméno Vanda, jak slíbila své přítelkyni. Bohužel se novorozeně narodilo mrtvé. Luciana se celé čtyři měsíce, v důsledku nevydařeného porodu, pohybovala na hraně mezi životem a smrtí.

Poté co se jí vrátila dobrá fyzická kondice, vrhla se znovu do práce. Během roku 1951 poslala dva příspěvky do časopisu *Scuola materna* (Mateřská škola). První článek pojednával úlohu matky v mateřské škole a druhý chování dětí v prvních dnech navštěvování školky. V letech 1954 – 1956 byla jmenována ředitelkou *Servizi sociali della Olivetti* (Sociální služby ve společnosti Olivetti).

V té době se zapsala ke studiu psychologie a v roce 1959 složila úspěšně zkoušku se závěrečnou prací na téma dětské schizofrenie. V 80. letech byla Luciana Nissim považována za jednu z předních osobností zabývajících se psychoanalýzou.

Roku 1960 se Lucianě a jejímu manželovi narodil syn Alberto.

V roce 1987 spáchal sebevraždu Primo Levi, což bylo pro Lucianu velmi bolestné, neboť ztratila svého drahého přítele. K této nešťastné události se vyjádřila v deníku *La Stampa*:

„Ciao Primo, testimone sulla terra. Nel dolore disperato di oggi resto ormai sola a ricordare l'altro viaggio.“¹³¹

„Ahoj Primo, svědku na zemi. V dnešní zoufalé bolesti už zůstávám sama, abych připomínala tu druhou cestu.“

Rok poté zemřel i její manžel Franco Momigliano. Lucianě se touto událostí zhroutil celý svět. Možná právě tato událost jí donutila po několika letech opět promluvit o své židovské identitě a o své otřesné zkušenosti z koncentračního tábora.

¹³¹ CHIAPPANO, Alessandra. *Luciana Nissim Momigliano: una vita*, Firenze: La Giuntina, 2010, s. 242

"*Affrontare Auschwitz voleva dire smettere di essere la donna più forte del mondo e fare i conti con la propria debolezza, col dolore, con dei dolori così terribili che lei non poteva ricordarli e ha dovuto accettare il fatto di essere stata un verme*".¹³²

"*Postavit se Osvětimi znamenalo přestat být tou nejsilnější ženou na světě a uvědomit si svoji vlastní slabost, s bolestí, s tak strašnými bolestmi, že si je nemohla pamatovat pamatovat a musela přijmout fakt, že byla pouhým červem.*"

Od vzniku svého svědectví Luciana prolomila mlčení až v červnu roku 1989 v rozhovoru s Lianou Picciotto. Znovu hovořila o svém dětství, dospívání, rasových zákonech, o svých přátelstvích i o svém krátkém působení v odboji. V tom samém roce vydala krátkou autobiografickou zpověď o sobě a svojí rodině, text nese název *Una famiglia ebraica tra le due guerre* (Židovská rodina mezi dvěma válkami).¹³³

V roce 1995 byl Lucianě diagnostikován nádor plic a po dlouhé a těžké léčbě své nemoci roku 1998 podlehla.

Téma „lágru“ ve svědectví I Ricordi della casa dei morti

Svědectví Luciany Nissim Momigliano bylo sepsáno v období mezi říjnem 1945 a dubnem 1946 a následně bylo postupně vydáváno v novinách řízených Silviem Ortonou. Bylo publikováno dokonce dříve než svědectví Prima Leviho. O pohnutkách, které autorku vedly k sepsání svědectví, víme jen velmi málo. Nejpravděpodobnější je, že svou knihu napsala proto, aby mohla osobně doložit hrůzy, které se udály v Osvětimi, a přesvědčit tak ty, kteří výpovědím přeživších nevěřili.¹³⁴ Svědectví se dočkalo prvního knižního vydání právě v roce 1946. Bylo vydáno v malém nakladatelství Ramella s podtitulem *Donne contro il mostro* (Ženy proti zrudě) a obsahovalo nejen svědectví Luciany Nissim, ale i Pelagie Lewinské, které nese název *Venti mesi ad Oswiecim* (Dvacet měsíců v Osvětimi). Na obalu knihy bylo uvedeno pouze jméno Lewinské. Tyto dvě ženy se nikdy nesetkaly.¹³⁵ Dílo Luciany Nissim vyšlo poprvé samostatně až v roce 2007.

¹³² CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano: Edizioni Unicopli, 2014, s. 244

¹³³ CHIAPPANO Alessandra. *Luciana Nissim Momigliano: una vita*, Firenze: La Giuntina, 2010, s. 246

¹³⁴ Tamtéž, s. 166

¹³⁵ Tamtéž, s. 160

Titul publikace *I Ricordi della casa dei morti* (Zápisky z domu mrtvých) je s určitostí spojen s titulem díla *Zápisky z domu mrtvých* od Dostojevského, i když se ve svém svědectví na tohoto autora nikterak neodkazuje.¹³⁶

Svědectví *I Ricordi della casa dei morti* popisuje především Lucianin pobyt v koncentračním táboře Osvětim. Autorka tu vylíčila své osobní zážitky od nástupu do transportu odjíždějícího z Fossoli přes samotný pobyt v táboře až do osvobození americkou armádou. Její publikace je velmi krátkého rozsahu a není rozdělena do kapitol.

Alberto Cavaglione¹³⁷ v předmluvě k této knize napsal, že Luciana měla mimořádné literární nadání. Konstatuje, že její text se vyznačuje vytríbeností stylistického výběru a střídmostí. Luciana svým svědectvím nechtěla nikoho přesvědčovat, či zveličovat popsané události. Ve svém svědectví volila prostý jazyk bez jakéhokoliv literárního zabarvení, i když si to vzhledem ke svému vzdělání mohla dovolit.¹³⁸ Jejím hlavním cílem bylo především co nejpřesněji vystihnout realitu koncentračního tábora a dosvědčit to, co viděla na vlastní oči. Její svědectví nabývá až dokumentárního charakteru, ve kterém se vyskytuje velké množství přesných popisů. Čtenář má díky jejímu svědectví možnost nahlédnout na zkušenost lágru zcela novou optikou – očima lékařky v Birkenau.

Luciana ve svém svědectví *I Ricordi della casa dei morti* věnovala několik stran ošetrovně *Revier*, kde pracovala během svého pobytu v lágru. Psala o fungování ošetrovny, o její organizaci, o problémech a nejrozšířenějších nemocech, ale zároveň o časté bezmocnosti a nemožnosti pomoci pacientkám z důvodu bídneho vybavení a nedostatku léčiv. Z tohoto pohledu je její svědectví velmi cenné, jelikož obsahuje mnoho zajímavých informací z tohoto prostředí:

*„Ci sono ora 12 Blocks al Revier, contenenti ciascuno circa 200 malate. Ci sono Blocks per sole malate ariane, p. es. Block 29, per t.b.c. (le ebrei tubercolotiche non hanno diritto di essere curate), e Blocks misti per ariane ed ebrei. Il Block 18, squallido, freddo, sporco, è riservato ad ebrei affette da malattie interne – tutte hanno paura a venirvi, perché è lì che avvengono generalmente le selezioni.“*¹³⁹

„V ošetrovně Revier je 12 Bloků obsahujících zhruba 200 nemocných. Jsou zde Bloky pouze pro nemocné árijky, např. Blok 29, pro pacientky s TBC (Židovky s tuberkolozou

¹³⁶ NISSIM MOMIGLIANO, Luciana. *Ricordi della casa dei morti*, Firenze: La Giuntina, 2008, s. 10

¹³⁷ Alberto Cavaglione (1956) – italský historik a profesor, autor předmluvy ke knize *I Ricordi della casa dei morti*, která je součástí vydání z roku 2008.

¹³⁸ CHIAPPANO Alessandra. *Luciana Nissim Momigliano: una vita*, Firenze: La Giuntina, 2010, s. 171

¹³⁹ NISSIM MOMIGLIANO, Luciana. *Ricordi della casa dei morti*, Firenze: La Giuntina, 2008, s. 54

nemají nárok na léčbu), a míšený Blok pro ženy árijského původu a Židovky. Blok 18 je v bídném stavu, studený, špinavý a je určený pro Židovky nakažené vnitřními nemocemi – všichni mají strach tam jít, protože tam se odehrávají selekce.“

Luciana se také soustředí na život vězňů, které byly hospitalizované v bídných podmínkách ošetrovny. V jejím svědectví jsou tyto ženy pohybuující se na hraně mezi životem a smrtí popisovány takto:

„Quasi sempre sono ormai molto malate, si trascinano a stento. Sono magre come scheletri, non hanno più cosce, ma c'è un largo spazio tra le ossa delle loro gambe, rivestite solo di pelle; i loro seni sono ridotti a vuoti sacchetti cadenti. Le ossa sono così sporgenti che pungono, i volti vecchieggianti, senza capelli, con occhi infossati, spauriti; hanno su tutto il corpo delle croste da grattamento, e spesso i segni bluastri delle percosse ricevute.“¹⁴⁰

„Skoro pokaždé jsou už velmi nemocné a sotva se vlečou. Jsou hubené jako kostry, nemají už žádná stehna, jen velký prostor mezi kostmi nohou, potaženými pouze kůží; jejich ňadra se proměnila v prázdné svěšené sáčky. Jejich kosti tak vyčnívají, až bodají, tváře zestárlé, bez vlasů, s vystrašenými zapadlými očima, po celém těle mají svědivé strupy, a často modravé znaky od bití, kterého se jim dostávalo.“

Celé Lucianino svědectví nese charakteristické znaky ženské memoárové tvorby. Autorka se často zaměřovala na témata dětí a mateřství. Psala o osudech žen, které musely porodit potají v ošetrovně *Revier*, kde doktorky zabíjely novorozené děti tak, aby se Němci nedověděli, že se dítě narodilo. Svým svědectvím přispěla k obohacení četby týkající se vyhlazování Židů, z pohledu ženských obětí.

Často se zabývala tématem dítěte odtrženého z matčiny náruče. Hlavně ve fázi selekce, či samotného věznění. Psala především o dětech, které byly odňaty svým rodičům a následně odsouzeny k smrti. Jednou z otřesných událostí, kterou líčí ve svém svědectví, je dozajista dramatický příjezd Maďarů, kteří dorazili do tábora v květnu roku 1944.

„Si sentivano gridare nella notte “mamma”, “mamma” in tutte le lingue e pareva di poter percepere anche il bisbiglio di risposta, nel silenzio rotto dalle grida di paura e dai

¹⁴⁰ NISSIM MOMIGLIANO, Luciana. *Ricordi della casa dei morti*, Firenze: La Giuntina, 2008, s. 56

commandanti militari, pareva di udire le voci affettuose delle mamme che cercavano di rincuorarli.”¹⁴¹

„V noci jsem slyšela křičet “mami”, “maminko” ve všech jazycích a zdálo se, že je slyšet šepot odpovědí, v tichu rozbitém ustrašeným křikem a rozkazy vojáků, zdálo se slyšet laskavé hlasy maminek, které se je snažily utěšit.”

Luciana Nissim se věnuje i tématům z každodenního života v lágru. Hovoří například o osudech svých přítelkyň a ostatních spoluvězeňkyň. V následujícím úryvku popisuje již zmíněné charakteristické téma ženských výpovědí – výměnu receptů:

*„Invece sono molto care le nostre bimbe, Amelia e Novella, due sorelle ventenni, di Ferrara, che fanno sempre meravigliosi „menus“, per quando tornerano a casa e noi andremo a trovarle (...).“*¹⁴²

„Naše holky jsou velmi milé, Amelia a Novella, dvě dvacetileté sestry z Ferrary, které neustále vytvářejí úžasná „menu“, až se vrátí domů a my je přijdeme navštívit (...).“

Luciana, jako ostatní svědectví přeživších, vypráví svůj příběh častokrát jako kolektivní výpověď – i za ty, kteří již vyprávět nemohou. Svědectví autorky vykazuje takové znaky obzvláště ve spoustě pasáží, které jsou uváděny právě frázemi „Vanda a já“:

*„Vanda ed io diciamo: Se solo questo viaggio non finisse mai!“*¹⁴³

„Vanda a já říkáme: Kdyby tak tahle cesta nikdy neskončila!“

*„Vanda ed io non ci facciamo molte illusioni sul nostro destino; perciò abbiamo lasciato la maggior parte del nostro bagaglio a Fossoli (...).“*¹⁴⁴

„Vanda a já si neděláme mnoho iluzí o našem osudu; proto jsme nechaly větší část našich zavazadel ve Fossoli.“

¹⁴¹ NISSIM MOMIGLIANO, Luciana. *Ricordi della casa dei morti*, Firenze: La Giuntina, 2008, s. 64

¹⁴² Tamtéž, s. 40

¹⁴³ Tamtéž, s. 22

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 31

V centru *Il Centro bibliografico dell'Unione delle Comunità ebraiche italiane* je uložena další verze tohoto svědectví, ovšem mírně se liší od svědectví, které bylo později vydáno. Po obsahové stránce se však tyto dva texty nerozcházejí. Pouze některé pasáže byly přepsány tak, aby byly pro čtenáře srozumitelnější.

Obrázek 2 Luciana Nissim Momigliano

Obrázek 3 Vanda Maestro

Obrázek 4 Luciana Nissim Momigliano

3.1.2 *Liana Millu* (1914 – 2005)

Liana Millu se narodila 21. prosince 1914 v Pise. Jejími rodiči byli Corrado Millul a Gina Pia Essinger. Liana byla jejich jedinou dcerou. Její matka zemřela, když Lianě byly dva roky. Otec se záhy na to odstěhoval do Friuli, kde se znovu oženil.¹⁴⁵ Malou Lianu zanechal v péči prarodičů z matčiny strany. Ta svého otce vídala nanejvýš jedenkrát do roka, když přijel do Pisy navštívit příbuzné. Liana velmi toužila žít se svým otcem, a proto když jí bylo zhruba dvanáct let, ho prosila, aby ji odvedl s sebou pryč z Pisy a zajistil jí tak „normální život“. Nicméně otec ji odmítl s námitkou, že by se měla starat o své prarodiče a nadále jim dělat společnost v Pise. S tímto otcovým rozhodnutím se Liana nikdy nedokázala smířit a otce naprosto vytěsnila ze svého života.¹⁴⁶

Liana již od dětství odmítala jakékoli vyznání, jak židovské, tak katolické. Od útlého věku se považovala za ateistku. Celá její rodina však židovské náboženství vyznávala. Její dědeček dokonce každou sobotu navštěvoval synagogu. Naopak její strýc z matčiny strany, konvertoval ke katolictví.

Lianina babička byla již stará a nemocná, ale také velmi přísná a lpějící na tradicích. Svou vnučku bezpochyby velmi milovala.¹⁴⁷ Ovšem Liana na své dětství a dospívání vzpomíná jako na nešťastné období. Její prarodiče ji nenechávali hrát si s ostatními dětmi, a většinu času tedy trávila doma. Neměla žádné kamarády. Snila o nespoutaném životě plného vzrušení, svobody, cestování a dobrodružství. Snila zkrátka o absolutní svobodě, která se jí ani v té nejmenší míře nedostávala.

Liana po základní škole navštěvovala gymnázium. Poté se dva roky připravovala, aby získala diplom učitelky. Ovšem již od útlého věku toužila stát se spisovatelkou. Ke svému snu se přiblížila již ve 30. letech, kdy ve věku svých sedmnácti let napsala článek s názvem *George Byron a Pisa* (George Byron v Pise) do livornského týdeníku *Il Telegrafo*.¹⁴⁸ Její babička ji v tomto vůbec nepodporovala a dokonce její článek považovala za hanbu pro celou rodinu. Od této chvíle se Liana již nepodepisovala jménem Millul, ale Millu.

Babička se snažila Lianu vychovávat v tradičním duchu, aby z ní jednou byla vzdělaná žena, manželka a matka. Pochopení našla jen u svého dědečka Michela Essingera. Společně se po večerech věnovali četbě a komentování literárních klasiků a novin.

¹⁴⁵ MILLU, Liana. *Ti racconto la storia: voci dalla shoah* [online]. Zveřejněno 28. 3. 1998 Dostupné z: <http://www.shoah.acs.beniculturali.it/>

¹⁴⁶ SODI, Risa B. *Narrative and imperative*. New York, Peter Lang, 2007, s. 158

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 158

¹⁴⁸ MILLU, Liana. *Ti racconto la storia: voci dalla shoah* [online]. Zveřejněno 28. 3. 1998 Dostupné z: <http://www.shoah.acs.beniculturali.it/>

V roce 1936 dokončila magisterské studium a na podzim téhož roku vyhrála konkurz a byla přijata jako učitelka na základní školu v Montolivu – malé toskánské vesničce blízko Volterry. Mezitím nadále přispívala do týdeníků *Il Telegrafo* a *Corriere del Tirreno*. Povolání učitelky bylo pro Lianu pouze přestupní stanicí, protože se v budoucnu chtěla věnovat hlavně žurnalistice:

*„Il sistema più facile attraverso il quale avrei potuto guadagnarmi da vivere, assicurandomi indipendenza e autonomia per poter poi coltivare la mia passione, il giornalismo.“*¹⁴⁹

„Byl to nejjednodušší způsob, jakým jsem si mohla vydělat na živobytí, zajistit si tak nezávislost a samostatnost, abych mohla pěstovat svoji vášeň, žurnalistiku.“

Poté, co Mussolini roku 1938 zavedl rasové zákony, Lianina kariéra a sny se začaly bortit. Díky fašistickým dekretům se musela vzdát jak povolání novinářky, tak učitelky na základní škole. To všechno kvůli židovskému původu.

Novou situaci snášela velmi špatně a proto se rozhodla opustit Volterru a v roce 1940 odjela za svým snoubencem do Janova.¹⁵⁰ Tam následně, díky falešným dokumentům, vystřídala několik různých povolání od švadleny, prodavačky, písařky až po pečovatelku. Pokusila se zapsat na Univerzitu v Pise, ale bohužel bylo již pozdě, protože studovat tehdy mohli pouze Židé, kteří již byli ke studiu zapsáni.¹⁵¹ Navzdory všem nařízením pokračovala v novinářské aktivitě a napsala několik článků do časopisu *Settimo Giorno* (Sedmý den) pod pseudonymem Nailá.

Po 8. září 1943 se Millu přidala k italskému odboji a stala se tak členkou *Organizzazione Otto* (Organizace Osm).¹⁵² Skupina byla bohužel vyzrazena tajnými agenty a Liana byla roku 1944 zatčena v Benátkách spolu s ostatními partyzány italskou fašistickou policií. Měla štěstí, jelikož u ní našli falešný pas, a teprve až v Janově odhalili její pravou identitu. Jeden z fašistů jí řekl, že proti Židům nic nemají a tedy místo do sídla Gestapa, kde by jí dozajista čekal drsný výslech, byla odvezena na měsíc do Fossoli. Ostatní členové partyzánské skupiny byli posláni do Mauthausenu.

¹⁴⁹ PETTINAROLI, Roberto. *Campo di betulle*, Firenze: La Giuntina, 2006, s.53

¹⁵⁰ SODI, Risa B. *Narrative and imperative*. New York, Peter Lang, 2007, s. 160

¹⁵¹ BERGEN, Doris. *Lessons and Legacies VII.*. Northwestern University Press, 2008, s. 158

¹⁵² Tamtéž, s. 158

Liana Millu byla do Osvětími přivezena 16. května 1944 spolu s dalšími 581 lidmi. Cesta trvala celých osm dní. Hned po příjezdu jí bylo vytetováno číslo A 5384.¹⁵³

Podářilo se jí vyhnout první selekci díky sérii šťastných náhod, které popisuje v jednom ze svých rozhovorů:

„(...) il giorno che arrivai a Birkenau, dopo una prima selezione che aveva già separato gli anziani, noi giovani ci incamminammo incolonnati per file verso l'entrata del campo e su semplice invito di una ragazza bolognese con cui eravamo diventate amiche mi spostai da una fila ad un'altra per stare vicino a lei (...) quando fummo davanti all'entrata del campo, un ufficiale lascio passare ed entrare la nostra fila, dividendoci da quella immediatamente successiva in cui stavo prima e dalle rimanenti, che furono portate direttamente nelle camere gas.(...) Altro elemento fortunato è la conoscenza che io avevo delle parole base del tedesco che mi permetteva di capire abbastanza bene gli ordini impartiti, a differenza di altri che invece hanno perso la vita, massacrati di botte, per non averli capiti.“¹⁵⁴

„... den, kdy jsem přijela do Birkenau, po první selekci, která již oddělila staré lidi, nás mladé seřadili do řad a směřovali nás směrem ke vstupu do tábora a na základě prosté pobídky, jedné dívky z Bologni, se kterou jsem se skamarádila, jsem se přesunula do její řady, abych byla blízko ní. (...) když jsme byli před vchodem do tábora, jeden důstojník nechal projít a vstoupit naši řadu a oddělil nás od té, která byla ihned za námi, ve které jsem byla předtím, a od ostatních, kteří byli poslání rovnou do plynu. Další šťastnou náhodou bylo, že jsem znala základy němčiny a dost dobře jsem tak chápala rozkazy, na rozdíl od ostatních, které ztratily život, umlácené k smrti, protože nerozuměly.“

Millu strávila pět měsíců ve *Vernichtungslager* Birkenau a poté byla převezena do *Arbeitslagers* Ravensbrück.¹⁵⁵ Tam strávila pouze krátkou dobu, poté byla přemístěna do Malkowa, kde pracovala v továrně na zbraně.

Tábor Ravensbrück byl osvobozen 30. dubna 1945, tedy celé tři měsíce po osvobození Osvětími-Birkenau. V posledních měsících existence tábora Millu s ostatními spoluvězenkyněmi tušily, že válka se blíží ke konci a táborem se začala šířit euforie a představy o nové a lepší budoucnosti. Pro Lianu byl návrat do Itálie ovšem velmi neradostný.

¹⁵³ BERGEN, Doris. *Lessons and Legacies VII.*. Northwestern University Press, 2008, s. 158

¹⁵⁴ ABBINA, Marco. *Meditate che questo è stato*, Firenze: Giuntina, 1996, s. 78

¹⁵⁵ KREMER, S. *Holocaust literature*. New York, Routledge, 2003, s. 844

Liana Millu se vrátila do Itálie hned po osvobození v květnu 1945. V koncentračním táboře strávila celkem 14 měsíců. První rok na svobodě pro ni byl velmi otřesný. V jednom ze svých rozhovorů dokonce tvrdí, že návrat byl horší než samotný pobyt v Osvětimi, protože přišla o veškerou naději. Neměla domov, kam by se mohla vrátit, ani příbuzné, kteří by ji přivítali. Její snoubenec ji opustil, zatímco byla v lágru, a oženil se. Kromě toho neměla žádné zaměstnání a nebyla schopna se znovu uchytit jako novinářka. Cítila se zoufale a beznadějně, možná právě tento stav ji donutil psát o své zkušenosti z lágru.

Začala sepisovat své příběhy, které byly následně vydány v roce 1947 pod názvem *Il fumo di Birkenau* (Dým z Birkenau). Psaní pro ni bylo jakýmsi katalyzátorem událostí, kterými si prošla v posledních měsících. Zároveň také psala, protože se odjakživa cítila být spisovatelkou.¹⁵⁶ V jednom ze svých rozhovorů potvrdila, že psala hlavně pro sebe. Psala proto, aby si připomněla to, co viděla.¹⁵⁷

Po válce se věnovala opět profesi učitelky v jedné janovské vesničce. Tehdy se obrátila i na janovský deník *Il corriere del Popolo*, se kterým začala postupně spolupracovat. Její články se objevovaly i na *třetí straně*¹⁵⁸ týdeníku *Corriere del Tirreno*.¹⁵⁹ Liana Millu se věnovala učení, psaní, ale i přednášení na školách, kde vyprávěla studentům své zkušenosti z lágru.

Liana Millu v roce 1978, téměř po třiceti letech od své první knihy, vydala publikaci *I ponti di Schwerin* (Zvěřínské mosty), která popisuje její návrat z koncentračního tábora.

V 80. letech se ve Francii začaly ozývat hlasy popírající existenci lágrů. Liana Millu se na tuto situaci rozhodla zareagovat, protože nechtěla, aby její příběh byl zapomenut, či dokonce popřen.¹⁶⁰ A tedy mezi roky 1988 – 1999 vydala další tři knihy. První z nich vyšla kniha *La camicia di Josepha* (Josephina košile). Jedná se osm krátkých příběhů, kdy ve dvou z nich se nečekaně, po dlouhé době, vrátila k tématice holokaustu. Poté se podílela na vzniku publikace *Dalla Liguria ai campi di stermini* (Z Ligurie po koncentrační tábory). Jedná se spíše o historicko-statistickou studii, která vznikla pod záštitou organizace ANED. Kniha je rozdělena do třech částí: historie koncentračních táborů, seznam deportovaných z ligurské oblasti a četná svědectví přeživších.

¹⁵⁶ MILLU, Liana. *Tagebuch. Il diario del ritorno dal lager*, Firenze: Giuntina, 2006, s. 45

¹⁵⁷ MILLU, Liana. *Ti racconto la storia: voci dalla shoah* [online]. Zveřejněno 28. 3. 1998 Dostupné z: <http://www.shoah.acs.beniculturali.it/>

¹⁵⁸ Záhy po skončení druhé světové války první a druhá strana italských týdeníků byla věnována politice a tzv. “třetí strana” se věnovala pouze literatuře (recenze knih, krátké příběhy, poezie,...). Italští autoři soupeřili o místo na třetí straně. Například Pier Paolo Pasolini měl pravidelný sloupek v milánském *Corriere della Sera* a Primo Levi naopak pravidelně, v letech 1977 až 1986, přispíval do turínského periodika *La Stampa*.

¹⁵⁹ SODI, Risa B. *Narrative and imperative*. New York, Peter Lang, 2007, s. 160

¹⁶⁰ MILLU, Liana. *Ti racconto la storia: voci dalla shoah* [online]. Zveřejněno 28. 3. 1998 Dostupné z: <http://www.shoah.acs.beniculturali.it/>

Poslední dílo publikovala ve svých 85 letech pod titulem *Dopo il fumo: „Sono il n. A 5384 di Auschwitz Birkenau“* (Po dýmu: „Jsem číslo A 5384 z Osvětimi Birkenau“). Je to souhrn esejí a rozhovorů, kdy předmluvu ke knize napsali Piero Stefani a Paolo De Benedetti.¹⁶¹

V posledních letech svého života se Liana Millu účastnila konferencí týkajících se holokaustu v Itálii a stále navštěvovala školy a dělila se se studenty o své zkušenosti.

Liana Millu zemřela 6. února 2005 v Janově.

Její poslední dílo nese název *Tagebuch* (Díář). Bylo vydáno až posmrtně v roce 2006 v nakladatelství Giuntina. Liana Millu předala svůj rukopis do rukou Piera Stefaniho s přáním, aby tento text dal vydat až po její smrti. Jedná se o deník, který Liana našla při cestě Německem zdevastovaném válkou. Do něj si Liana poznamenávala to, co viděla a cítila při návratu do Itálie.

Téma „lágru“ v díle *Il fumo di Birkenau*

Liana Millu byla jednou z prvních autorek, která se rozhodla vyprávět svoji otřesnou zkušenost z lágru bezprostředně po válce. Poskytla jedinečné svědectví o hrůzách, které se odehrávaly v ženském táboře Osvětim-Birkenau. Jedná se o svědectví, které plní funkci dokumentu, ale zároveň je provázeno vyprávěním.¹⁶²

Svědectví Liany Millu *Il fumo di Birkenau* bylo poprvé vydáno v roce 1947 v milánském nakladatelství La Prora. Knihu však postihl stejný osud jako ostatní svědectví vycházející ve 40. letech – chladné přijetí publika a následné upadnutí v úplné zapomnění. Toto svědectví muselo čekat dlouhých deset let na své druhé, tentokrát daleko úspěšnější vydání. Kniha byla znovu publikována v roce 1957 v nakladatelství Mandadori a následně v roce 1979 a 1986 v nakladatelství Giuntina. Tato, v pořadí pátá edice, konečně přitáhla pozornost publika. Mimojiné byla obohacena o předmluvu samotného Prima Leviho, který se o knize vyjádřil následovně:

*„Il fumo di Birkenau di Liana Millu è fra le più intense testimonianze europee sul Lager femminile di Auschwitz Birkenau: certamente la più toccante fra le testimonianze italiane.“*¹⁶³

¹⁶¹ SODI, Risa B. *Narrative and imperative*. New York, Peter Lang, 2007, s. 157

¹⁶² CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano: Edizioni Unicopli, 2014, s. 68

¹⁶³ MILLU, Liana. *Il fumo di Birkenau*, Firenze: La Giuntina, 2011, s. 7

„Dým z Birkenau Liany Millu je jedním z nejintenzivnějších evropských svědectví o ženském lágru v Osvětimi-Birkenau: dozajista patří mezi nejdojemnější z italských svědectví.“

Roku 1991 byla kniha znovu vydána a dočkala se překladů do němčiny, holandštiny, francouzštiny a angličtiny.¹⁶⁴

Publikace *Il fumo di Birkenau* se od ostatních svědectví odlišuje tím, že autorka nepopisuje klasický sled událostí: zatčení – transport – lágr – osvobození. Dílo je totiž rozděleno tematicky do šesti kapitol, ve kterých autorka líčí pravdivé příběhy žen, se kterými se setkala v táboře. Čtenář se po otevření první strany svědectví ocitá rovnou uprostřed lágru.

Liana Millu se ve svých příbězích dotýká těch nejzávažnějších témat, se kterými byla takřka v každodenním kontaktu a podává tak obraz toho, jakým způsobem přežívaly ženy v otřesných podmínkách lágru. Zvláštností tohoto díla je, že autorka ve svých povídkách vystupuje v pozadí a roli hlavních postav deleguje na jiné ženy. V díle totiž neexistuje postava, která by čtenáře provázela celým svědectvím.

Společným jmenovatelem těchto povídek je právě život v koncentračním táboře. Každý z příběhů je samostatný a pojednává vždy o určité tématice: vztah mezi mužem a ženou, vztah dítěte a matky, sesterský vztah či soupeření mezi ženami. Povídky mají ovšem i dalšího společného jmenovatele a tím je téma smrti. Žádná z Lianiných povídek nemá šťastný konec.

První příběh nese název *Lily Marlen*. Hlavní postavou tohoto příběhu je sedmnáctiletá maďarská Židovka Lily. I přes nelidský život v lágru je často veselá a zpívá píseň „*Lily Marlen*“. Milenec její nadřizované se na Lily občas usměje. Ta ho vyhlíží každý den, avšak on na ni jen stěží promluví. Avšak jednoho dne ji přece jen políbí a všimne si toho nadřizované. Nechá Lily zmlátit do krve a následně její jméno přidá na seznam lidí určených k selekci.

Nejtragičtějším a nejdojemnějším, v pořadí druhým příběhem celého díla je bezpochyby povídka *La clandestina* (Utajená), která přináší svědectví o ženě, které se podařilo tajit své těhotenství až do sedmého měsíce, díky pásu, který si obvazovala okolo břicha. Doufala, že své tajemství dokáže udržet až do osvobození tábora. Maria, protagonistka, se bohužel prozradí při nástupu, protože nedokáže udržet stáhnuté břicho. Zkrvavená na místě umírá.

Třetí povídkou je *Alta tensione* (Vysoké napětí). Jejím ústředním tématem je mateřská láska k synovi a solidarita mezi ženami. Židovka Bruna často vídá svého třináctiletého syna Pinina, který je vězněn v blízkosti tábora. Během pochodů se jí podaří mu donést i trochu

¹⁶⁴ BERGEN, Doris. *Lessons and Legacies VII.*. Northwestern University Press, 2008, s. 159

jídla. Ostatní spoluvězeňkyně jí pomáhají, zvláště v den Pininových narozenin. Chlapec jednoho dne onemocní, je vybrán k selekci a následně přemístěn do baráku, který je obehnan dráty vysokého napětí. Jakmile se Bruna dozví o osudu svého syna, běží za ním. Ti dva se objmou skrze plot a na místě umírají.

„Prima di allontanarmi mi voltai: Bruna e Pinin erano ancora là strettamente abbracciati e la testa della madre posava su quella del figlio come se volesse proteggerne il sonno.”¹⁶⁵

„Než jsem se vzdálila, otočila jsem se: Bruna a Pinin tam byli ještě v pevném objetí a hlava matky byla opřena o hlavu syna, jako kdyby chtěla ochránit jeho spánek.”

Další povídkou je *Il biglietto da cinque rubli* (Lístek za pět rublů). Hlavní protagonistkou je ruská Židovka Zinuchka, která sní o tom, že se znovu setká se svým milovaným manželem Ivanem, který je také vězněn v lágru. Jednoho dne má pocit, že se jí ho konečně podařilo najít. Bohužel zjistí, že se jedná o mladého muže, který mu je jen velmi podobný. Přesto se mu Zinuchka snaží pomoci uprchnout. Dozorci si její pomoci všimnou a ubijí ji k smrti.

V posledních dvou povídkách se Liana Millu věnuje tématice, které se spousta svědků dlouhou dobu vyhýbala – sexuální vztahy v lágru. Pro přeživší se jednalo dozajista o citlivé téma. Předposlední povídka nese název *Scheiss Egal* a vypráví příběh dvou sester – Giustine a Lotti, pocházejících z Holandska. Lotti chce přežít za každou cenu a rozhodne se prostituovat německým vojákům v tzv. *Puffkommandu*. Giustine toto absolutně odmítá a od své sestry se distancuje. Jednoho dne Giustine onemocní a sestra se jí snaží pomoci tím, že jí posílá dary, aby jí tak ulehčila od nemoci. Ta tyto dary odmítá a nemoc ji posléze zavede až do plynové komory.

Poslední povídkou je *L'ardua sentenza* (Obtížný rozsudek). Hlavní postava této povídky – Lisa, řeší zásadní etický problém. Zda má zůstat věrná svému manželovi, či podlehnout dělníkovi Sergiovi, a zajistit si tak lepší podmínky v táboře. Ptá se na Lianin názor, ovšem ta se zdržuje jakéhokoli komentáře, protože si je vědoma, že v táboře se nelze rozhodovat na základě etických zásad.

Součástí této povídky je i příběh jisté Rakušaky pocházející z Vídně – Frau Marie, která díky pomoci jednoho mladíka z SS unikla plynové komoře.

¹⁶⁵ MILLU, Liana. *Il fumo di Birkenau*, Firenze: La Giuntina, 2011, s. 96

„- *Io sono tua madre! Perché vuoi uccidermi? Tu non ucciderai tua madre!* Continuava a stringerlo per i polsi alitandogli le sue pazze parole sul viso, e il ragazzo si sentì a disagio, tanto più che l'uscio non era ancora completamente chiuso (...) Era la prima volta che gli capitava quel lavoro e non voleva grane. Così non trovò di meglio che chiudere l'uscio lasciando Maria fuori, e quando si accorse dello sbaglio alzò le spalle prendendo una gran decisione. - *Sarà per un'altra volta!* - minacciò. - *Tu sei una vecchia strega e me l'hai fatta!*“¹⁶⁶

„, - *Jsem tvoje matka! Proč mě chceš zabít? Přece nezabiješ svoji matku!*“ Nadále mu tiskla zápěstí a dýchala mu ta šílená slova do tváře, a chlapec se cítil v rozpacích, hlavně proto, že vchod do plynové komory nebyl ještě úplně uzavřen (...) bylo to poprvé, co dělal tuhle práci, a nechtěl mít potíže. Tak ho nenapadlo nic lepšího, než zavřít vchod a nechat Marii venku, a když si uvědomil, že pochybil, pokrčil rameny a učinil velké rozhodnutí. - *To bylo naposled naposled!* – pohrozil jí. – *Ty jsi stará čarodějnice a ušila jsi to na mě!*“

Mladík nakonec Frau Marii pomůže vyhnout se plynové komoře a tím jí zachrání život. Jedná se o legendu tzv. *madre salvata*¹⁶⁷ (legenda o zachráněné matce) kolující po táboře, která se objevuje v nejednom svědectví ze 40. let. Podobný příběh vypráví například Giuliana Tedeschi v jedné povídce v *Questo povero corpo*.

Millu se nesnaží svým svědectvím čtenáře poučit, ale snaží se ho vtáhnout do děje, aby sám pochopil, jaké hrůzy páchali lidé na nevinných lidech v koncentračním táboře. V díle můžeme najít velké množství dialogů, užití „táborového“ slangu či výrazů v němčině či francouzštině. Textu se díky tomu dostává větší dynamičnosti a autentičnosti.

Liana Millu poskytla světu jedno z nejzajímavějších a zároveň nejdojemnějších svědectví. Jejím cílem bylo upozornit na hrůzy holokaustu, aby nebylo nic zapomenuto, ale také upozornit na násilí dnešní doby. Bojovala především proti tomu nejzákeřnějšímu zlu: lhostejnosti.¹⁶⁸

¹⁶⁶ MILLU, Liana. *Il fumo di Birkenau*, Firenze: La Giuntina, 2011, s. 160

¹⁶⁷ BRAVO, Anna. *In guerra senza armi. Storie di donne 1940-1945*, Roma-Bari: Laterza, 1995, cit., p. 66.

¹⁶⁸ MILLU, Liana. *Tagebuch. Il diario del ritorno dal lager*, Firenze: Giuntina, 2006, s. 15

Obrázek 5 Liana Millu

Obrázek 6 Liana Millu

3.1.3 *Giuliana Fiorentino Tedeschi (1914 – 2010)*

Giuliana Fiorentino Tedeschi se narodila v dubnu roku 1914 v Miláně v židovské rodině. Jejími rodiči byli Carlo Fiorentino a Rina Rietti.¹⁶⁹ Dětství prožila v Neapoli, kde její rodina velmi dobře splynula se zdejší společností. Navštěvovala zde rovněž základní školu. Spolužáci na ni nahlíželi úplně normálně, jako na spolužačku, která vyznává jiné náboženství. Giuliana svůj vztah k židovskému náboženství popsala:

„ ... vivevo l'ebraismo nell'intimità domestica e in occasione delle solennità religiose in sinagoga, se pure in un atmosfera di assimilazione.“¹⁷⁰

„ ... žila jsem židovstvím pouze v soukromí domova a příležitostně při náboženských slavnostech v synagoze, i když v asimilované atmosféře.“

Po střední škole se Giuliana rozhodla odjet do Milána, kde navštěvovala vysokou školu. Věnovala se lingvistice pod vedením profesora Benvenuta Terraciniho. Její závěrečná práce se týkala studia starého židovského glosáře v souvislosti s neapolskými dialektálními výrazy. Studia ukončila v roce 1936, ve věku pouhých dvaceti dvou let.¹⁷¹

Poté se vdala za architekta Giorgia Tedeschiho a krátce poté se jim narodily dvě dcery. Giuliana a její rodina vedli absolutně běžný život až do vydání rasových zákonů.

Ihned poté, co dokončila svá studia, vyhrála konkurz na výuku na základní škole. Následně jí přišel dopis z ministerstva, který jí dával na výběr hned z několika středních škol po celé Itálii. Na tento dopis Giuliana odpověděla, ale v zápětí jí přišel druhý dopis s tím, že pro ni již není místo. S rasovými zákony, které vstoupily v platnost roku 1938, se její život, naprosto změnil. V září ministr Bottai vydal nařízení, které zabraňovalo židovským dětem chodit do školy, a posléze zákaz výuky židovským učitelům. Giuliana nesměla pokračovat v učení a její manžel již nemohl nadále pracovat jako architekt. Podařilo se mu najít místo projektanta ve studiu jednoho architekta. Pracoval „na černo“ a nemohl už podepisovat své projekty. Navzdory strachu se jim s velkým úsilím podařilo přežívat. Vzhledem k tomu, že jejich ekonomická situace se výrazně zhoršila, byli nuceni opustit Miláno a přestěhovat se do Turína. Vybrali si tuto destinaci právě proto, že její manžel pocházel z Piemontu a měl zde

¹⁶⁹ PICCIOTTO FARGION, Liana. *Il libro della memoria*. Milano: Mursia, 2002 s. 288

¹⁷⁰ PADOAN, Daniela. *Come una rana d'inverno*, Milano: Bompiani, 2007, s. 91

¹⁷¹ Tamtéž, s. 95

sourozence, matku, ale také nějaký majetek. Vzhledem k tomu, že ani jeden z nich nemohl sehnat práci, jejich cesta do Turína byla neodvratná.¹⁷²

Pro rodinu nebylo snadné žít ve městě, protože se denně vystavovali velkému nebezpečí. Giuliana se spolu se svojí rodinou a s hospodyní Anettou rozhodla odjet na venkov, kde se skrývali v domě jednoho sedláka. Ten si po určité době začal uvědomovat, že se tímto dostává stále do většího nebezpečí, a rodina tedy byla nucena odejít.

Následně se rozhodli ukrýt v domě rodinného přítele, který opustil svůj byt v Turíně a odjel na venkov. Samozřejmě se život ve městě znovu stával velmi riskantním a velmi nebezpečným.¹⁷³ Na dlouho se jim ale nepodařilo schovávat se v zapůjčeném bytě. Po poměrně krátké době byl jejich úkryt prozrazen a rodina byla zatčena. Giuliana Tedeschi popsala tuto situaci takto:

„Vivevo a Torino, nascosta in casa di amici. Un fascista ci ha denunciato alle SS e la notte dell'8 marzo alle cinque di mattina, le SS hanno trovato me, mio marito e le due bambine, che allora avevano una due anni e mezzo e l'altra undici mesi. Hanno preso solo me e mio marito perché avevamo dei documenti falsi, intimando alla donna di servizio, che era in casa come una persona di famiglia da trent'anni, di non muoversi di lí. Mentre noi venivamo portati subito alle Nuove, lei e le bambine sono scappate in casa di amici, hanno fatto perdere le loro tracce cambiando spesso domicilio e poi sono state ricoverate in un convento.“¹⁷⁴

„Žila jsem v Turíně, schovaná u přátel. Jeden fašista nás udal esesákům a v noci 8. března v pět hodin ráno našly jednotky SS mě, mého manžela a dvě dcery, jedna měla dva a půl roku a druhá 11 měsíců. Sebrali jenom mě a mého manžela, protože jsme měli falešné dokumenty, požádali jsme naši služebnou, která žila již po 30 let v naší rodině, aby se odtamtud nehýbala. Zatímco my jsme byli okamžitě odvedeni do věznice Nuove, ona a holčičky uprchly ke známým, skrývaly se tak, že často měnily bydliště a následně se ukryly v klášteře.“

Když byla Giuliana vězněna ve věznici *Nuove* v Turínu, jedna ze sester, která měla na starost oddělení politických vězenkyň a Židovek, jí špitla, že její dcery jsou v pořádku a v bezpečí, což Giulianu alespoň částečně uklidnilo.

¹⁷² PADOAN, Daniela. *Come una rana d'inverno*, Milano: Bompiani, 2007, s. 96

¹⁷³ Tamtéž, s. 96

¹⁷⁴ CHIAPPANO Alessandra, *Essere donne nei Lager*, Firenze: La Giuntina, 2009, s. 96

Giuliana byla spolu se svým manželem odvečena do internačního tábora Fossoli. Následně, 5. dubna 1944, byli oba dva deportováni v konvoji číslo devět. Během cesty Giuliana „oslavila“ třicáté narozeniny. V konvoji bylo zhruba šest set lidí. První selekci přežilo pouze 154 mužů a 80 žen, včetně Giuliany a jejího manžela. Ostatní, většinou kvůli pokročilejšímu věku, byli posláni rovnou do plynových komor.

Po příjezdu do tábora jí bylo přiděleno číslo 76847. V táboře zůstala až do podzimu roku 1944.

Se stále se přibližujícím osvobozeneckými vojsky, se Němci rozhodli evakuovat tábor a přesunout vězně. Giuliana Tedeschi tuto situaci popsala následovně:

*„Ci hanno svegliate di notte gridando che si partiva a piedi, senza dirci perché, con quale destinazione. Penso, tredici o quattordicimila donne che si riversano sulla strada, fuori dai cancelli di Auschwitz e di Birkenau, dall'alba al tramonto, in una marcia senza fine nella campagna innevata.“*¹⁷⁵

„Vzbudili nás v noci a křičeli, že odcházíme pěšky, aniž nám řekli důvod, či kam jdeme. Myslím na to, jak se třináct nebo čtrnáct tisíc žen hrne na ulici, ven branou z Osvětimi a z Birkenau, od svítání do setmění, v nekončícím pochodu zasněženou krajinou.“

Po dvou dnech strastiplného pochodu dorazily k velkému zemědělskému objektu, kde přečkaly noc. Další den se k nim přiblížila skupina mužů přicházejících také z Osvětimi. Giuliana doufala, že mezi nimi spatří svého manžela. Nestalo se tomu tak. Giorgio Tedeschi bohužel zemřel 25. ledna 1945, při pochodu smrti.¹⁷⁶

Odpoledne téhož dne se kolona zastavila v Loslau, na hranici s Německem. Vězenkyně byly nahnány do již připravených dobytčích vagonů. Cesta probíhala v bídných podmínkách.

V posledních dnech svého věznění byla Giuliana spolu s ostatními vězenkyněmi přesunuta do Ravensbrücku v severovýchodním Německu. Tábor byl velmi přeplněný, protože kvůli stále se přibližujícím ruským osvobozeneckým oddílům byli nacisté nuceni přesunout sem většinu vězňů. Prchající nacisté za sebou nechtěli zanechat žádné svědky, zkrátka nikoho, kdo by mohl vyprávět o spáchaných zverstvech. Z Ravensbrücku byly poté ženy přesunuty do Malchowa. Giuliana situaci v Malchowě hodnotila daleko kladněji než v Ravensbrücku:

¹⁷⁵ PADOAN, Daniela. *Come una rana d'inverno*, Milano: Bompiani, 2007, s. 113

¹⁷⁶ PICCIOTTO FARGION, Liana. *Il libro della memoria*. Milano: Mursia, 2002 s. 619

„Dormivamo sui pagliericci, riuscivamo a lavarci, potevamo stare sdraiate tutto il giorno. L'occupazione principale era sopravvivere al prolungato digiuno:“¹⁷⁷

„Spaly jsme na slamníku, mohly jsme se umýt, mohly jsme ležet celý den. Jediná starost byla přežít to dlouhé hladovění.“

Z Malchowa byly následně přesunuty do Lipska. Giuliana si již nevybavuje, jak dlouhou dobu v táboře strávila, ale pamatuje si, že v posledních pěti dnech, kdy byl již tábor obléhán, Němci zanedbávali poskytování jídla. Tábor byl následně evakuován a vězenkyně byly hnány směrem k ruské frontě na východ:

„Poi d'improvviso senti parlare italiano. Erano tre uomini, tra cui un triestino (...) Rianimate, avvicinammo un altro gruppo di italiani, ex militari, e li seguimmo. All'alba le SS radunarono la colonna per passare l'Elba, ma noi restammo nascoste.“¹⁷⁸

„Najednou jsem někoho uslyšela mluvit italsky. Byli to tři muži, mezi nimi jeden Teršťan (...) Povzbuzené jsme se připojily k další skupině Italů, bývalých vojáků, a následovaly jsme je. Za svítání SS shromáždili kolonu, aby překročili Labe, ale my jsme zůstali v úkrytu.“

Když se kolona vzdálila, Giuliana se spolu s ostatními schovala a přečkala noc v jednom ze sklepů. Tak unikla téměř jisté smrti. Posléze se dověděla, že ostatní vězni, kteří přešli přes Labe, byli postřeleni. Druhý den ráno se vydala s ostatními k ruským osvobozeneckým oddílům a poprvé po dlouhé době cítila volnost.

Konečně byli pod ochranou Rusů, ale stále nevěděli, co je čeká. Až do dne, kdy byli opět naloženi do dobytčích vagonů a odvezeni do Milána. Giuliana o této chvíli mnohokrát snila a v jednom ze svých rozhovorů přiznává, že nepocítovala žádné emoce, protože je již prožila předem, ve svých představách.¹⁷⁹

Giuliana konečně dorazila do Itálie, na milánské nádraží, kde již bylo připraveno centrum pro navrátilce. Zde poprosila jednoho z přítomných lékařů, aby zavolal jejím rodičům a informoval je o její stávající situaci.

¹⁷⁷ PADOAN, Daniela. *Come una rana d'inverno*, Milano: Bompiani, 2007, s. 114

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 114

¹⁷⁹ PADOAN, Daniela. *Come una rana d'inverno*, Milano: Bompiani, 2007, s. 115

Poté Giuliana odjela za svými rodiči a bratrem, kteří se během války ukrývali ve Švýcarsku. Od nich se dozvěděla, že její dcery s hospodyní Anettou přečkaly společně válku v jednom klášteře, a že jsou v pořádku. Následně se vrátila do Turína, aby se konečně znovu shledala se svými dcerami.

Návrat byl pro Giulianu velmi krušný. Z Osvětí se vrátila sama, její manžel Giorgio zemřel při pochodu smrti. Stejný osud postihl i její tchýni, která byla poslána do plynové komory.

„Ed ora sono ritornata dopo venti mesi e non ho ritrovato quello che avevo lasciato „ieri“, sento che quel mondo passato ha cessato di appartenermi. La mia vita attuale è una vita nuova, senza continuità, senza passato.“¹⁸⁰

„A teď jsem se vrátila po dvaceti měsících a nenašla jsem tu to, co jsem tu zanechala „včera“, cítím, že ten minulý svět mi přestal patřit. Můj nynější život je životem novým, bez kontinuity, bez minulosti.“

Giuliana se po návratu potýkala také s problémy ekonomickými. Téměř okamžitě se začala věnovat výuce, i když první dva roky pouze suplovala na různých školách – na gymnáziu, ale i na vysoké škole. Nakonec jí byla přidělena katedra na víceletém gymnáziu, což přijala s velkým nadšením a radostí, protože ji profese učitelky vždy velmi naplňovala. Učila vždy s velkým nasazením, snažila se o nový, inovativní přístup ke studentům, žádná z jejích hodin nebyla stejná. Giuliana často zdůrazňovala, že profese učitelky sehrála velmi důležitou roli v jejím životě:

„La scuola ha avuto un'importanza fondamentale nella mia vita. Sono ritornata sola, perché mio marito è morto lì, nel Lager, e la scuola mi ha aiutato a sopravvivere. Questo contatto continuo con i giovani è stato molto importante per me, e so che quegli anni sono stati importati anche per i ragazzi.“¹⁸¹

„Škola v mém životě sehrávala velmi důležitou roli. Vrátila jsem se sama, protože můj manžel tam zemřel, v lágru, a škola mi pomohla přežít. Ten nepřetržitý kontakt s mladými byl pro mě velmi důležitý, a vím, že tyhle roky byly důležité i pro studenty.“

¹⁸⁰ TEDESCHI, Giuliana. *Questo povero corpo*, Alessandria: Edizioni dell'Orso s.r.l., 2005, s. 25

¹⁸¹ PADOAN, Daniela. *Come una rana d'inverno*, Milano: Bompiani, 2007, s. 117

I když se Giuliana nacházela ve velmi obtížné situaci, rozhodla se sepsat své svědectví, které bylo publikováno v roce 1946 pod názvem *Questo povero corpo* (Toto ubohé tělo). Její knihu bohužel postihl stejný osud jako ostatní svědectví vycházející v té době. Giuliana pokračovala v profesi kantorky a o své zkušenosti z lágru po dlouhou dobu mlčela. Po válce většina přeživších chtěla svou minulost vytěsnit, a tedy i ona po nějakou dobu nechtěla o Osvětimi hovořit. V témže období ji ovšem neustále pronásledovaly myšlenky na prožitá muka v lágru a po večerech se věnovala sepisování nových memoárů.

Nové svědectví *C'è un punto della terra...* (Na zemi je jedno místo...) se dočkalo svého prvního vydání v roce 1988, takřka čtyřicet let od jejího prvního svědectví *Questo povero corpo*. Rok poté byla kniha znovu publikována, ovšem tentokrát se jednalo o upravenou verzi určenou pro střední školy.

Giuliana se tak rozhodla oslovit svým svědectvím především mladé lidi a studenty. Právě ti jí pomohli vyprávět její zkušenost, protože se o její svědectví doopravdy zajímali. Giuliana Tedeschi vzpomíná v jednom ze svých rozhovorů nato, za jakých okolností se kniha *C'è un punto della terra...* zrodila:

*„La mia testimonianza nacque così, come una mamma che racconta, in una forma di rispondenza reciproca. Io potevo contare su di loro che mi ascoltavano, e loro volevano ascoltarmi. È nata così.“*¹⁸²

„Moje svědectví se zrodilo jako matčino vyprávění dětem, formou vzájemného porozumění. Já jsem s nimi mohla počítat, že mě poslouchají, a oni mi chtěli naslouchat. Tak to vzniklo.“

V roce 1995 Giuliana Tedeschi publikovala svědectví *Memoria di donne e bambini nei Lager nazisti* (Paměti žen a dětí z nacistického lágru). Svědectví *C'è un punto della terra...* je ovšem jejím nejznámějším a nejúspěšnějším dílem. Bylo přeloženo do několika jazyků. První překlad do angličtiny se objevil v roce 1992 pod titulem *There is a Place on Earth. A Woman in Birkenau*. Španělská verze vyšla o čtyři roky později. V roce 2000 dokonce vyšel překlad v hebrejštině.

Giuliana Fiorentino Tedeschi zemřela v Turíně 28. června 2010.

¹⁸² PADOAN, Daniela. *Come una rana d'inverno*, Milano: Bompiani, 2007, s. 170

Téma „lágru“ v díle *Questo povero corpo*

Giuliana začala sepisovat své svědectví ihned po návratu z koncentračního tábora. Její kniha vyšla v roce 1946, v malém milánském nakladatelství Edit, pod titulem *Questo povero corpo*. Stejně jako ostatní svědectví vycházející v té době, se dočkala chladného přijetí publika a poté se na ni zapomnělo. Giuliana Tedeschi své první svědectví v rozhovoru s Danielou Padoan popsala slovy:

*„Era un libricino, non si può dire un libro, di cui non esistono più copie, e non è stato importante.“*¹⁸³

„Byla to knížečka, nelze říct kniha, od které už nejsou žádné její výtisky, a nebyla důležitá.“

V předmluvě ke tomuto svědectví *Questo povero corpo* profesorka Luisa Nuvolone vysvětluje, co Giulianu vedlo k jeho sepsání:

*„Ritornata alla vita, ai suoi doveri, alle sue lotte, ha sentito nascere in se stessa il bisogno di fissare in questi ricordi, impressioni, sofferenze patite e così sono nate queste pagine: documento vivo, umano, universale.“*¹⁸⁴

„Vrátila se do života, ke svým povinnostem, ke svým bojům, a cítila, že se v ní rodí potřeba zachytit tyto vzpomínky, dojmy, snášená utrpení, a tak se zrodily tyto stránky: obecně platný, lidský, živý dokument.“

Proč Giuliana Tedeschi zvolila právě titul *Questo povero corpo*? V jednom ze svých rozhovorů vysvětluje, že vězněným byla odebrána veškerá důstojnost i lidství a jejich ubohá těla se stala pouhou skořápkou.¹⁸⁵ Centrálním tématem tohoto svědectví je bezesporu téma ubohého lidského těla, na kterém bylo páčáno tolik násilí. Giuliana ovšem neopomíná téma mateřství, přátelství či brutální chování nacistů vůči vězněným.

Jednotlivé vzpomínky jsou uspořádány do dvanácti nečíslovaných kapitol, kdy každá z nich se zabývá určitým tématem či subjektivním zážitkem autorky. Její vyprávění je téměř pokaždé uvedeno tzv. in media res, čtenář je tedy bez jakéhokoli úvodu rovnou do centra

¹⁸³ PADOAN, Daniela. *Come una rana d'inverno*, Milano: Bompiani, 2007, s. 165

¹⁸⁴ TEDESCHI, Giuliana. *Questo povero corpo*, Alessandria: Edizioni dell'Orso s.r.l., 2005, s. 8

¹⁸⁵ PADOAN, Daniela. *Come una rana d'inverno*, Milano: Bompiani, 2007, s. 171

dění. Jednotlivé události jsou řazeny více méně v chronologickém sledu. První povídka popisuje první chvíle v táboře. Poté následuje dalších osm kapitol, které vyprávějí o zkušenosti ze samotného pobytu v lágru. S největší pravděpodobností nebyly tyto kapitoly napsány v časové souslednosti, ale nejspíše podle naléhavosti tématu, tak jak to autorka při psaní cítila. Poslední tři kapitoly jsou věnovány pochodu smrti a následnému osvobození ruskými oddíly.

První kapitola nesoucí stejný název jako celá kniha, je věnována prvním chvílím v táboře. Stejně jako ve většině ženských memoárů jsou tyto chvíle úzce spjaty s tematikou těla. Především nahého těla, které je nuceno se ukázat ostatním. Takto Giuliana popisuje své pocity:

„Molto più soffrivamo di essere esposte alla vista di uomini prigionieri, addetti al servizio delle docce e disinfezione, poiché se la differenza di sesso in tali condizioni era un vago ricordo di un mondo lontano, noi eravamo sempre ai loro occhi delle donne o larve di donne....“¹⁸⁶

„Daleko víc jsme trpěly, že jsme byly na očích vězňů, těm, kteří sloužili ve sprchách a při dezinfekci, protože i když byla rozdílnost pohlaví v takových situacích jen matnou vzpomínkou na vzdálený svět, v jejich očích jsme byly pořád ženy, nebo larvy žen....“

La grande fuga (Velký útěk) je název další kapitoly, která vypovídá o nedělích v lágru. Název pramení od stejnojmenné Beethovenovy skladby, na kterou Giuliana v táboře často vzpomínala. Tato kapitola je zajímavá také proto, že se jedná prakticky o jedinou pasáž jejího svědectví, kde promluvila o svém životě, konkrétně o svých dětech. Nejspíše ji k tomu přiměla otřesná vzpomínka na příjezd transportu Maďarů do tábora, kde při první selekci bylo mnoho matek a dětí posláno rovnou do plynu.

„Oh mia piccola bimba, come ho pensato a te, come ti ho risentita, così come ti avevo tenuta l'ultima notte (...) E non riuscivo a staccarmi da te e a deporti nel lettino, ricordo!“¹⁸⁷

¹⁸⁶ TEDESCHI, Giuliana. *Questo povero corpo*, Alessandria: Edizioni dell'Orso s.r.l., 2005, s. 18

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 29

„Ach moje malá holčičko, jak jsem na tebe myslela, jak jsem tě znovu cítila, tak jak jsem tě chovala poslední noc (...) A nedokázala jsem se od tebe odtrhnout a položit tě do postýlky, to si pamatuju!“

Další povídka nese název *Auschwitz! Il viaggio è terminato* (Osvětim! Cesta je u konce). Vypráví příběh ženy v pokročilém věku, která unikla první selekci, i když zpočátku pro ni tábor znamenal téměř jistou smrt. Když její vlak přijel do tábora, žena otálela s výstupem z vagonu, jelikož hledala zubní kartáček. Přistoupil k ní mladý muž a prudce se na ni utrl, že beztak již žádný kartáček potřebovat nebude. Poté žena stiskla mladíkovi ruce a promluvila k němu, jako matka mluví ke svému synovi:

„—Dimmi, hai una madre tu? Con tono sordo come se venisse di lontano, ruvidamente rispose: —L’avevo... prima di arrivare qui! (...) Concitata senza abbandonare i polsi di lui, ipnotizzandolo quasi col suo sguardo: —Bene —gli disse— in questo momento io sono tua madre. Cosa devo fare? —Che età hai? —chiese l’uomo considerandone il fisico vigoroso. — Cinquantaquattro. —Quando l’ufficiale tedesco ti domanderà l’età, di’ quarantacinque e va a sinistra... disse in fretta....“¹⁸⁸

„-, Řekni mi, máš matku?‘ Tónem hluchým jakoby přicházel z dálky, hrubě odpověděl: - ‚Měl jsem... Dříve než jsem přijel sem!‘ (...) Rozrušená, aniž by pustila jeho zápěstí, hypnotizující ho pohledem: - ‚Dobře‘ – řekla mu – ‚v tuhle chvíli jsem tvojí matkou já. Co mám dělat?‘ – ‚Kolik ti je?‘ – zeptal se jí muž a zhodnotil její zdatný fyzický stav. – ‚Padesát čtyři.‘ – ‚Až se tě důstojník zeptá na věk, řekni čtyřicet pět a běž doleva...‘ Řekl rychle...“

Příběh končí šťastně, protože žena skutečně nacistům zalže o svém věku a přežije selekci. Mladík se pousměje a připadá si, jakoby našel opět svou matku. Projevil se v něm opět záblesk lidství, který se zdálo, že mu lágr už navždy vzal. Jak jsme si mohli povšimnout, podobný příběh, tzv. *madre salvata* se objevuje i v díle *Il fumo di Birkenau* Liany Millu.

V povídce *Arbeit mach frei* (Práce činí svobodným) Giuliana vcelku obsáhle hovoří o svých přítelkyních v lágru. Zmiňuje se zde také o vytváření skupinek mezi spoluvězeňkyněmi, a o své vlastní skupině:

¹⁸⁸ TEDESCHI, Giuliana. *Questo povero corpo*, Alessandria: Edizioni dell’Orso s.r.l., 2005, s. 37

„Il nostro era un gruppo di eccezione. Avevamo lasciato perdere le greche, troppo selvagge, e allontanate le ungheresi, insopportabili e piagnucolose con quella lamentosa caratteristica cadenza della loro parlata e avevamo costituito un settore latino.“¹⁸⁹

„Naše skupina byla výjimečná. Vykašlaly jsme se na Řekyně, byly příliš divoké, a distancovaly jsme se od Maďarek, nesnesitelných a ufňukaných s tou nařikavou kadencí jejich řeči, a vytvořili jsme tak latinský sektor.“

Jednou z nejdojemnějších povídek je bezesporu *Natale ad Auschwitz* (Vánoce v Osvětimi), v pořadí sedmá kapitola svědectví. Vypráví dojemný příběh Maďarky Edith, které se podařilo po celou dobu v lágru utajit těhotenství. Ovšem jedno dne se svého dítěte přeci jenom musela zříct, protože dětem narozeným v lágru nebylo dopřáno žít.

„Edith stava bene, era nato un bel maschio di circa quattro chili, aveva aperto gli occhi, vagito e tosto li aveva rinchiusi per sempre.“¹⁹⁰

„Edith byla v pořádku, narodil se jí hezký chlapeček, vážící zhruba čtyři kila, otevřel oči, zaplakal a hned je zavřel už naporád.“

Z díla se nedovídáme, jaké události předcházely Osvětimi či jejímu zatčení v Turíně, ani nic o cestě z Itálie do Polska. Ve skutečnosti tato kniha nevypráví o událostech, ale o uvědomění si ztráty svobodného života. Jedná se o velmi dojemné svědectví podané očima ženy, matky, která si prošla hrůzami nacistické továrny na smrt. Podává subjektivní a citově zabarvené vyprávění prolínající se imaginací a reflexivními pasážemi. Dělí se se čtenářem o své pocity a zároveň se zabývá příběhy svých slabších spoluvězeňkyň. Giuliana Tedeschi se snaží o autentické zobrazení reality lágru, a proto v jejím textu často se slovy cizího původu, nejčastěji v souvislosti s ostatními spoluvězeňkyněmi jiné národnosti. Hovoří především o Francouzských.

Giuliana ve svém svědectví často porovnává svůj život před zatčením se životem v lágru:

¹⁸⁹ TEDESCHI, Giuliana. *Questo povero corpo*, Alessandria: Edizioni dell'Orso s.r.l., 2005, s. 61

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 74

„*Dunque nel mondo sarebbe stato domenica ma nel Lager era un momento qualsiasi del tempo.*“¹⁹¹

„*Tedy ve světě by to bývala neděle ale v lágru to byl den jako každý jiný.*“

Sama autorka považuje své první svědectví, *Questo povero corpo*, jako nekompletní a nevyhovující. Nahlíží na něj spíše jako na první redakci svého pozdějšího svědectví *C'è un punto della terra*.... Její první kniha vznikla v době, kdy se musela vnitřně vypořádávat se svojí zkušeností a snažila se prolomit tak ticho, které ji pronásledovalo po návratu z lágru. Její druhá kniha vznikla právě v období, kdy Giuliana dokázala to ticho prolomit a naplno hovořit.

Některé pasáže prvního svědectví se staly součástí druhého. Například poslední kapitola knihy *Questo povero corpo* se stala bez větších změn druhou částí dvacáté první kapitoly v *C'è un punto della terra*... Z původních dvanácti kapitol se ve druhém svědectví stane dvacet jedna kapitol a pouze ve dvou případech si zachovají stejný název.

Obě dvě knihy existují nezávisle samy o sobě, ovšem zároveň máme dojem, že jedno svědectví by nemohlo existovat bez toho druhého.

Obrázek 8 Giuliana Tedeschi

Obrázek 7 Giuliana Tedeschi

¹⁹¹ TEDESCHI, Giuliana. *Questo povero corpo*, Alessandria: Edizioni dell'Orso s.r.l., 2005, s. 25

3.2 DALŠÍ AUTORKY

V této kapitole bych se chtěla zmínit o dvou ženách, které rovněž podaly své svědectví o hroživé zkušenosti z koncentračního tábora. Svá díla napsaly bezprostředně po osvobození, stejně jako Luciana Nissim Momigliano, Liana Millu či Giuliana Fiorentino Tedeschi. Těmi autorkami jsou Frida Misul a Alba Valech Capozzi. Tím získáme ucelený vhled do italské ženské memoárové literatury vznikající ve 40. letech 20. století.

3.2.1 *Frida Misul* (1919 – 1992)

Frida Misul se narodila 3. listopadu 1919 v Livornu. Jejími rodiči byli Roberto Misul a Zaia Samai.¹⁹²

V letech 1932 – 1938 navštěvovala pěvecký sbor v židovské komunitě. Zpěv byl totiž její největší vášní. Od roku 1940, pod falešným jménem Frida Masoni, dokonce dojížděla pravidelně do Florencie, aby mohla navštěvovat hodiny zpěvu. Pracovala také jako prodavačka v obchodě s elektronikou, který patřil jejím bratrancům.

Jednoho dne se setkala s učitelkou zpěvu Elenou Mancini, která byla naprosto ohromena jejím hlasem a nabídla ji zdarma hodiny zpěvu. Frida nabídku nejprve odmítla, ale poté dostala strach a raději ji přijala, protože Mancini byla váženou členkou fašistické strany.¹⁹³

V březnu bylo Livorno vybombardováno Němci a dům Misulových byl zničen. Frida navštívila se svým bratrancem učitelku Mancini, aby jim zajistila oprávnění ke vstupu do vybombardované části města. Ta jim odmítla vyhovět a odkázala je na policejní stanici. Tam byla bohužel jejich židovská identita odhalena a oba dva byli zatčeni a vyslýcháni. Jejím bratranci se v nestřeženou chvíli podařilo uprchnout a odvést rodinu Fridy do bezpečí.¹⁹⁴ Mezitím se Frida snažila zkontaktovat opět svoji učitelku zpěvu, ale ta jí odmítla pomoci. Následně byla Frida převezena do tzv. *Villa Triste* v blízkosti Modeny, kde byla podrobena brutálním výslechům, protože nacisté se snažili získat informace o její rodině. Ovšem Frida nic neprozradila.¹⁹⁵

V následujících dnech byla Frida Misul přemístěna do Fossoli. A následně deportována 16. května 1944 do Osvětimi ve vagonu č. 10. V témže vagonu cestovala

¹⁹² PICCIOTTO FARGION, Liana. *Il libro della memoria*. Milano: Mursia, 2002 s. 447

¹⁹³ MISUL, Frida. *Deportazione: il mio diario* [online]. Livorno, 2014, s. 2

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 3

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 5

Luciana Nissim Momigliano. Byla jim dokonce přidělena čísla hned po sobě. Fridě Misul A 5383 a Lianě Millu A 5384.¹⁹⁶

16. listopadu 1944 byla Frida převezena do tábora Flossenbürg v blízkosti českých hranic a následně byla přidělena na práci v továrně na zbraně. Situace v táboře byla daleko horší než v Osvětimi.

Těsně před osvobozením Frida byla nucena absolvovat dvoudenní pochod, který byl opět zakončen v dobytčích vagoněch. Následně byla deportována do Terezína. S dalšími spoluvězeňkyněmi zůstala v českém ghettu pouze čtyři dny. Sovětská vojska osvobodila tábor, který převzal Červený kříž. Frida byla přesunuta na americkou základnu do Plzně a spolu s ostatními tam zůstala další měsíc.¹⁹⁷ Poté se Frida Misul vrátila do svého rodného Livorna. Její návrat nebyl tak otřesný v porovnání s ostatními přeživšími. Opět se shledala s celou svojí rodinou, pokračovala v práci u svých bratranců a nadále se věnovala zpěvu.

I hlasu Fridy Misul patří jedno ze svědectví, které bylo napsáno ihned po válce. Nese název *Fra gli artigli del mostro nazista: la più romanzesca delle realtà, il più realistico dei romanzi* (Ve spárech nacistického monstra: románovější než skutečnost, realističtější než román). Jedná se o svědectví velmi krátkého rozsahu – má pouze 47 stran. Svědectví vypráví o zatčení autorky, o věznění ve Fossoli, o deportaci do Osvětimi, o následném přesunu a o práci ve fabrice na zbraně a o osvobození. Frida Misul jen zřídka vypráví příběhy ostatních spoluvězeňkyň, ale neopomíná téma přátelských vztahů, které mezi nimi panovaly. Toto svědectví je napsáno ve velmi smutném tónu plném nenávisti, kterou autorka cítí vůči nacistům. Bohužel i toto dílo v zápětí upadlo v zapomnění a nikdy se nedočkal dalšího vydání.

V roce 1980, za pomoci livornské radnice, Frida Misul publikovala své další dílo pod titulem *Deportazione: il mio diario*¹⁹⁸ (Deportace: můj deník). Jedná se o rozšíření jejího původního díla o nové poznatky.

Frida Misul zemřela v roce 1992.

¹⁹⁶ PICCIOTTO FARGION, Liana. *Il libro della memoria*. Milano: Mursia, 2002 s. 447

¹⁹⁷ PICCIOTTO FARGION, Liana. *Il libro della memoria*. Milano: Mursia, 2002 s. 447

¹⁹⁸ svědectví je dostupné na webových stránkách: <http://www.comune.livorno.it/>

3.2.2 *Alba Valech Capozzi* (1916 – 1999)

Alba Valech Capozzi se narodila v roce 1916 v rodině milánských Židů. Jejími rodiči byli Davide Mosè Valech e Livia Forti.¹⁹⁹

Alba byla poprvé zatčena i se svojí rodinou 6. listopadu 1943 v jejich sienské vile Branchino.²⁰⁰ Byla převezena do Florencie a poté do Bologni. Alba a její manžel byli ve smíšeném manželském svazku, proto jako jediná ve skupině mohla zůstat po boku svého manžela. Ostatní její rodinní příslušníci byli posláni rovnou do plynu.

Alba posléze hledala s manželem útočiště v Miláně. Ovšem štěstí jim opět nepřálo a Alba byla 5. dubna 1944 znovu zatčena. Tentokrát byla odvečena spolu se svojí třináctiletou sestřenicí Liou. Po výsleších byly obě odvezeny do věznice San Vittore. Počátkem srpna 1944 se ocitly v Osvětimi.²⁰¹

Osvobození americkou armádou ji zastihlo 1. května 1945 v blízkosti Dachau poté, co se účastnila pochodu smrti z Osvětimi.

Do své rodné vlasti se vrátila v roce 1946. Ihned po návratu začala sepsávat své svědectví. Stalo se součástí dalších čtyř publikací autorek, které napsaly své zpovědi ve 40. letech. Všechny autorky, i Albu Valech, hnala touha vyprávět:

„Chi interroghi la Valech Capozzi sui motivi che l'hanno indotta a scrivere, si sentirà rispondere candidamente che, al suo ritorno dalla Terra della Morte, ella sentiva in sé un'urgenza smania, quasi una forza esteriore la comandasse e che non le lasciò pace finché non posò definitivamente la penna“²⁰²

„Tomu, kdo se Alby Valech Capozzi zeptá, co ji vedlo ke psaní, upřímně odpoví, že po návratu ze země smrti cítila naléhavé nutkání, skoro vnější sílu, která jako by jí to nařizovala a která jí nedala pokoj, dokud neodložila pero.“

Dílo autorky Alby Valech Capozzi nese název *A 24029*. Jedná se o pár desítek stran, ve kterých autorka popisuje svou zkušenost z lágru. Svědectví je rozděleno do třech částí: *L'uomo lupo all'uomo* (Člověk člověku vlkem), *Da S. Vittore a Fossoli* (Ze Sv. Vittore do Fossoli) a *A 24029*.

¹⁹⁹ PICCIOTTO FARGION, Liana. *Il libro della memoria*. Milano: Mursia, 2002 s. 635

²⁰⁰ VALECH CAPOZZI, Alba. *A 24029* [online]. Siena: Istituto Storico della Resistenza Senese, 1995, s. 7

²⁰¹ PICCIOTTO FARGION, Liana. *Il libro della memoria*. Milano: Mursia, 2002 s. 635

²⁰² VALECH CAPOZZI, Alba. *A 24029* [online]. Siena: Istituto Storico della Resistenza Senese, 1995, s. 3

V první kapitole vypráví o zatčení rodiny italskými fašisty v rodinné vile Branchino v Sieně. Druhá kapitola, jak již samotný název napovídá, pojednává o jejím druhém zatčení a následném převozu do sběrného tábora Fossoli. Ve třetí kapitole se věnuje samotnému vyprávění o událostech spojených s pobytem v táboře Osvětim a následným osvobozením 1. května 1945.

Vyprávění je provázáno mnoha dialogy, což textu dodává na větší dramatickosti. Autorka se ve svém svědectví snažila zavzpomínat především na ty světlejší momenty, které zažila během věznění.

Svědectví Alby Valech Capozzi v dnešní době není prakticky k dostání v tištěné verzi, pouze elektronicky.²⁰³ Ihned po válce bylo svědectví publikováno jen v několika výtiscích. Poté se dočkalo nové edice v roce 1995, u příležitosti padesátého výročí osvobození. Kniha byla znovu vytištěna díky *Instituto storico della Resistenza Senese* (Historický ústav sienského odboje), který nechal vytisknout pět set výtisků.

²⁰³ svědectví je dostupné na webových stránkách www.deportati.it

4 ZÁVĚR

Předmětem této diplomové práce bylo téma „lágru“ v italské ženské memoárové literatuře. Soustředila jsem se především na svědectví žen, které svá díla napsaly ve 40. letech 20. století, tedy bezprostředně po osvobození.

Dříve než jsem se začala věnovat jednotlivým autorkám a jejich svědectvím, bylo nezbytně nutné nastínit situaci pronásledovaných Židů v Itálii v letech 1938 – 1945. Následně jsem toto období přiblížila i z pohledu žen, neboť tyto události úzce souvisely s jejich zkušenostmi, které později reflektovaly ve své memoárové tvorbě. V neposlední řadě jsem se zabývala reflexí holokaustu z pohledu žen a s tím souvisejícím vznikem *Gender studies*, které v 80. letech poprvé upozornily na ženy jako na oběti šoa. V té samé době se v Itálii uskutečnily dvě konference, které se týkaly především deportovaných žen. Tyto faktory významně přispěly k většímu zájmu o deportace italských žen a tedy současně i o jejich svědectví.

V další části této diplomové práce jsem se věnovala ženské memoárové tvorbě jako takové. Nejprve jsem charakterizovala žánr memoárové tvorby tzv. „koncentračnického“ typu a následně jsem podala přehled ženských memoárů vznikajících v Itálii v letech 1946 – 2006. V neposlední řadě jsem se věnovala charakteristickým znakům ženské memoárové tvorby a rysům, kterými se odlišují od tvorby mužské. Nejmarkantnější rozdíl mezi ženskými a mužskými svědectvími je bezesporu v tématech, kterými se přeživší zabývají. Na základě četby jednotlivých svědectví jsem vytyčila následující témata: tělo; mateřství a děti; každodenní život: hlad, oblečení a hygiena; strategie přežití.

V analytické, ústřední části práce jsem se věnovala především autorkám, které svá svědectví podaly bezprostředně po skončení války: Lucianě Nissim Momigliano, Lianě Millu a Giulianě Tedeschi. Následně jsem stručně zmínila autorky Fridu Misul a Albu Valech Capozzi. Tímto jsem podala ucelený přehled všech italských židovských autorek, jež vydaly svědectví o holokaustu ve 40. letech 20. století.

Předmětem této diplomové práce byly především autorky Luciana Nissim Momigliano, Liana Millu a Giuliana Fiorentino Tedeschi. Soustředila jsem se nejen na samotné životy těchto přeživších, ale především na jejich první svědectví publikované v prvním desetiletí po osvobození.

Životní dráhy těchto autorek se v mnohém podobaly. Všechny tyto ženy byly zhruba stejného věku. Liana Millu a Giuliana Tedeschi se narodily v roce 1914 a Luciana Nissim v roce 1919. Giuliana Fiorentino byla na začátku války již vdaná za Giorgia Tedeschiho a

měla s ním dvě holčičky. Luciana Nissim v té době čerstvě dokončila studium na lékařské fakultě. Giuliana Tedeschi se snažila věnovat profesi učitelky, ovšem kvůli rasovým zákonům jí to nebylo umožněno. Velmi podobný osud potkal i Lianu Millu.

Co se týče židovského vyznání, všechny tři autorky vyrůstaly v rodinách asimilovaných Židů. Luciana Nissim a Giuliana Tedeschi se s židovskými tradicemi setkávaly jen velmi zřídka. Nanejvýš v rodině kolovalo nějaké to židovské slovo, či se výjimečně účastnily židovských slavností v synagoze. Jiný případ byl Liany Millu, která se již od mala považovala za ateistku, i přesto, že její dědeček byl praktikující Žid.

Jedna věc tyto ženy autorky spojuje: všechny tři byly vězněny v táboře Fossoli a následně si všechny prošly továrnou na smrt – táborem Osvětim-Birkenau. Jako první byla deportována Luciana Nissim. Byla zatčena spolu s Primem Levim a Vandou Maestro 13. prosince 1943 a deportována do Osvětimi. Giuliana Tedeschi byla zadržena v Turíně 8. března 1944 spolu se svým manželem Giorgiem Tedeschi s tchýní Eleonorou Levi. Z Fossoli byla deportována 5. dubna 1944. Liana Millu byla deportována do Osvětimi 16. května 1944, ve stejném vlaku společně s Fridou Misul.

Přežívání v táboře každá s autorem snášela jiným způsobem. Ovšem pravdou je, že oproti Millu a Tedeschi se Luciana Nissim těšila jistě privilegovanější pozici, díky povolání lékařky v ošetrovně *Revier*.

Jejich návrat do vlasti byl pro každou z nich odlišný, protože žádná z těchto žen se 27. ledna 1945 - při osvobození, již nenacházela v Osvětimi. Všechny se dříve nebo později účastnily pochodu smrti, když je nacisté vláčeli směrem na západ.

Po návratu do vlasti se musely často vypořádávat s tragickými okamžiky spojenými se ztrátou svých blízkých. Giuliana Tedeschi ztratila v táboře svého manžela a musela se tak sama postarat o své dvě dcery. Liana Millu byla sama a nedokázala se absolutně začlenit do života v Pise, a tak se rozhodla přestěhovat se do Janova. Luciana Nissim se po návratu vyrovnávala se smrtí svého dítěte, dlouholeté kamarádky Vandy a ostatních blízkých. Každá z nich si procházela velkými osobními tragédiemi. Ovšem i přes tato všechna utrpení se rozhodly začít sepsovat svědectví o prožitých útrapách v koncentračním táboře.

Všechny tři autorky se rozhodly napsat svá svědectví ihned po návratu z koncentračního tábora. V roce 1946 vyšly publikace *I Ricordi della casa dei morti* Luciany Nissim Momigliano a *Questo povero corpo* Giuliany Tedeschi. Rok poté, v roce 1947, vyšlo dílo *Il fumo di Birkeanu* autorky Liany Millu.

Na základě předchozí analýzy memoárů se podívám na tato svědectví z komparativního hlediska. Budu sledovat, jakým způsobem autorky uchopily své vzpomínky z koncentračního tábora a budu se snažit najít společné, ale i odlišné rysy.

Primární odlišnost jednotlivých svědectví se projevuje bezesporu ve způsobu zpracování. Způsob vyprávění a použití jazykových prostředků, jakým autorky popsaly svou zkušenost z lágru, nepramení pouze z toho, jakým způsobem žily v lágru, ale je především vázán na celý jejich život – na jejich životní zkušenosti, kulturní rozhled a intelekt.

Každá z autorek podává čtenáři svou zkušenost jiným způsobem. Většina svědectví, pocházejících z této doby, popisují události v chronologickém sledu: zatčení – cesta – příjezd do tábora – pobyt v táboře – osvobození. Tímto způsobem je koncipováno pouze svědectví Luciany Nissim Momigliano, kdy autorka vypráví svůj příběh postupně od zatčení, přes samotný pobyt v koncentračním táboře až po osvobození. Do jisté míry se této linii drží i Giuliana Tedeschi, i když její dílo je rozděleno spíše do kapitol, kdy se v každé z nich autorka zabývá určitým tématem či subjektivním zážitkem. Zatímco svědectví Liany Millu je naprosto odlišného charakteru. Je rozděleno do šesti na sobě nezávislých a uzavřených příběhů, kdy v každém z nich je pojednáváno určité téma, které odráží život vězňů žen v Birkenau.

Autorky těchto svědectví se soustředí především na samotný pobyt v táboře. Čtenáři sdělují jen velmi málo o svém osobním životě a o jejich životě před odvečením do koncentračního tábora. Například Luciana Nissim Momigliano i Liana Millu úzce spolupracovaly s odbojem a partyzány, v jejich svědectvích se o této aktivitě neobjevuje ani zmínka. Věnují se především popisu toho, co viděly a zažily na vlastní kůži v lágru. Jako by vše, co předcházelo zatčení, nebylo důležité a bylo zapomenuto.

Co se týče míry subjektivity či objektivity, v dílech si můžeme povšimnout jistých rozdílů a odlišností. Určitá dávka emocionality a subjektivity je v tomto typu literatury takřka nevyhnutelná, jelikož všechny mnou analyzovaná díla vznikla bezprostředně po osvobození - v době, kdy měly autorky své hrůzné zážitky ještě v živé paměti. Ve všech třech svědectvích se ovšem objevuje v odlišné míře.

Text Luciany Nissim Momigliano *I Ricordi della casa dei morti* je spíše dokumentárního charakteru, protože nám poskytuje vhled do koncentračního tábora očima lékařky a s tím souvisí detailnější popisy fungování nemocnice lágru a situace nemocných. Její svědectví je velmi objektivního charakteru, jelikož autorka se prakticky vyhýbá jakýmkoliv reflektivním pasážím. Opakem je svědectví *Questo povero corpo* od Giuliany Tedeschi, které je napsáno ve velmi subjektivní rovině, kdy ve středu celého díla stojí právě samotná autorka popisující vše, co zažila a viděla v táboře na vlastní oči. Její svědectví je

provázáno různými úvahami a přemítáním nad životem v lágru. Zatímco Liana Millu ve své knize *Il fumo di Birkenau* sice vypráví o svých zkušenostech z tábora, ale samotné vyprávění deleguje na postavy jednotlivých příběhů a sama pozoruje děj pouze z povzdálí. Liana Millu se odjakživa cítila být spisovatelkou. V jejích povídkách se velmi odráží její talent, protože text je velmi dobře zvládnutý po literární stránce. Oproti ostatním autorkám se její text nejvíce přibližuje k beletrii.

Všechna tři svědectví se dotýkají témat, která jsou tak typická pro ženskou memoárovou tvorbu. Téma objevující se ve všech třech publikacích je bezesporu mateřství. Téma těhotných žen, které tajily svůj stav, lze najít prakticky ve všech třech svědectvích. Luciana Nissim, jakožto ošetřovatelka v nemocnici lágru, ve svém svědectví často popisuje ženy skrývající své těhotenství. Giuliana Tedeschi v povídce *Natale ad Auschwitz* vypráví příběh Maďarky Edith, která se musela zříct svého právě narozeného dítěte. V příběhu *La clandestina* zas Liana Millu vypráví příběh matky, která nedokázala nadále stahovat břicho a při nástupu zkrvavená zemřela. Častým tématem je také vztah mezi matkou a dítětem. Příkladnou je povídka *Alta tensione* Liany Millu, ve které matka se svým synem umírají objímající se skrze plot z drátů vysokého napětí.

Dalším příkladem této tematiky je legenda o tzv. *madre salvata* (zachráněné matce), která se objevuje v nejednom svědectví přeživších. Jedná se o příhodu popisující ženu, která o vlasek unikla smrti, díky pomoci mladíka pracujícího pro SS. V případě mnou analyzovaných svědectví se objevuje v povídce *Auschwitz! Il viaggio è Terminal* Giuliany Tedeschi a v povídce Liany Millu *L'ardua sentenza*. Povídky se sice mírně liší, ale zachovávají si svoji podstatu. Například v první povídce je žena zachráněna hned při první selekci, zatímco v případě povídky Liany Millu je *madre salvata*, kterou autorka pojmenuje Frau Marie, zachráněna těsně před vstupem do plynové komory.

Další téma, objevující se ve všech třech svědectvích, je téma lidského těla – téma nahoty. Nejvíce pozornosti vztahující se k lidskému tělu se objevuje v memoárech Giuliany Tedeschi. Ta často píše o tělech, která jsou nucena se ukázat, a na kterých je páčáno tolik násilí. Co se týče sexuální násilí, o tomto se zmiňuje pouze Liana Millu v povídce *Scheiss Egal*, ve které hovoří o osudu dvou sester, kdy jedna z nich se rozhodla prostituovat v tzv. *Puffkommandu*. V té době bylo toto téma ještě velkou neznámou a objevilo se až ve svědectvích, která vznikla mnohem později.

K solidaritě v koncentračním táboře se autorky vyjadřují poněkud odlišným způsobem. Liana Millu ve svém svědectví vzpomíná na přátelství se dvěma Francouzskými Stellou a Jannett a na jejich vzájemnou pomoc, která jí pomohla přežít. Podobný prožitek popisuje i

Giuliana Tedeschi, pro kterou bylo přátelství velmi důležitým faktorem. Ovšem Luciana Nissim Momigliano se k tomuto staví naprosto odlišným způsobem. Tvrdí, že život v lágru byl pouze bojem o přežití, ve kterém nebyl prostor pro přátelství či vzájemnou pomoc.

Pro Lianu Millu, Giulianu Fiorentino Tedeschi a Lucianu Nissim Momigliano jejich svědectví nebyla prvním a zároveň posledním literárním počinem.

Luciana Nissim Momigliano se po publikování své knihy *I Ricordi della casa dei morti* na dlouhou dobu odmlčela a věnovala se své kariéře lékařky pediatrie a následně psychoanalýze. Po delší době napsala autobiografickou zповěď z pohledu psychoanalyticky *Una famiglia ebraica tra le due guerre* (Židovská rodina mezi dvěma válkami).

Liana Millu psala prakticky po celý život. Její kniha *Il fumo di Birkenau* dosáhla velkého úspěchu a byla několikrát znovu vydána. Po své literární prvotině napsala publikaci *Ponti di Schwerin, La camicia di Josepha, Dopo il fumo: „Sono il n. A 5384 di Auschwitz Birkenau“* a posmrtně bylo publikováno dílo *Tagebuch*. Mezitím se nadále stýkala s mladými lidmi a dělila se s nimi o své zkušenosti.

Giuliana Tedeschi napsala své první svědectví *Questo povero corpo*, ovšem opravdového úspěchu dosáhla až v roce 1988 s knihou *C'è un punto della terra*. V roce 1995 napsala svou poslední publikaci *Memoria di donne e bambini nei Lager nazisti*.

Z analýzy svědectví těchto autorek je patrné, že bezpochyby existuje odlišný způsob, jakým ženy prožívaly věznění, jakým způsobem vyprávěly a přemýšlely o své zkušenosti z koncentračního tábora. Takováto specifika ovšem nejsou vázána na globální kontext. Téma brutality v lágru se objevuje jak v ženských, tak v mužských memoárech. Ovšem vnímání tohoto světa ve světě bylo odlišné jak pro ženy, tak pro muže. U žen se více objevuje téma potřeby domova, rodiny, vytváření náhradních pout a vazeb či výměna receptů, což nejspíš souvisí s archetypální rolí ženy jako ochránkyně rodinného krbu – jako tmelícího prvku rodiny.

Memoárovou tvorbu pojednávající tematiku lágru nelze vnímat jako jednotvárné a černobílé vyprávění. I když se autorky pohybovaly ve velmi podobných mezních situacích, kdy se denně setkávaly se smrtí, jejich vzpomínky na tyto hrůzy se v mnohém liší. A tedy tyto ženy sice podaly různými způsoby svá hrůzná svědectví z Osvětimi, ale jejich záměr byl společný: sdělit, svědčit a nezapomenout.

Cílem mé diplomové práce bylo vyzdvihnout svědectví žen a poukázat na to, že i ženské memoáry si zaslouží pozornost publika, protože ženy i muži sice žili ve stejné otřesných podmínkách, ale ženská svědectví svou specifičností nabízejí čtenáři zcela nový a zajímavý pohled na nejotřesnější kapitolu našich novodobých dějin.

5 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Primární literatura:

MILLU, Liana. *Il fumo di Birkenau*, Firenze, La Giuntina, 2011

NISSIM MOMIGLIANO Luciana. *Ricordi della casa dei morti*, Firenze, La Giuntina, 2008

TEDESCHI Giuliana. *Questo povero corpo*, Alessandria, Edizioni dell'Orso s.r.l., 2005

Sekundární literatura:

ABBINA, Marco. *"Meditate che questo è stato": testimonianze di reduci dai campi di sterminio*. Firenze: Giuntina, 1996, ISBN 88-805-7029-3.

BENELLI, Giuseppe. *La donna nella Resistenza in Liguria*, La nuova Italia Editrice, 1979

BERGEN, Doris. *Lessons and Legacies VIII.: From Generation to Generation*. Northwestern University Press, 2008.

BRAVO, Anna. *La vita offesa*, Milano, Franco Angeli Libri, 1986

BRAVO, Anna / BRUZZONE, Anna Maria. *In guerra senza armi. Storie di donne 1940-1945*, Roma-Bari: Laterza, 1995

CHIAPPANO Alessandra. *Luciana Nissim Momigliano: una vita*, Firenze, La Giuntina, 2010

CHIAPPANO, Alessandra. *Le deportazioni femminili*, Milano, Edizioni Unicopli, 2014

CHIAPPANO Alessandra, *Essere donne nei Lager*, Firenze, La Giuntina, 2009

D'ANTUONO, Nicola. *Vita ebraica e mondo moderno*, Napoli, Giannini, 2011

FIORAVANZO, Monica. *Mussolini e Hitler: la Repubblica sociale sotto il Terzo Reich*. Roma: Donzelli, 2009, viii, 215 p. ISBN 9788860363336.

HEINEMANN, Marlene E. *Gender and destiny: women writers and the Holocaust*. New York: Greenwood Press, 1986, 149 p. ISBN 0313246653.

HILBERG, Raul a traduzione di Davide PANZIERI. *Carnefici, vittime, spettatori: la persecuzione degli ebrei, 1933-1945*. Rist. Milano: Oscar Mondadori, 2005. ISBN 9788804423249.

HÖSS, Rudolf. *Comandante ad Auschwitz*, Torino, Einaudi, 1997

ISAACSON, Judith Magyar. *Seed of Sarah: memoirs of a survivor*. 2nd ed., Illini Books ed. Urbana: University of Illinois Press, 1991, xi, 193 p. ISBN 0252062191.

JOHNSON, Paul. *Dějiny dvacátého století: (ze všech končin světa)*. Vyd. v tomto překladu 2. Překlad Jan Čulík. Praha: Rozmluvy, 2008

KREMER, S. *Holocaust literature: an encyclopedia of writers and their work*. New York: Routledge, 2003, 2 v. (xlvii, 1499 p.). ISBN 0415929842

LANGER, Lawrence L. *Holocaust testimonies: the ruins of memory*. New Haven: Yale University Press, 1991, xix, 216 s.

MILLU, Liana. *Tagebuch. Il diario del ritorno dal lager*, Firenze, Giuntina, 2006

MOMIGLIANO LEVI, Paolo. *Primo Levi: testimone e scrittore di storia*, Firenze, Giuntina, 1999

MOMIGLIANO LEVI, Paolo. *Storia e memoria della deportazione: modelli di ricerca e di comunicazione in Italia e in Francia*. Firenze: Giuntina, 1996

MONACO, Lucio a Lidia BECCARIA ROLFI. *La deportazione femminile nei lager nazisti*. Milano: F. Angeli, 1995, 207 p. ISBN 8820491559

PADOAN, Daniela. *Come una rana d'inverno*, Milano, Bompiani, 2007

PICCIOTTO FARGION Liana. *Il libro della memoria. Gli Ebrei deportati dall'Italia (1943-1945)*. Milano, Mursia, 2002

PICOTTO FARGION, Liliana. *Gli ebrei in provincia di Milano: 1943/45, Persecuzione e deportazione*. Milano: Arcadia Editore, 1992

SODI, Risa B. *Narrative and imperative: the first fifty years of Italian Holocaust writing (1944-1994)*. New York: Peter Lang, 2007, ISBN 08-204-8872-0.

TEDESCHI, Giuliana. *Memoria di donne e bambini nei Lager nazisti*, Torino, editore Silvio Zamorani, 1995

VÁLEK, Vlastimil. *Memoárová literatura 20. století*, Brno, CERM, 2000

WIEVIORKA, Annette. *L'era del testimone*, Milano: Raffaello Cortina Editore, 1999

Elektronické zdroje:

Giorno della Memoria 2013: Millu scrittrice e testimone [online]. 2013. Dostupné z: <http://genova.mentelocale.it/50284-genova-giorno-memoria-2013-liana-millu-scrittrice-testimone/>

MILLU, Liana. *Ti racconto la storia: voci dalla shoah* [online]. Zveřejněno 28. 3. 1998 Dostupné z: <http://www.shoah.acs.beniculturali.it/>

MISUL, Frida. *Deportazione: il mio diario* [online]. Livorno, 2014. Dostupné z: http://www.comune.livorno.it/_cn_online/uploads/2014_01_14_16_54_21.pdf

VALECH CAPOZZI, Alba. *A 24029* [online]. Siena: Istituto Storico della Resistenza Senese, 1995. Dostupné z: <http://www.deportati.it/static/pdf/libri/valech.pdf>

6 SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1	Nacistické tábory v Evropě ve 40. letech 20. století	23
Obrázek 2	Luciana Nissim Momigliano	55
Obrázek 3	Vanda Maestro.....	54
Obrázek 4	Luciana Nissim Momigliano	54
Obrázek 5	Liana Millu	64
Obrázek 6	Liana Millu	64
Obrázek 7	Giuliana Fiorentino Tedeschi	75
Obrázek 8	Giuliana Fiorentino Tedeschi	75

7 RIASSUNTO

Nel dopoguerra in Italia, in particolare tra il 1946 e il 1947, sono apparse le testimonianze di sei autori che hanno parlato delle loro esperienze terrificanti nei campi di concentramento. Il libro più noto è senza dubbio la testimonianza *Se questo è un uomo* di Primo Levi. Oltre a questo scrittore-testimone hanno scritto e pubblicato le loro testimonianze cinque donne italiane ebrae sopravvissute ai campi di concentramento di Auschwitz: Luciana Nissim Momigliano, Liana Millu, Giuliana Tedeschi, Frida Misul e Alba Valech Capozzi. Tutte queste pubblicazioni, sorti nel dopoguerra, senza eccezione, hanno goduto di un pubblico estremamente stretto e dell'accettazione fredda e quasi immediatamente sono cadute nell'oblio e solo alcune di queste sono state pubblicate di nuovo dopo un paio di anni.

L'obiettivo della mia tesi è mettere in evidenza le testimonianze di donne sopravvissute alla Shoah e sottolineare che anche le loro memorie meritano l'attenzione particolare del pubblico. Uomini e donne hanno vissuto le stesse condizioni terribili, ma la specificità di memorie femminili offre ai lettori una prospettiva completamente nuova e diversa su questo "mondo nel mondo".

La tesi è divisa in due parti principali - parte fattuale e analitica. Nella parte fattuale ho abbozzato la situazione degli ebrei in Italia durante la seconda guerra mondiale. In seguito ho cercato di delineare questo periodo dal punto di vista delle donne. Successivamente mi sono concentrata su due campi di concentramento dove le donne venivano deportate - Auschwitz-Birkenau e Ravensbrück. Nella parte seguente mi sono concentrata sulla scrittura femminile della Shoah come tale, descrivendo prima di tutto una breve scrittura delle memorie dal punto di vista del genere e in seguito ho illustrato un quadro della produzione femminile che è stata pubblicata tra l'anno 1946 e 2006. Nell'ultima parte mi sono concentrata sulle caratteristiche specifiche delle testimonianze femminili e ho cercato di delineare le differenze tra la scrittura maschile e quella femminile. In questo contesto ho stabilito i temi più comuni e caratteristici che emergono nelle memorie delle donne: corpo, maternità e bambini, vita quotidiana nel lager, strategie di sopravvivenza.

Nella parte analitica mi sono occupata in particolare di tre donne italiane di origine ebraica sopravvissute alla Shoah e che hanno sperimentato la realtà di Auschwitz, rilasciando le loro prime testimonianze scritte nell'immediato dopoguerra: Liana Millu (*Il fumo di Birkenau*), Luciana Nissim Momigliano (*I Ricordi della casa dei morti*) e Giuliana Tedeschi (*Questo povero corpo*). Infine, ho menzionato brevemente altre due autrici: Frida Misul e Alba Valech Capozzi, così riuscendo a fornire una panoramica completa delle testimonianze femminili sulla Shoah pubblicate negli anni '40 in Italia.

Nella parte conclusiva della presente tesi ho messo a confronto le testimonianze delle tre autrici analizzate nella parte principale analitica.